

Dejiny strednej Európy od 15. storočia do roku 1800

Miroslav Kamenický

Bratislava 2025

Dejiny strednej Európy od 15. storočia do roku 1800

Vysokoškolská učebnica

Autor:

© Doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc.

Recenzenti:

PhDr. Michal Bada, PhD.

Prof. UAM dr hab. Michal Jarnecki

Učebnica vznikla v rámci projektu KEGA 059UK-4/2020

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemôžno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľa práv.

ISBN 978 – 80 – 570 – 7492 – 2

EAN 9788057074922

OBSAH

Úvod	5
 1. Proces integrácie strednej Európy v 15. a 16. storočí a jeho aspekty	 7
1.1. Integrácia a dezintegrácia strednej Európy v 15. storočí	7
1.2. 16. storočie – obdobie veľkých zmien	13
1.3. Situácia v Uhorsku	17
 2. Politické systémy štátov strednej Európy v 16. a 17. storočí	 23
2.1. Svätá rímska ríša nemeckého národa	23
2.2. Habsburská monarchia	28
2.3. Poľsko a jeho politický systém	36
 3. Reformácia, protireformácia a tridsaťročná vojna	 43
3.1. Nástup reformácie	43
3.2. Rekatolizácia a protireformácia	48
3.3. Náboženská situácia v Rakúsku, Uhorsku a Čechách	51
3.4. Cesta k tridsaťročnej vojne	57
3.5. Tridsaťročná vojna	61
 4. Habsburská monarchia na ceste k veľmoci	 65
4.1. Monarchia za Leopolda I.	65
4.2. Situácia v Poľsku	68
4.3. Situácia v Uhorsku	69
4.4. Počiatok obdobia modernizácie	73

5. 18. storočie – obdobie osvietenského absolutizmu	80
5.1. Nástup osvietenského absolutizmu	80
5.2. Osvietenské reformy Márie Terézie	82
5.3. Obdobie vlády Jozefa II.	87
 6. Spoločenské a hospodárske pomery v habsburskej monarchii	90
6.1. Šľachta a jej miesto v spoločnosti v 16. – 18. storočí	90
6.2. Hospodárstvo a spoločnosť v Uhorsku v 16. – 18. storočí	94
 Záver	104
Použité a odporúčané zdroje	107

ÚVOD

Pojem *stredná Európa* patrí medzi tie geografické a kultúrne označenia, ktoré sa na prvý pohľad zdajú jasné, no pri hlbšom skúmaní sa ukazuje ich mnohovrstevnatosť a nejednoznačnosť. Stredná Európa nie je len presne ohraničeným územím na mape, ale skôr historickým, kultúrnym a mentálnym priestorom, ktorého význam sa v priebehu dejín menil v závislosti od politických okolností, ideologických sporov a sebauvedňovania jeho obyvateľov. Otázka „Čo rozumieme pod pojmom stredná Európa?“ preto nemá jedinú správnu odpoveď – je to otázka identity, pamäti a historickej skúsenosti.

Z geografického hľadiska sa stredná Európa nachádza v priestore medzi západnou a východnou Európou. Zvyčajne sa do nej zaraďujú krajiny ako Slovensko, Česko, Poľsko, Maďarsko, Rakúsko a často aj Nemecko, Slovinsko či Chorvátsko. Niektoré definície zahŕňajú aj pobaltské štáty alebo časť Balkánu. Už tento fakt naznačuje, že geografické vymedzenie strednej Európy nie je jednotné a závisí od perspektívy, z ktorej sa naň pozeráme.

Stredná Európa leží na križovatke dôležitých obchodných ciest, riek a kultúrnych vplyvov. Práve jej poloha spôsobila, že bola po stáročia miestom stretu rôznych civilizácií, náboženstiev a jazykov. Tento priestor nikdy netvoril homogénny celok, ale skôr mozaiku národov, etník a kultúr, ktoré spolu žili v nápätí, spolupráci aj konflikte.

Z historického hľadiska je pojem stredná Európa úzko spätý s existenciou mnohonárodných ríš, predovšetkým habsburskej monarchie. Práve táto ríša po stáročia spájala národy dnešného

Rakúska, Česka, Slovenska, Maďarska, Slovinska, Chorvátska či časti Poľska. Spoločný politický rámec umožňoval intenzívne kultúrne a hospodárske prepojenie, ale zároveň v sebe niesol napätie medzi centrom a perifériou, medzi dominantnými a menšími národmi.

Významný posun v chápaní strednej Európy priniesli eseje a texty autorov ako Milan Kundera, Czesław Miłosz či György Konrád. Títo myslitelia zdôrazňovali, že stredná Európa je predovšetkým kultúrnym a duchovným priestorom, ktorý bol politicky „unesený“ na Východ, hoci kultúrne patril k Západu. Kundera vo svojej známej eseji *Unesený Západ* poukázal na to, že stredná Európa zdieľa so západnou Európou podobné hodnoty – humanizmus, kresťanskú tradíciu, dôraz na individuálnu slobodu a kultúrnu pluralitu.

Jedným z najvýraznejších znakov strednej Európy je jej jazyková a náboženská pestrosť. Na relatívne malom území sa tu stretávajú slovanské, germánske, ugrofínske a románske jazyky. Podobne je to aj s náboženstvami – katolicizmus, protestantizmus, pravoslávie a judaizmus tu po stáročia existovali vedľa seba a navzájom sa ovplyvňovali.

Pod pojmom stredná Európa preto rozumieme viac než len skupinu štátov na mape. Rozumieme pod ním spoločnú historickú skúsenosť, kultúrnu rozmanitosť, pocit neistoty, ale aj schopnosť prežiť a zachovať si identitu. Stredná Európa je priestorom pamäti, dialógu a hľadania rovnováhy – a práve v tom spočíva jej jedinečný význam v rámci európskeho kontinentu.

1. Proces integrácie strednej Európy v 15. a 16. storočí a jeho aspekty

1.1. Integrácia a dezintegrácia strednej Európy v 15. storočí

Dejiny strednej Európy od stredoveku ovplyvnili procesy integrácie a dezintegrácie regiónu. A práve 15. storočie je spojené s prvým vážnym pokusom o integráciu tohto regiónu. Dôležitým činiteľom v tomto smere bolo narastajúce turecké nebezpečenstvo. Žigmund Luxemburský (narodený 1368, zomrel 1437) spojil vo svojich rukách tituly **cisára Svätej rímskej ríše** (od r. 1410 rímsky kráľ, od 1433 cisár), **českého** (od 1420) a uhorského (od 1387) **kráľa**. Problém bol však v tom, že nemal mužského potomka, len dcéru Alžbetu. V snahe udržať pokope predmetné súštatie, manželom Alžbety Luxemburskej sa stal rakúsky arcivojvoda Albrecht Habsburský. Takže keď Žigmund Luxemburský v roku 1437 zomiera, jeho nástupcom sa stáva Albrecht Habsburský, ktorý k Žigmundovým krajinám pripojil svoje rakúske krajiny.

Albrecht Habsburský

Žigmund si Albrechta vybral za svojho nástupcu už v roku 1411. Alžbeta Luxemburská mala vtedy dva roky, jej nádejný ženích Albrecht 14 rokov. Definitívne sobášne zmluvy uzavrel Albrecht so Žigmundom až v roku 1421. Pre Albrechta boli tieto zmluvy značne nevýhodné. Silnú pozíciu v nich získala manželka Žig-

munda Luxemburského, Barbora Celjská. Ako príklad možno uviesť klauzulu, že ak by sa Albrechtovi a Alžbete narodil syn, má byť daný na výchovu Barbore. Ďalšia klauzula zmluvy konštatovala, že v prípade Albrechtovej smrti mala Alžbeta, pod dohľadom svojej matky Barbory Celjskej, užívať Albrechtove majetky na Morave. Žigmund Luxemburský totiž vymenoval Albrehta Habsburského za moravského markgrófa. V sobášnej zmluve sa Albrecht zaviazal, že bude Žigmunda podporovať pri všetkých akciách proti husitom.

Keď v decembri 1437 v Znojme Žigmund zomrel, dal Albrecht zatknúť svoju svokru Barboru spolu s ďalších ľuďmi z jej blízkosti. Barbora vraj ako nástupcu Žigmunda nechcela Albrehta Habsburského, ale poľského kráľa Vladislava Jagelovského, ktorého videla ako manžela jednej z Albrechtových dcér. Žigmund sa vraj mal v Znojme stretnúť s poľským posolstvom, aby uzavrel sobášne zmluvy svojich dvoch vnučiek, Anny a Alžbety, s Vladislavom Jagelovským a jeho bratom Kazimírom. Posolstva sa však nedočkal.

Súšťatie Albrehta Habsburského (České a Uhorské kráľovstvo, rakúske krajiny, titul panovníka Svätej rímskej ríše) sa však **rozpadlo už v roku 1439**, kedy Albrecht zomiera. Jeho manželka, kráľovná Alžbeta Luxemburská bola síce v druhom stave a verila, že sa jej narodí syn, uhorské stavy však čakať nechceli a už 8. marca 1440 zvolili na sneme v Budíne za nového uhorského kráľa vtedajšieho poľského kráľa Vladislava Jagelovského. V Čechách, na rozdiel od Uhorska, uznali dedičské nároky syna Alžbety Luxemburskej a Albrehta Habsburského, Ladislava (Pohrobka). Za zemského správcu v Čechách pre dobu neplnoletosti Ladislava Pohrobka Habsburského vymenovali Jiřího z Poděbrad. Pokiaľ ide o Svätú rímsku ríšu, tam kurfirsti uznali dedičské nároky habsburského rodu a za kráľa rímsko-nemeckej ríše zvolili bratranca Albrehta Habsburské-

ho, Fridricha III. Habsburského, ktorý vládol v Štajersku a Korutánsku. Ako tútor Ladislava Pohrobka vládol aj v Dolnom a Hornom Rakúsku, avšak len po dobu neplnoletosti Ladislava Pohrobka.

Fridrich III. (od r. 1457 rakúsky arcivojvoda, rímsko-nemecký kráľ od r. 1440, rímsky cisár od r. 1452)

Od začiatku vlády bola Fridrichovi III. vyčítaná ľahostajnosť. Nechýbali mu ale ambície, preto začal postupne stabilizovať situáciu v ríši. Snažil sa zefektívniť činnosť ríšskych úradov, vylepšiť vzťahy medzi ríšou a cirkvou. Avšak vnútropolitická situácia v ríši bola nepriaznivá, pretože stále tu bola hrozba lokálnych vojen medzi kniežatami. Bola tu tiež hrozba zo západu, odkiaľ podnikali výpady Francúzi.

V roku 1452 Fridrich uskutočnil rímsku korunovačnú jazdu. V Ríme ho pápež Mikuláš V. korunoval za cisára Rímsko-nemeckej ríše. O pár dní skôr sa zosobášil s Eleonórou Portugalskou. Po návrate z Ríma Fridrich musel riešiť problémy v rakúskych dŕžavách, ale aj v Uhorsku a Česku, kde obhajoval záujmy Ladislava Pohrobka. Vývoj udalostí v Uhorsku vyvrcholil smrťou Vladislava I. Jagelovského v bitke pri Varne (1444). Ladislav Pohrobok sa stal jediným kráľom Uhorska, ujal sa aj vlády v Čechách. Jeho skorá smrť v roku 1457 ale znamenala zmenu kurzu v Uhorsku a Česku. V Uhorsku sa na trón dostáva Matej Korvín (1458 - 1490), v Česku Juraj Poděbradský (1458 - 1471). Pozície oboch panovníkov boli pomerne silné. To dovoľovalo Jurajovi Poděbradskému zasahovať aj do diania v Rímsko-nemeckej ríši.

Pápež Pius II. pôvodne podporoval Juraja Poděbradského. Juraj síce patril k umierneným kališníkom, ktorí sa hlásili k odkazu Jána Husa, pred korunováciou za českého kráľa však pápežským vyslancom sľúbil, že nebude podporovať v Čechách

kališníkov. Postupne však pápežská kúria pochopila, že Juraj robí pravý opak. Preto v r. 1462 pápež Pius II. zrušil dohovor husitov s bazilejským koncilom (tzv. Bazilejské kompaktáty). Juraj Poděbradský si uvedomoval, že situácia začína byť nebezpečná a schyľuje sa k vojnovému konfliktu. Jeho poradcovia mu poradili, aby odvieďol pozornosť od kompaktát k iným veciam. Juraj sa snažil vytvoriť koalíciu proti Osmanskej ríši. Navrhol tiež, aby bol vytvorený mierový spolok európskych panovníkov, ktorý by riešil spory medzi európskymi vládcami. Roku 1464 vyslal posolstvo k francúzskemu kráľovi, ktoré mu ponúklo, aby sa postavil na čelo spolku. Napriek istým čiastkovým úspechom však celý projekt stroskotal.

Vo vnútornej politike Juraj naďalej podporoval kališníkov. Podporil arcibiskupa Rokycanu, ktorý bol hlavou kališníckej cirkvi v Čechách. Pod kališnícku cirkev podriadil aj Pražskú univerzitu. Všetkým členom univerzity nariadil, aby prisahali na kalich. Tým sa univerzita uzatvorila katolíkom, domácim i zahraničným. Pápežova reakcia bola jasná – v r. 1466 uvalil na Juraja a celú jeho rodinu cirkevnú kľatbu. Tým formálne pozbavil Juraja z Poděbrad kráľovského trónu. Túto situáciu využíva Matej Korvín, ktorý zasahuje do diania ako ochranca viery v Česku a dobýja územia Sliezska, Lužíc a Moravy a necháva sa korunovať za českého kráľa.

Vráťme sa však ku Fridrichovi III. Ako sme už spomínali, Fridrich III. Habsburský mal problémy aj na západe Rímsko-nemeckej ríše. Vojvoda Karol Smelý, ktorý ovládal Burgundsko a okolité územia, začal s výbojmi na úkor habsburských dŕžav v oblasti tzv. Predného Rakúska, teda území vo Švajčiarsku, Nemecku a západnom Rakúsku. Fridrich si bol vedomý sily, ktorou disponoval Karol Smelý, a preto sa neodvážil zasiahnuť vojensky. Zvolil taktiku, ktorú neskôr Habsburgovci aplikovali viackrát a získali tým rozsiahle územia v celej Európe

– sobášnu politiku. Svojho syna Maximiliána zosobášil s dcérou Karola Smelého, Máriou, čo znamenalo, že v budúcnosti sa Burgundsko má stať súčasťou štátov Habsburgovcov. Avšak počas ďalších období konflikt medzi Fridrichom a Karolom eskaloval. Uzavretím a následným porušením dohody o uznaní Karola ako burgundského kráľa sa konflikt stal ozbrojeným. Karol obľahol mesto Neuss, Fridrich mu vyhlásil vojnu v mene Rímsko-nemeckej ríše z dôvodu porušovania územnej celistvosti ríše a rozdeľovania nemeckého národa. Cisára podporili jeho poddaní a prišli mu na pomoc proti Karolovi, ktorý ustúpil. Jeho neskoršia strategická chyba a porážka, ktorú utrpel od Švajčiarov, a potom aj od Lotrinčanov, znamenala jeho smrť (1477). Karolova lúnia vymrela po meči a jeho územia tak získali Habsburgovci.

V závere vlády sa Fridrich dostal do **konfliktu s Matejom Korvínom**, ktorý pod zámienkou Fridrichovho priateľstva s Benátkami, obchodujúcimi s Osmanskou ríšou, vtrhol do Rakúska a rozhodol sa potrestať Fridricha za jeho chyby. Korvín dobyl územia v Rakúsku, obsadil Viedeň. Až jeho smrť v roku 1490 zmenila situáciu, z ktorej už ale ťažil Fridrichov syn Maximilián.

Posledné roky života venoval úsiliu, aby bol jeho syn Maximilián korunovaný za rímsko-nemeckého panovníka.

Maximilián I. (1493 – 1519)

Maximilián I. zdedil po otcovi rakúske krajiny a sobášom s Máriou Burgundskou, dcérou Karola Smelého, získal Burgundsko a Nizozemsko. Po otcovej smrti sa stal rímsko-nemeckým kráľom. Snažil sa o povznesenie rytierstva, preto ho nazývali „posledný rytier“. Jeho reálna moc ako rímsko-nemeckého kráľa však bola malá.

Rakúske dedičné krajiny

V polovici osemdesiatych rokov 15. storočia boli rakúske dedičné krajiny rozdelené medzi troch vládcov. Horné Rakúsko so sídlom v Linzi spolu s Predným Rakúskom, teda s územiaми na západ smerom k Švajčiarsku, bolo v rukách Fridricha III., v Tirolsku vládol Žigmund Habsburský. Časti Dolného Rakúska, Štajerska a Korutánska boli v rukách Mateja Korvína. V roku 1490 sa bezdetný tirolský gróf Žigmund Luxemburský vzdal vlády v Tirolsku v prospech svojho synovca Maximiliána I. Habsburského. Čoskoro na to zomrel uhorský kráľ Matej Korvín, ktorý mal v rukách Dolné Rakúsko. Už Fridrich III. si po smrti Ladislava Pohrobka robil nárok na uhorský trón. Teraz v tejto politike pokračoval aj Maximilián Habsburský. Uhorské stavy však zvolili za kráľa vtedajšieho českého panovníka Vladislava II. Jagelovského. Ako istú kompenzáciu dostal Maximilián rakúske územia, ktoré dobyl Matej Korvín vrátane mesta Viedeň. Vladislav sa zriekol vlády nad týmito rakúskymi dŕžavami. Dôležitou bola klauzula mierovej dohody medzi Maximiliánom a Vladislavom o vzájomnom nástupníctve v prípade vymretia bez riadnych dedičov. Teda keby vymreli Habsburgovci, rakúske krajiny by získali Jagelovci. A v prípade, ak by vymreli Jagelovci, českými a uhorskými kráľmi by sa stali Habsburgovci.

V roku 1493 zomrel Fridrich III. Habsburský. Keďže Maximilián bol jediným Fridrichovým synom, stal sa jediným vládcom rakúskych dedičných krajín. Súčasne sa stal aj panovníkom Svätej rímskej ríše nemeckého národa (kurfirsti ho zvolili už v roku 1486). Svätá rímska ríša sa síce skladala z množstva väčších či menších štátikov spojených do akejsi konfederácie, reálna centrálna moc tu však bola slabá. Maximiliánovi sa podarilo presadiť napr. tzv. večný mier medzi ríšskymi stavmi

(Worms 1495), ako aj zriadenie ríšskeho komorného súdu, ktorý mal riešiť konflikty medzi jednotlivými zložkami Svätej rímskej ríše.

Mimoriadne významná a úspešná bola **sobášna politika Maximiliána I.** V prvom rade išlo o jeho vlastný sobáš s dedičkou burgundských dŕžav (patrilo do nich aj Nizozemsko) Máriou Burgundskou (1477). Ďalej to bol sobáš jeho syna Filipa so španielskou infantkou Juanou (Janou Kastílskou - 1496). Tu išlo vlastne o dvojsvadbu španielskeho infanta Juana (Jána) a Margaréty, Maximiliánovej dcéry a spomínaného Filipa Habsburského s Janou Kastílskou. Keďže Juan zomrel, dedičkou španielskych dŕžav sa stala Juana (Jana), ktorej manželom bol Filip Habsburský.

Podobnú dvojsvadbu dohodol Maximilián aj svojim vnukom. Jeho vnuk Ferdinand si zobral za manželku Annu Jagelovskú, dcéru Vladislava II. Jagelovského, uhorského a českého kráľa. A Maximiliánova vnučka Mária Habsburská si zobrala za manžela Ľudovíta II. Jagelovského, uhorského a českého kráľa.

Maximiliánovým hlavným sídelným mestom bol Innsbruck. Tu sídlili centrálné úrady – Dvorská rada, Dvorská komora a Dvorská kancelária. Za Maximiliána sa stal jeho panovnícky dvor v Innsbrucku významným centrom renesancie.

1.2. 16. storočie – obdobie veľkých zmien

Mimoriadne významným obdobím pre strednú Európu bolo 16. storočie. Bolo naplnené množstvom udalostí, ktoré formovali dejiny tejto časti kontinentu. V prvom rade to bola reformácia, ktorá sa šírila prakticky celou Európou. Jej základy položil Martin Luther, nemecký augustiniánsky mních a profesor na univerzite vo Wittenbergu, keď zverejnil svojich 95 téz proti

predávaníu odpustkov. Reformácia mala veľký vplyv na strednú Európu, a to najmä v nemecky hovoriacich krajinách. Reformácia viedla k rozdeleniu dovtedy jednotnej kresťanskej cirkvi v Európe. Vzniklo množstvo protestantských cirkví. Jednotlivé stredoeurópske krajiny sa priklonili k jednej z verzií kresťanstva. To ovplyvnilo politiku i spoločnosť.

Ďalšou prenikavou zmenou bol nástup Habsburgovcov. Roku 1519 sa Habsburgovci stali v osobe Karola V. vládcami nad Svätou rímskou ríšou nemeckého národa a Španielskom. Ich postavenie im v roku 1526 umožnilo využiť neobyčajne výhodnú situáciu. Uhorský a český kráľ Ľudovít II. Jagelovský zomiera po bitke pri Moháči v močiaroch. Ferdinandovi I. sa naskytla jedinečná šanca pripojiť ku svojim rakúskym dŕžavám aj územie Ľudovíta II. Jagelovského. Ferdinand I., jeden z najschopnejších a najhúževnatejších príslušníkov habsburského rodu, sa tejto šance vynikajúco chopil.

V Českom kráľovstve malo reformačné hnutie špecifické črty. Reformácia tu začala už v 15. storočí husitským hnutím. Toto hnutie pokračovalo aj v 16. storočí a malo hlboký vplyv na náboženský a politický vývoj v Čechách.

V severovýchodnej časti strednej Európy bolo významnou udalosťou vytvorenie Poľsko-Litovskej únie. Táto únia mala významný vplyv na ďalší vývoj celej strednej Európy a bola dôležitým hráčom v politických udalostiach v regióne.

Ďalšou dôležitou udalosťou bola pretrvávajúca osmanská expanzia. V 16. storočí sa osmanskí Turci dostali hlboko do stredoeurópskeho regiónu. V roku 1529 obliehali Viedeň. Boje medzi Osmanskou ríšou a kresťanskými štátmi často zasahovali do vnútorných dejín jednotlivých štátov.

Stredná Európa v 16. storočí bola miestom, kde sa stretávali rôzne kultúry a vplyvy. To viedlo k rozvoju literatúry, umenia a vedy.

Koncom 15. a začiatkom 16. storočia pretvárali teda strednú Európu tri veľké zmeny. Jedna postupná, druhá náhla a tretia náhla s postupne sa prejavujúcimi dôsledkami. Prvou zmenou bola renesancia, ktorá sa prejavovala zvlášť na dvore Maximiliána I. Habsburského v Innsbrucku a tiež na dvore uhorského kráľa Mateja Korvína v Budíne. Druhou bol nástup reformácie okolo roku 1520. Reformácia nahlodalala tradičné myslenie. Treťou prenikavou zmenou bol nástup Habsburgovcov. Roku 1519 sa Habsburgovci stali v osobe Karola V. vládcami nad Svätou rímskou ríšou nemeckého národa a Španielskom. Ich postavenie im v roku 1526 umožnilo využiť neobyčajne výhodnú situáciu. Uhorský a český kráľ Ľudovít II. Jagelovský zomiera po bitke pri Moháči v močiaroch. Ferdinandovi I. sa naskytla jedinečná šanca pripojiť ku svojim rakúskym dŕžavám aj územia Ľudovíta II. Jagelovského. Ferdinand I., jeden z najchytrejších a najhúževnatejších príslušníkov habsburského rodu, sa tejto šance vynikajúco chopil.

Habsburská monarchia v strednej Európe zatiaľ existovala iba v predstavách. Na druhej strane cisárstvo (ktorého dedičom sa Ferdinand čoskoro stal) znamenalo stret so separatistickými snahami nemeckých kniežat a tesné spojenie so španielskymi záujmami.

Panovanie v rakúskom habsburskom súštátí vyžadovalo pozorné riešenie neodkladných privincionálnych sťažností. V polovici 16. storočia bolo habsburské súštátie v mnohom protestantské. Katolícke obrady ustupovali do úzadia, bohoslužobné rúcha sa prestali používať, relikvie a posvätné rituály boli ostro kritizované, úcta k sviatostiam mizla.

Po smrti Maximiliána Habsburského

Jediný syn Maximiliána I. Habsburského Filip zomrel nečakane v roku 1506. To ešte žil jeho otec Maximilián, ten zomrel až

v roku 1519. Filip žil na španielskom kráľovskom dvore, kde aj zomrel. S manželkou, Janou Kastílskou, mali už viacero synov a dcér. Najstarším bol Karol, ktorý sa tak zrazu stal následníkom trónu nielen v Španielsku, ale aj vo Svätej rímskej ríši nemeckého národa a aj v rakúskych dedičných krajinách. V čase smrti svojho otca Filipa mal však len 6 rokov. Preto bolo rozhodnuté, že do doby nástupu na španielsky trón ho bude vychovávať jeho teta, dcéra Maximiliána I. Habsburského – Margaréta Habsburská, ktorá sídlila v Bruseli ako generálna miestodržiteľka Nizozemských provincií. Na španielskom kráľovskom dvore vyrastal Karolov mladší brat Ferdinand.

Podľa pôvodných plánov mal Karol nastúpiť na všetky „habsburské“ tróny, mal byť rakúsky arcivojvoda, španielsky kráľ i cisár Svätej rímskej ríše. V roku 1522 sa však v Bruseli dohodli, že rakúske dedičné krajiny dostane Ferdinand I. Ten si mal zobrať za manželku Annu Jagelovskú. To znamenalo, že v prípade vymretia Jagelovcov po meči mal Ferdinand nastúpiť na český a uhorský kráľovský trón.

Karol V. Habsburský

Karol bol po smrti svojho deda Maximiliána I. (1519) zvolený za rímsko-nemeckého kráľa. Súčasne bol od roku 1516 španielskym kráľom, vládol v Kastílii, Aragónsku, Neapolsku, na Sicílii, Sardínii, v Burgundsku i Nizozemsku.

Dôležité pre riadenie ríše Karola V. bola komunikácia jednotlivých častí ríše. Karol bol v pravidelnom písomnom styku s Ferdinandom i Margarétou v Nizozemsku. Rodina Taxisov vybudovala poštový systém (budovali to už od Maximiliána I.) Poštu dopravovali priami kuriéri (tí boli pomalší) alebo štafety (rýchlejšie – dokázali za deň prejsť 250 km). Už Maximilián zriadil poštové spojenie medzi Nizozemskom a Innsbruckom (vzdialenosť Innsbruck – Mechelen sa dala prekonať za 31 hodín).

1.3. Situácia v Uhorsku

V roku 1490 vo Viedni nečakane zomrel uhorský kráľ Matej Korvín. Nedožil sa ani päťdesiatky. V predchádzajúcich rokoch úspešne expandoval do Rakúska i Čiech a chystal sa na ďalšie výboje.

Nemal legitímneho potomka. Z niekoľkých aspirantov uprednostnila väčšina uhorskej šľachty Vladislava z rodu Jagellovcov, ktorý bol držiteľom českej koruny. Jeho nasledujúca 26 rokov trvajúca vláda v Uhorsku mala za následok postupné oslabenie ústrednej kráľovskej moci. Dobromyseľný Vladislav, súčasnými prezývaný „kráľ dobre“ bol svojou ústupčivou povahou pravým opakom Mateja Korvína. Popredné magnátske rodiny vtedajšieho Uhorska uprednostnili málo energického Jagellovca, aby rozšírili svoj vplyv. Väčšinu času venovali rozširovaniu svojich majetkových dŕžav, správajúc sa na rozsiahlych domíniách ako nezávislé kniežatá. Nad všetky ale vynikol rod Zápoľských, ktorý počas Vladislavovho panovania získal dominantné postavenie na kráľovskom dvore. Štefan Zápoľský, zastávajúci istý čas aj úrad palatína, sa azda najviac angažoval pri voľbe Vladislava za kráľa v Uhorsku, čo počas jeho vlády nikdy nezabudol využiť. Kráľovská pokladnica zívila poväčšine prázdnotou.

Zápoľskovci ohromne zbohatli. Štefanov syn Ján Zápoľský, narodený na Spišskom hrade, pán rozsiahlych majetkov na Spiši, v Šariši, na Orave, v Liptove i v Trenčianskej stolici, pomáhal Vladislavovi II. Jagellovskému v získavaní kráľovskej koruny. Počas dlhej Vladislavovej vlády začal Ján Zápoľský snívať o tom, že sa stane uhorským kráľom. Jeho nádeje umocňovala i dlhá bezdetnosť Vladislava. Keď sa však Vladislavovi II. narodili deti, žiadal Ján Zápoľský ruku jeho dcéry Anny, kalkulujúc s chatrným zdravým predčasne narodeného Ľudovíta II. Jage-

lovského. Ale Vladislav nechcel mať Jána Zápoľského za zaťa a svoju dcéru Annu zasľúbil Ferdinandovi z rodu Habsburgovcov a synovi Ľudovítovi vybral za manželku Máriu Habsburskú. Týmto dvojítm sobášom si zabezpečili Habsburgovci zdedenie uhorskej koruny.

Ešte predtým sa časť uhorskej šľachty na sneme uzniesla, že cudzinec sa viac nesmie stať uhorským kráľom. Zákon bol prijatý i napriek nevôli kráľa Vladislava a smeroval proti habsburským snahám o zisk kráľovskej koruny živiac Zápoľského ambície. Zasialo sa tak semeno sváru, ktoré neskôr vyklíčilo v podobe občianskej vojny. Feudálna spoločnosť uhorského kráľovstva sa rozštiepila na stranu národnú, odmietajúcu cudzincov na tróne i pri dvore a na stranu dvorskú, snažiacu sa vzhľadom na vzrastajúce turecké nebezpečenstvo o tesnejšie spojenie s rozsiahlymi dŕžavami ovládanými Domom Habsburským.

Sebeckosť a bezohľadnosť oligarchie, odstredivé tendencie a rozrastajúca sa anarchia v spojení so straníckymi záujmami dovŕšila úpadok krajiny. Pritom tu bolo reálne turecké nebezpečenstvo. Prejavom nespokojnosti širokých vrstiev spoločnosti bolo aj povstanie Juraja Dóžu - pri jeho potlačení sa vyznamenal Ján Zápoľský. Vladislavov syn Ľudovít II. sotva dovŕšil desiaty rok života, musel nastúpiť na uhorský trón po otcovej smrti. Nedospelý kráľ, za ktorého vládli večne rozhádaní regenti, spečatil osud zeme. Mnohým súčasníkom bolo jasné, že kedysi mocné kráľovstvo sa rúti do z huby. Tieto predpoklady umocnil roku 1521 pád kľúčovej pevnosti Belehradu. Turecký sultán Sulejman II. Zákonodarca si tým otvoril cestu do južných oblastí krajiny. Hlavný turecký nápor prišiel roku 1526, keď asi stotisícová turecká armáda prekročila uhorské hranice. Ľudovít II. sa osobne postavil na čelo armády proti Turkom. Rozhodujúca bitka sa uskutočnila pri Moháči 29. augusta 1526. Tridsaťtisícová uhorská armáda bola rozprášená.

Ján Zápoľský do boja nezasiahol. Stál s dvadsaťtisícovou armádou pri Segedíne. Netrpezlivo tu očakával výsledok bitky. Keď sa nakoniec dozvedel jej výsledok, potešil sa. Cesta na kráľovský trón bola otvorená.

Už začiatkom septembra 1526 začali medzi obyvateľstvom kolovať chýry, že Ján Zápoľský sa chce nechať korunovať za uhorského kráľa. Časť svojich stúpenčov zvolal na poradu do Tokaja, kde prišiel i na myšlienku ponúknuť manželstvo vdove po nešťastnom Ľudovítovi II. Ale hrdá Mária Habsburská odmietla tento návrh. Utiahla sa pred tureckým nebezpečenstvom do Bratislavy. Svoje úsilie zamerala na to, aby zabezpečila uhorskú korunu bratovi Ferdinandovi, ktorého dynastické právo zabezpečené staršími zmluvami zdalo sa celkom jednoznačné. Ján Zápoľský však svojho soka predbehol. Zvolal uhorskú šľachtu do Stoličného Belehradu, kde zhromaždeným bolo pripomenuté, že uhorský snem sa pred vyše dvadsiatimi rokmi zaviazal nikdy viac nepripustiť cudzincov na uhorský trón. Nato bol Ján Zápoľský jednohlasne zvolený za uhorského kráľa a na ďalší deň, 11. novembra 1526 i slávnostne korunovaný. Kráľovskú korunu novému kráľovi položil na hlavu nitriansky biskup Štefan Podmanický (ako najstarší zo žijúcich biskupov v Uhorsku, keďže väčšina biskupov zomrela v bitke pri Moháči). Sám však nepatril medzi prívržencov domáceho kráľa a korunovačný akt vykonal z donútenia.

O svojom zaujatí trónu ponáhlal sa novopečený panovník informovať popredné panovnicke dvory. Poľskému kráľovi Žigmundovi, ktorý bol súčasne i švagrom Jána Zápoľského, poslal list nasledujúceho znenia: „Ľud uhorský uvalil na nás jarmo vladárenia. Povedomí svojej slabosti. My stáli sme na tom, aby vláda inému oddaná bola. Konečne ale privolili sme k tomu, lebo našou najhlavnejšou úlohou vždy bolo ochraňovať verejné diela a vieru kresťanskú proti Turkom.»

Nezaháľal však ani Ferdinand. Najprv si zabezpečil českú korunu a potom celé svoje úsilie vynaložil na zisk koruny uhorskej. Spoliehajúc sa na podporu časti vysokej šľachty, nechal prostredníctvom palatína Štefana Báthoryho zvolať snem do Bratislavy. Mnohým uhorským šľachticom, ktorí by inak radšej videli na tróne domáceho kráľa, bolo jasné, že iba Ferdinand môže zabezpečiť ochranu krajiny pred mocným tureckým sultánom. Ich nádeje živil i Ferdinandov brat, cisár Karol V., najmocnejší panovník tej doby. Vo svojich manifestoch adresovaných zhromaždenej uhorskej šľachte sľuboval rozsiahlu vojenskú pomoc krajine v tom prípade, keď Ferdinand bude zvolený za kráľa, zaväzujúc sa nielen na definitívne vyhnutie Turkov z Uhorska, ale i na znovudobytie Belehradu. Tieto argumenty nesmierne zavážili v prospech Ferdinanda a tak 15. decembra 1526 ho časť uhorskej šľachty zhromaždenej v Bratislave zvolila za kráľa. Všetkým bolo jasné, že dvaja králi na jednom tróne čoskoro skrížia meče.

Obaja sokovia však postupovali spočiatku dosť uvážlivo. Prijali ponuku poľského kráľa Žigmunda, ktorý sa snažil medzi oboma kráľmi sprostredkovať mier. Rokovania v Olomouci však začiatkom leta 1527 stroskotali a obe strany sa pripravovali na boj. Ferdinand si najal vojsko v Čechách, na Morave a v Nemecku, s ktorým v júli vtiahol do Uhorska. Obsadením Devína, Bratislavy a Trnavy vytvoril si na západnom Slovensku dôležitú strategickú základňu pre ďalší postup. Obyvateľstvo miest podporovalo Ferdinanda a na jeho stranu sa pridala aj časť šľachty. Ján Zápoľský nemal k dispozícii také sily ako jeho protivník a preto bol nútený ustupovať.

Zápoľský sa snažil získať spojencov z radov nepriateľov Habsburgovcov, predovšetkým Francúzsko. František I. mu síce sľúbil podporu, konkrétne mu však nepomohol. Nepomohli mu ani nemecké kniežatá. V júni 1527 sa Ferdinand roz-

hodol pre vojenské obsadenie Uhorska. Ferdinandovi žoldnieri rýchlo obsadili Zadunajsko a postupovali na východ. Zápoľský utrpel množstvo porážok. Ferdinand pod dojmom svojich víťazstiev zvolal snem do Budína. 6. novembra 1527 bol Ferdinand korunovaný za uhorského kráľa. Paradoxom bolo, že ho korunoval ten istý biskup, ktorý v predošlom roku korunoval Jána Zápoľského. Nitriansky biskup Štefan Podmanický. Do marca 1528 Ferdinandove vojská obsadili celé Uhorsko. Zápoľský ušiel do Poľska.

Boj však pokračoval ďalej. V marci 1528 sa Ferdinand vrátil do Viedne. To posmelilo Zápoľského, začal v Poľsku verbovať vojsko. Zápoľský využil vhodnú situáciu, vnikol do Uhorska a začal ho obsadzovať. V máji 1529 uskutočnil veľkú výpravu do Uhorska sultán Sulejman. Cieľom výpravy bola Viedeň. Zápoľský na pamätnom moháčskom poli zložil sultánovi vazalský sľub a Sulejman mu potom pomohol obsadiť Budín. Sulejmanovi sa nepodarilo Viedeň dobyť. Uhorsko sa rozdelilo na dve časti: Zádunajsko, Chorvátsko a územia na severozápade mal v rukách Ferdinand, Zápoľský mal zasa v rukách Sedmohradsko, Slavóniu a východné oblasti krajiny. Zápoľský sídlil v Budíne, Ferdinandovým mocenským centrom bola Bratislava.

V roku 1530 uskutočnil Ferdinand vojenskú výpravu na Budín. Zápoľskému prišlo na pomoc osmanské vojsko, ktoré doviedol Alvisio Griti. Griti bol benátsky kupec, ktorý pôsobil na sultánskom dvore v Istanbule. Bol Zápoľského dôležitým spojencom, čo sa však nepáčilo niektorým jeho blízkym spolupracovníkom. Griti Zápoľskému pomohol, Ferdinand Budín nedobyl, napriek tomu bol Griti za nejasných okolností Zápoľského vojakmi zavraždený. Na jeho miesto, teda miesto najbližšieho Zápoľského radcu, sa postavil už spomenutý Juraj Utešenič Martinuzzi. Martinuzzi, známy aj ako Fráter Juraj, bol členom pavlínskej rehole.

Keďže neskôr nemal ani Ferdinand, ani Ján Zápoľský dost síl, aby úplne premohol protivníka (hoci Ferdinand mal jasne navrch), rozdelili si Osmanmi neokupovanú časť Uhorska (Veľkoveradínska zmluva – 1538). Ferdinand dostal územie dnešného Slovenska a západnú časť Uhorska až po Chorvátsko. Zápoľskému ostalo Sedmohradsko a severovýchodné Uhorsko. Po Zápoľského smrti mala byť jeho časť pričlenená k Ferdinandovej, keďže Zápoľský vtedy ešte nebol ženatý.

Situácia sa začala meniť už v roku 1539, kedy sa Ján Zápoľský oženil s dcérou poľského kráľa Žigmunda I. Izabelou. V roku 1540 sa navyše Jánovi Zápoľskému a Izabele narodil syn Ján Žigmund. Niekoľko dní na to Ján Zápoľský zomrel (21. 7. 1540). Okruh ľudí okolo Izabely a Jána Žigmunda odmietol akceptovať Veľkoveradínsku zmluvu. Po smrti Jána Zápoľského (1540) sa Juraj Utešenič Martinuzzi postaral o to, aby sa jednotlivé články Varadínskeho mieru neuviedli do života. Ferdinand mal byť po smrti Zápoľského jediným uhorským kráľom. Utešenič Martinuzzi však zabezpečil, aby bol Ján Žigmund, syn Jána Zápoľského zvolený sedmohradskými stavmi za kráľa. Zároveň zabezpečil jeho uznanie sultánom a osmanskú pomoc proti Ferdinandovi. Svoj postoj však Utešenič Martinuzzi zmenil, keď sultán Sulejman v auguste 1541 obsadil Budín a Sedmohradsko so Zátisím odovzdal Jánovi Žigmundovi ako svojmu vazalovi (!). Utešenič vtedy nadviazal kontakt s Ferdinandom a sľúbil mu, že Sedmohradsko mu predsa len odovzdá. Ferdinand už vtedy začal obsadzovať územia, ktoré mal v držbe Ján Zápoľský. Budín sa stal centrom nového pašalíku. Uhorsko sa rozdelilo na tri časti: tzv. Kráľovské Uhorsko, kde vládol Ferdinand Habsburský, Sedmohradsko, kde vládol Ján Žigmund a osmanské územie (Budínsky pašalík).

2. Politické systémy štátov strednej Európy v 16. a 17. storočí

Keď sa pozrieme na mapu strednej Európy v 16. a 17. storočí, vidíme tu tri najväčšie štátne celky. Na západe sa nachádzala **Svätá rímska ríša nemeckého národa**, ktorá bola konfederáciou 150-tich väčších či menších štátov a štátikov. Ríšu spájala osoba panovníka (cisára). Po celú túto dobu boli cisármi predstavitelia habsburského rodu. Sídlili poväčšine vo Viedni (Rudolf II. v Prahe). V strede „strednej Európy“ sa nachádzala habsburská monarchia, ktorej väčšia časť (rakúske krajiny, České kráľovstvo) patrila do Svätej rímskej ríše. Niektoré časti (Uhorsko) však do Rímskonemeckej ríše nepatrili. Vo východnej časti strednej Európy sa nachádzal tretí veľký štát, Poľsko-Litovská únia (Rzeczpospolita). Všetky tieto štáty boli federáciami, resp. konfederáciami „menších“ štátov. Priblížme si ich trochu bližšie.

2.1. Svätá rímska ríša nemeckého národa

Rímskonemecká ríša sa vyvinula v stredoveku z Východorímskej ríše ako špecifický štátny útvar a území strednej Európy. Hlavou rímskonemeckej ríše bol kráľ. Od doby cisára Ota I. (936 -973) sa rímskonemeckí králi stávali pravidelne cisármi. O cisársku hodnosť sa teoreticky mohol uchádzať hociktorý panovník kresťanského štátu, napriek tomu sa presadila taká prax, že cisármi sa stávali nemeckí králi. Od 13. storočia sa pri

voľbe rímskonemeckého kráľa presadila zásada, že právo voľby má sedem **kurfirstov** (od slov küren – voliť, der Fürst – knieža, latinsky „principes electores imperii“). Do kolégia kurfirstov patrili traja cirkevní predstavitelia a štyria svetskí. Pokiaľ ide o cirkevných predstaviteľov, tak boli to títo arcibiskupi: kolínsky, mohučský a trevírsky. Štyrmi svetskými predstaviteľmi boli – český kráľ, saský vojvoda, rýnsky falcegróf a brandenburský markgróf. Počas 30-ročnej vojny v 17. storočí sa situácia zmenila. Najprv rýnsky falcegróf (Fridrich Falcký) stratil hodnosť kurfirsta – jeho hodnosť prešla na bavorského vojvodu. A na konci tridsaťročnej vojny, v rámci mierových rokovaní, rýnsky falcegróf opäť získal hodnosť kurfirsta. Kurfirstská hodnosť však ostala aj bavorskému vojvodovi – odvtedy bolo kurfirstov osem.

Po voľbe kurfirstami za rímsko-nemeckého kráľa nasledovala kráľovská korunovácia v Aachene (Cáchy). Každý rímsko-nemecký kráľ sa potom chcel stať cisárom. Cisársku hodnosť mohol v stredoveku kráľ získať len tak, že ho v Ríme pápež korunoval za cisára. Korunováciou za cisára sa jeho reálna moc nezvýšila, bol to najmä akt politickej prestíže. Cisár bol svetskou hlavou všetkých pravoverných kresťanov vo všetkých štátoch na svete (duchovnou hlavou všetkých pravoverných kresťanov bol rímsky pápež).

Ak sa kráľ chcel stať cisárom, musel uskutočniť tzv. **rímsku korunovačnú jazdu**. Musel slávnostne prejsť celou Itáliou, slávnostne vstúpiť na čele sprievodu do Ríma (tak to robili rímski cisári) a v Ríme bol pápežom nakoniec korunovaný za cisára. Takto to fungovalo až do začiatku 16. storočia, kedy bol Maximilián I. Habsburský korunovaný v Tridente za cisára bez toho, aby ho korunoval pápež. Tento Maximiliánov čin nadväzoval na staršie úvahy právnikov, že rímskonemecký kráľ po zvolení kurfirstami sa stáva automaticky aj cisárom. Posled-

ným cisárom, ktorého korunoval pápež, bol vnuk Maximiliána I. Habsburského, Karol V. Habsburský. Bol korunovaný za cisára 24. februára 1530 pápežom Klementom VII. Avšak nie v Ríme, ako predpisoval stredoveký úzus, ale v Bologni. Ešte možno dodať, že od roku 1519 až na krátke výnimky boli cisármi Habsburgovci.

Vďaka tomu, že kurfirsti mali výlučné právo voliť rímsko-nemeckého kráľa, zohrávali tiež rozhodujúcu úlohu v určovaní ríšskej politiky. Kurfirsti mali vedúce postavenie medzi **ríšskymi kniežatami**. Ríšske kniežatá boli tí šľachtici, ktorí dostali svoje léna priamo od kráľa alebo cisára.

Dôležité miesto vo Svätej rímskej ríši (nemeckého národa) mali aj ríšske mestá. V tomto prípade sa cisársky status nevzťahoval na jednotlivca, ale na mesto ako celok, ktorý zastupovala mestská rada. Od ostatných miest v ríši sa odlišovali tým, že ich pánom bol cisár.

Najvýznamnejším a najtrvalejším výsledkom cisárskych reforiem z konca 15. a začiatku 16. storočia bolo kreovanie nového **ríšskeho snemu**. Snem sa vyvinul na najvyššiu právnu a ústavnú inštitúciu. V zápase medzi cisárom a ríšskymi kniežatami o centralistickejší alebo federalistickejší charakter ríše sa vyvinul do garanta zachovania ríše.

Do roku 1653/54 sa snem schádzal v rôznych ríšskych mestách a od roku 1663 existoval ako večný snem („immerwährender Reichstag“) v Regensburgu. Snem mohol zvolať len cisár, ktorý však už od roku 1519 musel požiadať kurfirstov o súhlas pred rozoslaním pozývacích listov. Cisár mal tiež právo určovať program rokovania, hoci na skutočne prerokúvané témy mal len malý vplyv. Snemu predsedal mohučský arcibiskup. Rozhodnutia snemu sa prijímali v rámci zdĺhavého a komplikovaného rozhodovacieho procesu a zvažovania.

Ďalším celoríšskym orgánom bol **Ríšsky súd**. Bol zriadený v rámci cisárskej reformy a nastolenia „večného ríšskeho mieru“ v roku 1495 Maximiliánom I. Habsburským. Fungoval až do zániku Svätej rímskej ríše nemeckého národa v roku 1806. Bol najvyšším súdom v ríši a jeho úlohou bolo nahradiť spory, násilie a vojny regulovaným sporovým konaním. Bol odvolacím súdom pre nižšie súdy.

Po svojom založení 31. októbra 1495 mal sídlo vo Frankfurte nad Mohanom. Od roku 1524 sídlil v Speyeri a následne od roku 1689 vo Wetzlari.

Rímskonemecká ríša bola od konca stredoveku konfederáciou 150-tich väčších či menších štátov. Najdôležitejšími boli Sasko, Brandenbursko (tiež Prusko), Bavorsko a Rýnske Falcko.

V Sasku v roku 1423 vymrela wittenberská línia sasko-askánskeho rodu. Kurfirstský titul získal Fridrich IV. Bojovný z roku Wettínovcov. Wittenberg sa stal hlavným mestom Saského kurfirstva. V roku 1502 tu bola založená slávna univerzita. V roku 1485 došlo v Lipsku k rozdeleniu wettinských rodových dŕžav na dve línie – albertínsku (vojvodovia) a ernestínsku (Kurfirsti). V roku 1547 po porážke protestantov v šmalkaldskej vojne prešla kurfirstská hodnosť na líniu albertínsku. Majetok ernestínskej línie – predovšetkým v Durínsku – sa rozdrobil do niekoľkých samostatných kniežatstiev. Delením a opätovným spojovaním sa vytvorili dve základné línie – weimarská (Sachsen-Weimar) a gothsá (Sachsen-Gotha).

Pokiaľ ide o **Brandenbursko (Prusko)**, to cisár Karol IV. Luxemburský udelil svojmu synovi Žigmundovi. Zároveň Brandenbursko pripojil ku krajinám českej koruny. Ich súčasťou bolo len do roku 1415, kedy Brandenbursko aj s kurfirstkým hlasom dal Žigmund Luxemburský ako ríšske léno Hohenzollernovcom. Na začiatku 16. storočia bolo Brandenbursko súčasťou Hornosaského kraja. Začiatkom 17. storočia

získalo Brandenbursko kniežatstvo Cleve a Východné Prusko (1618). Vestfálskym mierom (1618) získali Hohenzollernovci Zadné Pomoransko, Halberstadt, Minden a roku 1680 Magdeburg. Tak boli vytvorené základy mocného štátu brandenbursko-pruského.

V roku 1701 za kurfirsta Fridricha III. Hohenzollerna (ako kráľ pruský Fridrich I.) bolo Prusko povýšené na kráľovstvo (na rozdiel od Brandenburska Prusko ležalo mimo hraníc ríše, takže nebol potrebný súhlas cisára). Čoskoro nato sa však jadrom Pruského kráľovstva stalo Brandenbursko s centrom v Berlíne. Brandenbursko sa stalo provinciou Pruského štátu.

Bavorsko na začiatku 16. storočia tvorilo samostatný kraj v rámci Svätej rímskej ríše. Albrecht IV. Biely (zomrel 1508) stanovil nedeliteľnosť Bavorska.

V priebehu 30-roč. vojny získal bavorský vojvoda Maximilián I. (1596-1651) v roku 1623 od cisára Ferdinanda II. Hornú a Dolnú Falc aj s kurfirstským titulom. Vestfálsky mier (1648) stanovil, že Dolná Falc bola vrátená synovi Fridricha Falckého, ktorý tak získal „ôsmý“ kurfirstský hlas. Bavorsko si ponechalo Hornú Falc s „piatym“ kurfirstkým hlasom.

Vo vojnách o španielske dedičstvo (1700-1714) sa bavorský kurfirst Maximilián Emanuel pripojil na stranu Francúzska, za čo získal titul miestodržiteľa v bývalom španielskom Nizozemsku. Nato cisárske vojská obsadili Bavorsko a bavorský vojvoda stratil kurfirstský hlas. V roku 1714 Maximilián Emanuel získal kurfirstskú hodnosť späť a aj Hornú Falc.

V roku 1740, po smrti Karola VI. Habsburského sa usiloval bavorský vojvoda Karol Albrecht (1726-1745) o získanie cisárskej koruny. Obsadil časť habsburských rodových území, vyhlásil, že je rakúskym arcivojvodom a českým kráľom, dokonca bol zvolený za cisára (1742) –vzápätí však utrpel vojenskú porážku. V roku 1745 zomrel. Jeho syn Maximilián III. uznal pragma-

tickú sankciu a Habsburgovci mu potom vrátili územia, ktoré predtým obsadili. V roku 1777 vymrela v Bavorsku domáca dynastia Wittelsbachovcov a vojvodský titul získal falcký kurfirst Karol Theodor (zomrel 1799).

Pod pojmom Falc (nemecky Pfalz) sa rozumejú dve historické územia (knižatstvá) v Nemecku, ktoré tvorili spolu do roku 1623 jeden územný celok.

V ranom stredoveku budovali panovníci vo Franskej a Rímsko-nemeckej ríši falce ako opevnené miesta a strediská moci. Na ich čele stál úradník – falcgróf – ktorý zodpovedal za správu územia. Niektoré z významných falcí potom dali názov celému príslušnému územiu. Sú to najmä:

1. Horná Falc – územie na severe Bavorska, s centrom v Ambergu.
2. Dolná Falc (Rýnske falcgrófstvo) – územie na oboch brehoch rieky Rýn. To sa rozpadlo na **Kurfirstskú Falc s centrom v Heidelbergu** a ďalšie menšie celky. (Tie boli po napoleonských vojnách pohltené Pruskom alebo Bavorskom.) **Dôležité však bolo, že rýnsky falcgróf v Heidelbergu mal kurfirstskú hodnosť.**
3. Falc (Rýnska Falc, Rýnske Bavorsko) – okres Bavorska, ležiaci na pravom brehu rieky Rýn. Tu ide vlastne o zvyšok pôvodnej Dolnej Falce.

2.2. Habsburská monarchia

Spôsob politickej správy stredoeurópskej habsburskej monarchie, v ktorom bola moc sústredená v rukách panovníka a ústrednej vlády, možno označiť ako absolutistický. Bol to však absolutizmus podstatne odlišný, „mäkší“ od toho spôsobu vlády, ktorý sa vyvinul v západnej Európe, najmä vo Francúzsku.

Habsburská monarchia vznikla spojením štátov a krajín s rôznym historickým vývojom, ktoré neboli hospodársky rovnako vyvinuté a v ktorých sídlilo obyvateľstvo rôznych národností. Ústredná vláda tu mala problém aj v tom, že v monarchii neexistoval spoločný úradný jazyk. V rakúskej a českej časti monarchie sa presadzovala nemčina, v uhorskej časti zostala tradičným úradným jazykom latinčina. Aj pri značne obmedzených právomociach bránili stavy na zemských snemoch nezávislosť jednotlivých štátnych celkov. Predstavitelia stavov chceli mať zaručené, že aj naďalej budú obsadzovať zemské správne úrady a že ústredná vláda nebude zasahovať do ich záležitostí ako zemepánov, že sa teda nebude miešať do vzťahov zemepánov a poddaných. Šľachtické výsady tak mali byť zabezpečené.

Dôležitým obdobím integrácie stredoeurópskeho priestoru bolo obdobie vlády Ferdinanda I. Habsburského (1526-1564). Ferdinandovi ako rakúskemu arcivojvodovi sa podarilo spojiť vo svojich rukách uhorské a české kráľovstvo. Navyše sa stal cisárom Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Keďže si za svoje sídelné mesto vybral Viedeň, táto sa stala centrom celého stredoeurópskeho priestoru.

Kľúčovou udalosťou pre takúto veľkú integráciu bola bitka pri Moháči 29. augusta 1526. Zomrel tu mladý uhorský a český kráľ Ľudovít II. Jagelovský. Jeho manželkou bola Mária Habsburská, sestra Karola V. a Ferdinanda I. Habsburského. Keďže Ľudovít a Mária boli zatiaľ bezdetní, podľa dohody z roku 1515 mal na český a uhorský trón nastúpiť Ferdinand I. Habsburský, manžel sestry Ľudovíta II. Jagelovského – Anny Jagelovskej.

Najprv Ferdinand upriamil svoju pozornosť na získanie českého trónu. Nádejných uchádzačov o český trón bolo veľa. Do úvahy prichádzali vnuci Juraja Poděbradského, ďalej sliezske kniežatá, potom popredný český šľachtic Zdeňek Lev z Rožmitálu a tiež ďalší český šľachtic Vojtech z Pernštejna. Ďalej tu

bol bavorský vojvoda Ľudovít, poľský kráľ Žigmund, do Prahy vraj prišiel aj vyslanec francúzskeho kráľa Františka I. Najväčším uchádzačom o český trón bol však od samého počiatku Ferdinand I. Habsburský, ktorého český stavovský snem aj za kráľa zvolil. Českí predstavitelia si pred voľbou nechali potvrdiť svoje starobylé zemské práva. Je pozoruhodné, že moravský zemský snem, ako aj snem sliezsky a lužický, Ferdinanda nevoľil, ale uznal jeho dedičné nároky po Jagelovcoch. Ferdinand od samého počiatku začal budovať centralizovanú, dvorskú byrokráciu. Habsburgovci ako etablovaná európska dynastia sa vo všetkých krajinách usilovala o absolutistickú formu vlády.

Komplikovanejšia situácia bola v Uhorsku, ako sme načrtli v predchádzajúcej kapitole. Mocenský zápas medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským viedol k rozdeleniu Uhorska na tri časti: Budínsky pašalík, Kráľovské Uhorsko, kde vládol Ferdinand a Sedmohradsko, kde vládli Zápoľskí. Rozhodujúcim činiteľom to bola Osmanská ríša a jej expanzia. Už v roku 1529 osmanská armáda obliehala Viedeň, avšak neúspešne.

Získaním českého a uhorského trónu Habsburgovci istým spôsobom ovládli strednú Európu. Avšak ku skutočnému jej ovládnutiu im ešte chýbala poľská kráľovská koruna. V roku 1572 vymrela poľsko-litovská vetva Jagelovcov. Odvtedy začali Habsburgovci usilovať aj o Poľsko, avšak ovládnuť sa im ho nikdy nepodarilo.

Pred Ferdinandom však stáli pri zavádzaní jeho vlády v novozískaných krajinách nemalé problémy. Čechy, Uhorsko a rakúske krajiny dosiaľ nič nespojovalo. Idea absolutistickej vlády však vyžadovala ich prepojenie. Preto už v roku 1528 vydal dvorský poriadok, podľa ktorého kráľovská moc bola postavená nad moc jednotlivých zemských celkov a ich stavovských reprezentácií. Pre správu rakúskych krajín a ríše bola zriadená

dvorská rada. Hlavným politickým poradným orgánom panovníka sa stala tajná rada, v ktorej zasadali najbližší panovníkovi radcovia. Veľkú pozornosť zamerlal Ferdinand na scentralizovanie finančných záležitostí. Za týmto účelom bola zriadená Dvorská komora. Podobne boli zriadené v Uhorsku Uhorská komora, v Čechách Česká komora, v Sliezske Sliezska komora). Vojenské záležitosti mala vo svojej kompetencii Dvorská vojenská rada. Ústredným byrokratickým úradom bola aj dvorská kancelária (zal. 1527), pre ríšske záležitosti bola zriadená Ríšska dvorská kancelária (1559).

Ferdinand mal s Annou Jagelovskou 16 detí. Len niekoľko z nich sa dožilo dospelého veku. Keďže Ferdinand ako mladší brat Karola sám na svojej koži zakúsil pozíciu mladšieho súrodenca pôvodne bez samostatného údelu, chcel svojim synom ešte za svojho života zabezpečiť samostatné údely. Jeho najstarší syn Maximilián II. bol už za života otca korunovaný za uhorského i českého kráľa. K tomu dostal sídelné mesto Viedeň spolu s Dolným Rakúskom a Horným Rakúskom. Ostatným synom boli pridelené samostatné údely.

Mladší Ferdinandov syn, arcivojvoda Karol, dostal tzv. vnútorakúske grófstva (Štajersko, Korutánsko, Kraňsko). Oženil sa s Máriou Bavorskou, dcérou bavorského vojvodu, katolíckeho Wittelsbacha. Synom Karola bol budúci cisár Ferdinand II., známy rekatolizátor. Arcivojvoda Ferdinand, najmladší obľúbený Ferdinandov syn, vládol v Tirolsku a švábskych dŕžavách, rozptýlenom rakúskom majetku v južnom Nemecku. Prvou jeho manželkou bola meštianka Filipína Welserová. Keďže Filipína nepochádzala z panovníckeho alebo šľachtického rodu, deti z tohto manželstva nemohli dediť. Po smrti Filipíny Welserovej si Ferdinand zobral za manželku Katarínu Mantovskú, s tou mal len dcéru. Táto vetva Habsburgovcov preto vymrela po meči.

České královstvo v ranom novoveku

Nástupom Ferdinanda I. na český trón nastáva nové obdobie v českých dejinách. Ferdinand na jednej strane budoval absolutistické inštitúcie, na druhej strane bol nútený ponechať tradičné české stavovské inštitúcie.

Stav môžeme vymedziť ako istú právnu a politickú organizáciu. Osobám, ktoré do neho prináležali vymedzoval isté postavenie v spoločnosti, ich práva a povinnosti. Prostredníctvom stavov, do ktorých patrili, sa mohli šľachtici a zástupcovia kráľovských miest (príp. vysokí katolícki duchovní) podieľať na zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci v štáte. V samotných Čechách husitská revolúcia vyradila z účasti na politickom živote katolícku cirkev, ktorá tu preto nebola stavom – avšak vo vedľajších krajinách Českej koruny to bolo inak. V nich si cirkev aspoň istú účasť v politickom živote udržala. A tam na moravskom či sliezskom sneme aj na oboch lužických snemoch zasadali aj katolícki preláti. Ich vplyv však aj tam nebol tak silný ako vplyv ďalších stavov.

V Čechách od 16. storočia prebiehal proces „**uzatvárania stavov**“. išlo o proces, kedy sa jeho členovia bránili prijímaniu ďalších členov. Takýmto spôsobom sa snažili uchovať si dovtedajšie privilégia a vplyv. Je pochopiteľné, že v Čechách ako prví takéto kroky urobili príslušníci vysokej šľachty („páni“). Práve oni mali na politickej moci najväčší podiel. Príklad „pánov“ nasledovala aj drobná šľachta. Pre túto drobnú šľachtu „zemanov a vľadykov“ išlo o veľký problém. Erby, základný znak šľachtictva, začali totižto získavať od 2. polovice 15. storočia aj mešťania. Šľachtici však mali pocit, že sú viac ako mešťania (aj keď tí boli bohatší), že sú „urodzenejší“ aj keď boli chudobnejší.

Kritérium, podľa ktorého ten či onen šľachtic patrila medzi pánov či zemanov, bola – urodzenosť. Moravskí a českí páni sa dohodli, že za člena panského stavu bude považovaný len ten

šľachtic, ktorého rodina patrí medzi vysokú šľachtu najmenej štyri generácie. V Čechách sa takto vydělilo 47 panských rodov, na Morave 23. Samozrejme, v nasledujúcich 100 rokoch ich počet stúpал.

Drobná šľachta, zvaná najčastejšie rytieri alebo vladkyovia, bola pestrá a majetkovo rôznorodá. Základný znak, ktorý ich charakterizoval, bol erb a oslobodenie od povinných feudálnych dávok. Najvyššie postavenými v rámci zemanov boli tzv. **rytieri**. Pod pojmom „zeman“ sa väčšinou rozumel statkár. Starodávnym pojmom vladyka sa rozumel slobodný vlastník pôdy s poddanými. Medzi drobnú šľachtu v stavovskom zmysle slova v Čechách nepatrili tzv. erbovníci, t.j. tí čo mali erb, ale bol meštianskeho pôvodu. Medzi „pánmi“ a „rytiermi“ bolo napätie – rytieri sa chceli dostať do panského stavu. Avšak spolu postupovali proti tretiemu stavu – meštianstvu.

Mešťania boli všetci, ktorí disponovali mestským právom, z ktorého vyplývali osobné aj kolektívne práva a povinnosti. Zdrojom ekonomickej sily miest bol obchod a remeslo. Avšak od začiatku 16. st. začala stále viac podnikáť aj šľachta. Šľachta sa snažila presadiť niektoré opatrenia, ktoré ju favorizovali v podnikaní.

Svoje politické názory a záujmy mohli stavy uplatňovať predovšetkým prostredníctvom **zemských stavov**. Právo účasti na nich mal každý šľachtic a zvolení zástupci jednotlivých miest. Právomoci snemu, na ktorom sa hlasovalo podľa stavov, nie podľa osôb, boli pomerne rozsiahle. Medzi základné patrilo povoľovanie daní. Kráľ mohol vyberať len tie dane a v takej výške, akú mu snem povolil. Ak chcel vypísať nové dane, musel sa obrátiť na snem. V skutočnosti sa na sneme zúčastňovala len časť šľachty a mestských zástupcov. Dôvod bol prostý: dlhé (niekoľkotýždňové) rokovania boli aj nákladné. Na druhej strane nie všetci šľachtici mali o politiku záujem. Politicky aktívna

bola len malá časť šľachty. Jej najvplyvnejšia časť sa nazývala „aristokracia“. Tvorili ju najmä členovia zemských stavovských vlád.

Pre koniec 15. a začiatok 16. storočia bol charakteristický zvýšený záujem šľachty o vlastné hospodárenie. To sa zvlášť prejavilo v Čechách. Šľachta podnikala „vo vlastnej rézii“. Je podnikanie bolo zamerané najmä na obilnárstvo, rybníkárstvo a pivovarníctvo.

Ku koncu 15. storočia boli Židia vypudení zo Španielska. Ich prenasledovanie začalo aj v niektorých nemeckých oblastiach. Z nemeckých miest vyhnaní Židia nachádzali svoje nové bydliská v Čechách, na Morave, v Uhorsku i Poľsku. V Čechách a na Morave žili na začiatku 16. storočia v 120-tich mestách. Najväčšia židovská obec sa nachádzala v pražskom Židovskom Meste. Neskôr začali byť prenasledovaní na Morave, a potom Ferdinand I. (vychovaný v Španielsku) presadil, aby Židia nosili na svojom odeve zvláštne znamenie – žlté kolečko. V roku 1541, po požiari na Malej Strane boli Židia vypudení aj z Čiech. Neskôr sa sem však vrátili.

Prvý český odboj. Karol V. sa v roku 1546 rozhodol, že situáciu s protestantmi a reformáciou v Rímsko-nemeckej ríši bude riešiť zbraňami. O pomoc požiadal aj českého a uhorského kráľa, svojho brata Ferdinand. Ferdinand prikázal českým stavom, aby vyslali na nemecké bojisko českú zemskú hotovosť. Vojsko postavené a vydržované zo stavovských peňazí. Tí sa však vyhovárali, že zemská hotovosť na základe Vladislavského zemského zriadenia môže byť použitá len na obranu krajiny. České vojsko sa len pomaly zhromažďovalo neďaleko Kadane. Do čela odporu proti kráľovej požiadavke sa postavili mestá na čele so Starým Mestom pražským. V bitke pri Mühlbergu Karol V. rozdrvil protestantov (1547). Ferdinand sa potom rozhodol

potrestať odbojné české stavy. Bolo však potrestaných len niekoľko jednotlivcov.

Politický národ v Čechách tvorili tri stavy: páni, rytieri a mešťania, ktorí boli zastúpení na sneme. V samostatnom moravskom sneme bolo zastúpené aj duchovenstvo. Kráľovská rada sa pretvorila na druhú komoru snemu. Obaja králi z jagelovskej dynastie, Vladislav I. a Ľudovít, sa museli zmieriť so skutočnosťou, že v praxi boli obmedzené ich práva výkonu najvyššej exekutívnej i súdnej moci, a aj ich zvrchovanosť nad vojskom. Vladislavské zriadenie zemské z r. 1500, ktoré zaisťovalo spravodlivé rozdelenie úradov medzi pánov a rytierov, znamenalo ďalšie obmedzenie kráľovskej moci. Finančná základňa kráľovskej moci sa zmenšovala v dôsledku rozdávania kráľovských majetkov. Prenikavo stúpol význam snemu, ktorý schvaľoval mimoriadne dane a volil panovníka.

Uhorsko a jeho snem. Uhorský snem sa vytváral ako dvojkomorová inštitúcia. V hornej komore (tzv. magnátskej tabuli) zasadali magnáti spolu s vysokými cirkevnými hodnosťami. Zvolení zástupcovia komitátov, delegáti slobodných kráľovských miest (ktorí mali spoločne len jeden hlas) a zástupcovia neprítomných magnátov a biskupov boli členmi dolnej komory. Snemu teda dominovala zámožnejšia a drobná šľachta. Len ona (šľachta) sa mohla považovať za jediný existujúci politický národ. Jej nároky zhrňovalo tzv. *Opus tripartitum*, napísané Štefanom Werböcym r. 1514. Kráľom síce nebolo potvrdené, ale považovalo sa za kodifikáciu platného práva. *Tripartitum* hlásalo rovnosť všetkej šľachty a potvrdzovalo jej privilégiá. Vráťane toho bodu Zlatej Buly Ondreja II., ktorý stanovoval právo odporu voči kráľovi. Teoreticky sa mohol každý šľachtic osobne zúčastniť na sneme, čo bolo prejavom kolektívnej suverenity politického národa, *natio hungarica*. Tento národ bol

zjednotený so štátom prostredníctvom svätoštefánskej koruny. Chorvátsky snem predstavoval inú, samostatnú inštitúciu.

Poľsko a jeho snem. Poľský sejm bol bližší uhorskému ako českému modelu. Duchovenstvo nemalo vôbec svojich zástupcov v dolnej komore. Meštianska reprezentácia bola len symbolická. Bol to dôsledok tak nechuti šľachty deliť sa o moc, ale tiež istej ľahostajnosti mešťanov. Výnimočne len v regionálnych zhromaždeniach napr. spolovice autonómnom Kráľovskom Prusku, existovala medzi šľachtou a mešťanmi istá rovnováha. Spôsob voľby poslancov pripomínal riešenie, ktoré bolo akceptované v Uhorsku. Horná komora, senát, nebola dedičnou doménou pánov. Členmi tejto hornej komory boli svetskí a duchovní hodnostári, ktorí boli doživotne menovaní kráľom. Šľachta v podstate usilovala o posilnenie kráľovskej moci, ale vykonávanej pod dozorom politického národa. Zdá sa, že poľský systém, ktorý sa opieral o zákonník, zvaný *Statuta Laského*, mal isté domáce a originálne riešenia. Jeho hlavnými zásadami bola ochrana vlastníctva pred konfiškáciami a ochrana jednotlivca pred bezprávnym väznením. Konštitúcia Nihil novi z r. 1505 konštatovala, že žiadny nový zákon nesmie byť zavedený bez súhlasu snemu.

2.3. Poľsko a jeho politický systém

Dejiny Poľska v stredoveku boli v istých obdobiach úzko spojené s Českým kráľovstvom, inokedy s Uhorským kráľovstvom. Takým obdobím bolo napríklad obdobie rokov 1370 – 1382, kedy bol poľským kráľom Ľudovít z Anjou, ktorý bol už od roku 1342 uhorským kráľom. Anjouovci pochádzali pôvodne z Francúzska, neskôr sa stali panovníkmi Neapolského kráľov-

stva. Práve člen vetvy anjouovského rodu, ktorá vládla v Neapolsku, Karol Róbert z Anjou, bol otcom Ľudovíta I. Veľkého. Už Karol Róbert sa pokúšal zaistiť nástupníctvo v Poľsku, kde uzavrel dohodu so svojim švagrom, poľským kráľom Kazimírom III. V prípade, že Kazimír nebude mať mužského potomka, mal sa dedičom poľského trónu stať syn Karola Róberta z Anjou, Ľudovít I. (Veľký). Dohoda sa skutočne naplnila. Kazimír III. zomrel 5. novembra 1370 a novým poľským kráľom sa stal Ľudovít I. z Anjou. V Ľudovítovom mene vládla v Poľsku jeho matka Alžbeta Piastovská, dcéra predchádzajúceho poľského kráľa Vladislava I. Lokietka. Poľskú kráľovskú korunu mala následne zdediť jedna z Ľudovítových dcér. Dedičkou poľskej koruny sa nakoniec stala jeho dcéra Hedviga. Jej manželom sa stalo litovské veľkoknieža Vladislav Jagelovský. Vladislav bol v roku 1386 zvolený za poľského kráľa. Už predtým, v roku 1385, uzavrel v Kreve s poľskými magnátmi zmluvu, že s celým kniežacím rodom Jagelovcov a litovským ľudom prijme katolícku vieru. Podľa Krevskej zmluvy mala byť Litva pričlenená k poľskému štátu. Litovsko-poľská únia však pre odpor litovských magnátov ostala len personálnou, dynastickou úniou. Až Ľublínska zmluva z roku 1569 zmenila dynastickú úniu na úniu politickú. Vznikol potom jednotný štát – Rzeczpospolita. Až vtedy vznikol jednotný štát so spoločným panovníkom, spoločným snemom, ktorý sídlil vo Varšave, s unifikovaným občianskym právom a so spoločnou zahraničnou politikou. Zväzok s Litvou umožnil Poľsku úspešne bojovať s Rádom nemeckých rytierov, ktorého štát zabraňoval Poľsku k prístupu k Baltskému moru. V roku 1410 v bitka pri Grünwalde vo východnom Prusku bol Rád nemeckých rytierov porazený. V roku 1412 bol podpísaný toruňský mier – rád sa vzdal Žmudi. Neskôr bolo získané východné Pomoransko a ďalšie oblasti.

V roku 1420 husiti pozvali Vladislava II. na český trón. Reálne bol v roku 1422 bol do Čiech vyslaný Vitoldov synovec Žigmund Korybutovič, ktorý sa však v Čechách nepresadil.

Ďalšie spojenie Poľska, Litvy a Uhorska sa uskutočnilo v roku 1440, kedy sa Vladislav III. Jagelovský (poľský kráľ 1434-1444) dostal na uhorský trón (po smrti Albrechta Habsburského). Vladislav bol zvolený za uhorského kráľa (1440 – ako Vladislav I.). Jeho mladší brat Kazimír bol zvolený za knieža litovské (po Vitoldovej smrti). V roku 1444 však zomrel v bitke pri Varne (odvtedy získal čestné pomenovanie – Varnenčík. Spojenie s Litvou pomohlo Poľsku poraziť Rád nemeckých rytierov. Na druhej strane však zatiahlo Poľsko do dlhých vojen s Moskovskou Rusou.

V roku 1445 nastúpil na poľský trón **Kazimír IV. Veľký**. Zaviedol zvyk, že šľachta volila svojich zástupcov na snem, ktorý zvolával kráľ. Za jeho vlády, v roku 1466 tzv. druhým toruňským mierom s Rádom nemeckých rytierov, sa Východné Prusko stalo lénom poľskej koruny. A v roku 1471 sa najstarší syn Kazimíra IV. Veľkého **Vladislav stal českým kráľom** a 1490 dokonca aj kráľom uhorským. **Jagelovci** boli na vrchole moci.

V druhej polovici 15. storočia možno v politickej a ústavnej dimenzii zaznamenať rastúcu diferenciáciu medzi Poľskom, Uhorskom a Čechami na jednej strane (ťahli viac k západu) a Moskvou na strane druhej. Tieto rozdiely sú nápadnejšie, ak vezmeme do úvahy námorskú expanziu západu a obrovskú pevninskú expanziu Moskovskej Rusi, ktorá sa v roku 1462 rozkladala na 750 tis. km štvorcových, ale v prvej polovici 16. storočia dosiahla plochu už 2, 8 mil. km štvorcových.

V stredoeurópskom regióne stále trvali snahy o konsolidáciu. Na miesto Jagelovcov, ktorí vládli v Čechách a Uhorsku od 90. rokov 15. storočia do dvadsiatych rokov 16. storočia, prišli

Habsburgovci. Ich vláda však prakticky znamenala, že české a uhorské krajiny sa stali len akýmsi príveskom germánsko-španielsko-amerického habsburského impéria. Poľsko-litovská dynastická únia bola v roku 1569 premenená **na skutočný úniu**, čo opäť zväčšilo jej expanziu na východ. V polovici 16. st. poľskí národohospodári odporúčali kolonizovať Ukrajinu – porovnávali to so západoeurópskou zámorskou expanziou alebo s územným vývojom moskovského štátu.

Renesancia triumfovala v umení a architektúre v Čechách koncom 16. a začiatkom 17. st. a transformovala sa tam do manierizmu. V Poľsku, kde priaznivé politické a hospodárske podmienky vytvorili pôdu pre renesanciu, dosiahli architektúra, literatúra a veda dosiaľ nevídanú úroveň. Kráľovský zámok Wawel, prestavaný začiatkom 16. st. za kráľa Žigmunda Starého a jeho manželky Bony Sforzy, vykazuje najčistejšie rysy renesancie. Žigmundova kaplnka sa považuje za jednu z najskvelejších stavieb tejto epochy mimo Talianska. Ďalej – novozaložená univerzita vo Vilne, pôvodne jezuitské kolégium, rovnako ako súkromná akadémia v Zamošči, sú svedectvom veľkého pokroku v oblasti vysokého školstva. Vďaka vynálezu kníhtlače aj tu, podobne ako v susedných krajinách, dochádza k popularizácii literatúry v materskom jazyku. Prvá kniha vytlačená v poľštine vyšla v roku 1513. Počet 8000 knižných titulov, ktoré boli vytlačené v Poľsku v 16. storočí, je porovnateľný s 10 000 knihami, vydanými v Anglicku v 16. storočí.

Luteránstvo sa objavuje v tomto regióne už v prvom desaťročí 16. storočia. Jeho vplyvy zasiahli mestá v Kráľovskom Prusku (Pomoransko), banské mestá na Slovensku, saské regióny v Sedmohradsku a mestá v Čechách. Luther písal nemecky – jazykom väčšiny meštianstva. Na druhej strane sem prenikalo aj **učenie Jána Kalvína**. Kalvín písal, na rozdiel od Luthera, latinsky, čo čiastočne vysvetľuje jeho bleskové úspechy v 40-

tych a 50-tych rokoch 16. st. medzi šľachtou v Uhorsku, Poľsku, Litve i českých krajinách. Najväčší príspevok reformácie v krajinách strednej Európy môžeme zaznamenať na poli kultúrnom, národnej literatúry, výchovy a vzdelávania a v rozvoji národného povedomia. Protestanti kládli veľkú váhu na čítanie Biblie a svoju vieru propagovali tlačeným slovom. Týmito cestami sa chceli priblížiť širokému okruhu ľudí.

Traja poľskí králi konca 15. a prvej polovice 16. storočia, Ján I. Albrecht, Alexander I., Žigmund I. Starý, boli synmi **Kazimíra IV. Veľkého. Ján Albrecht (1492-1501)** bol energický vládca. Za litovské veľkoknieža bol zvolený jeho brat Alexander, čím bola prerušená personálna únia oboch krajín. V domácom zápase o moc medzi veľmožmi a zemianstvom sa kráľ oprel o nižšiu šľachtu, ktorej sľúbil, že bez doporučenia krajských snemíkov nebude rozhodnuté v žiadnej vážnej vládnej veci. Alexander I. (1501-1506) spojil opäť vládu nad Poľskom a Litvou. Poľská ríša trpela kvôli nájazdom Turkov do Poľska a Rusov na Litvu. V roku **1505 sa uskutočnil** snem v Radomi. Na ňom bola prijatá zásada „Nihil novi“, teda že kráľ nepodnikne nič bez súhlasu splnomocnencov snemu a senátu (veľmožskej rady). Tak vznikol poľský „*ríšsky snem*“ ako najdôležitejší zákonodarný činiteľ. V rokoch 1506-1548 vládol **Žigmund I. Starý**. Ten viedol v rokoch 1512-22 vojnu s Ruskom – skončila bez jasného výsledku. V roku 1520 zasa vojnu s rádom nemeckých rytierov, Poľsko zvíťazilo. V roku 1525 sa stalo Východné Prusko poľským lénom. Veľmajster rádu nemeckých rytierov Albrecht Brandenburský sa vyhlásil za svetské knieža a prijal lénny záväzok k Poľsku. V rokoch 1548-1572 vládol **Žigmund II. August** (od 1529 spoluvládca). V roku 1561 bolo pripojené k Poľsku Livónsko a Estónsko. Obe tieto krajiny ovládal rád mečových rytierov, ktorých veľmajster Gotthard Kettler prijal luteránstvo. Livónsko a Estónsko prenechal Poľsku a sám sa

vymenoval za vojvodu kurónskeho. V roku 1569 bola podpísaná **Lublinská únia**. Poľsko a Litva boli spojené do jednotnej republiky (Rzecz pospolita) s panovníkom voleným na spoločnom sneme vo Varšave a so spoločným senátom a snemom. Žigmund II. August bol trikrát ženatý, napriek tomu ostal bezdetný. **Ním vymrel rod Jagelovcov (1572).**

Po smrti Žigmunda II. sa šľachta uzniesla na novom obmedzení kráľovskej moci, podľa ktorej sa kráľ stal len vykonávateľom uznesení šľachty (Šľachtická republika). Šľachta získala aj právo odboja proti vládcovi. Za tejto situácie šľachta dosadila na poľský kráľovský trón brata francúzskeho kráľa Karola IX., **Henricha de Valois** (vládol 1573-1574). Henrich, ktorý prijal „*pacta conventa*“, sa zaviazal z vlastných prostriedkov sa starať o obranu krajiny. Po piatich mesiacoch vlády odišiel do Francúzska, kde nastúpil na trón, ktorý sa uvoľnil po bratovej smrti. Za tejto neprijemnej situácie bol zvolený za poľského kráľa **Štefan Báthory** (1575-1586), dovtedajšie sedmohradské knieža. Bol zvolený väčšinou, ktorá nechcela na tróne cisára Maximilána II., za ktorým stála menšia časť poľskej šľachty. Štefan Báthory sa oženil s 55-ročnou Annou Jagelovskou. Viedol vojnu s Ivanom IV. Hrozným. Obhájil proti nemu Livónsko. Vláda Štefana Báthoryho znamenala konsolidáciu a bola úspešná. Po jeho smrti nastalo opäť bezvládie. Šľachta reagovala tak, že zvolila člena švédskej kráľovskej rodiny **Žigmund III. Vasa** (1587-1632), ktorý sa v roku 1592 stal aj švédskym kráľom. Žigmund III. Vasa bol vychovávaný v Poľsku. Bol katolíkom. Pre svoje prokatolícke správanie a absolutizmus bol zbavený švédskeho trónu (1598). Zavliekol Poľsko do dlhých vojen so Švédskom. Vasovci vládli v Poľsku do roku 1668. Snažili sa využiť oslabenie Moskovskej Rusi a pričleniť k Poľsko-litovskej únii aj ruské oblasti. To sa im však nepodarilo.

Poľsko-litovská únia bola jedným z najväčších štátov Európy. Postupne však začala slabnúť a strácať územia. Najprv stratila v prospech Švédska Livónsko. Kniežatstvo pruské bolo v roku 1618 spojené s Brandenburskom. Súčasne stratilo lénnu závislosť na Poľsku. Po nástupe Romanovcov na ruský trón začalo Rusko expanziu na východ s cieľom zabrať územia s rudy hovoriacimi obyvateľmi, teda najmä Ukrajinu. Tento ruský cieľ bol podporený povstaním Bohdana Chmeľnického v roku 1648. Navyše o tieto územia začala mať záujem aj Osmanská ríša. Snaha o znovuzískanie Livónska zatiahla Poľsko začiatkom 18. storočia do Severnej vojny (1700-1712). Porážka v tejto vojne prehĺbila vnútornú anarchiu v Poľsku. V dobe najväčšieho rozmachu bola rozloha Poľska asi 1 173 000 km². V roku 1772 to už bolo len 750 000 km². Oslabenie Poľska využili okolité veľmoci a prišlo k trom deleniam Poľska (1772, 1793 a 1795) medzi Prusko, habsburskú monarchiu a Rusko.

3. Reformácia, protireformácia a tridsaťročná vojna

3.1. Nástup reformácie

Štáty strednej Európy boli v stredoveku formované jednotnou rímskokatolíckou cirkvou. Aj keď treba podotknúť, že tu žilo pomerne veľa Židov a z času na čas sa objavovali rôzne „kacírske“ hnutia. Mimoriadny rozsah malo od roku 1415 husitské hnutie. Náboženská situácia v Európe sa zmenila nástupom reformácie v 16. storočí. Pod pojmom reformácia sa v európskych dejinách rozumie najmä nástup Martina Luthera v Nemecku a jeho pokus o zreformovanie cirkvi. Vo svojich dôsledkoch viedol k tzv. konfesionalizácii, t.j. k vytvoreniu samostatných nezávislých cirkví, z ktorých každá mala svoje vlastné teologické učenie a názory.

Martin Luther (1483 – 1546) bol pôvodne augustiniánsky mních. Pochádzal zo sedliacko-baníckej rodiny. Od roku 1501 študoval v Erfurte filozofiu. V r. 1505 tu získal doktorát filozofie. V r. 1506 po absolvovaní noviciátu zložil rehoľné sľuby a v r. 1507 bol vysvätený za kňaza. V r. 1508 nastúpil na novozriadenú univerzitu vo Wittenbergu, kde prednášal filozofiu a teológiu. Aj on, podobne ako Ján Hus, najprv verejne vystúpil proti predávaniu odpustkov. V roku 1517 pribil na vráta chrámu vo Wittenbergu svojich 95 téz, v ktorých odmietol predaj odpustkov a zároveň vyložil aj hlavné zásady svojho poňatia kresťanského života.

Lutherových 95 téz vzbudilo v cirkevných kruhoch pomerne veľkú pozornosť. Ako to bolo v danom období bežné, zorganizovali dišputu o odpustkoch. Najprv sa vec riešila v rámci augustiniánskej rehole. Uskutočnili sa tzv. *Heidelbergské dišputy* (26.apríla 1518). Ďalšou odbornou rozpravou bola *Lipská debata*, 27.6. - 16.7. 1519 medzi univerzitami z Wittenbergu a z Ingolstadtu. Diskusia prebiehala výmenou téz. Luther úvodom spochybnil platnosť pápežského nároku na prvenstvo pápeža v cirkvi. Významný katolícky teológ a polemik Ján Eck vo svojej odpovedi dokazoval príbuznosť Lutherových a Husových názorov. Konštatoval, že Husovo učenie už bolo usvedčené ako kacírske, takže logicky aj Lutherovo učenie je kacírske.

V lete 1520 vydal pápež Lev X. bulu *Exsurge Domine* (Po-vstaň, ó Pane), ktorá odsúdila Luthera kvôli tomu, že hlásal názory protichodné s Písmom, ako ho interpretovali cirkevní otcovia, koncily a pápeži. Luther dostal 60 dní na to, aby svoje učenie odvolal, lebo inak bude exkomunikovaný. Keďže Luther svoje učenie neodvolal, bol exkomunikovaný (január 1521).

Na ťahu bola teraz svetská moc. Luther mal byť zatknutý a odsúdený. Problém bol v tom, že jeho lénny pán, saský kurfirst Fridrich Múdry, vyčkával. V roku 1519 bol zvolený nový rímsko-nemecký kráľ Karol V. Habsburský. Ten bol španielskym kráľom a do Nemecka prišiel až na jar 1521, kedy zvolal do Wormsu ríšsky snem. Na snem bol pozvaný aj Martin Luther. Dostal od Karola glejt, že bude môcť slobodne do Wormsu prísť a slobodne aj odísť. Čiže opakovala sa tu situácia s Jánom Husom. Len s tým rozdielom, že Hus bol pozvaný na cirkevný koncil a Martin Luther na „svetský“ ríšsky snem.

Snem sa konal v čase, keď do Nemecka prišiel po prvýkrát nový rímsko-nemecký kráľ Karol V. Habsburský, súčasne španielsky kráľ a významná osobnosť európskych dejín. Ten pozval Luthera na snem v presvedčení, že sa podarí odvrátiť roztržku

v cirkvi a v Svätej rímskej ríši. Avšak Luther na sneme nedostal žiadnu šancu, aby obhájil svoje názory. Dostal v podstate len otázku, či svoje učenie odvolá, alebo nie. Jeho odpoveď: „Až pokiaľ nebudem presvedčený o chybe svedectvom Písma alebo jasným dôvodom, neodvolám, lebo to nie je ani bezpečné ani čestné konať proti niekoho vlastnému svedomiu.“ Kedže nedošlo k dohode, Luther z Wormsu 26. apríla 1521 odišiel. Na základe predchádzajúceho dohovoru mal zaručený slobodný odchod zo snemu, no bolo jasné, že čoskoro bude zatknutý a postavený pred súd. Luther sa preto uchýlil pod ochranu saského kurfirsta Fridricha Múdreho, ktorý mu poskytol všestrannú podporu. Kurfirst Luthera ukryl na svojom hrade Wartburg. 26. mája 1521 Karol V. podpísal **Wormský edikt**, ktorým bol Luther obvinený z kacírstva a neposlušnosti ustanoveným politickým autoritám. Bol daný do ríšskej kliatby. Čiže Luther mal byť zatknutý a odsúdený.

Problém bol v tom, že Karol V. následne z Nemecka odišiel a viedol dlhé vojny s francúzskym kráľom Františkom I. Luther bol bezpečne ukrytý na hrade Wartburg pod ochranou saského kurfirsta. A tak sa reformácia mohla ďalej šíriť nielen v Nemecku, ale aj v okolitých krajinách. Karol V. si navyše mocného saského kurfirsta Fridricha Múdreho nechcel znepriateliť a to všetko nahrávalo Martinovi Lutherovi a jeho prívržencom. Pomerne nový vynález, kníhtlač, umožňoval Lutherovi nebývalou rýchlosťou šíriť reformačné myšlienky.

Takáto situácia trvala ďalších osem rokov. Až v roku 1529 sa Karol do Nemecka vrátil a zvolal ríšsky snem do Speyeru. Tu sa katolícka strana, vedená Karolom V., pokúsila potlačiť reformáciu tým, že dala hlasovať, či sú reformačné náhľady správne alebo nie. Proti tomu sa zástanci reformácie ohradili ostrým protestom, v ktorom konštatovali, že o teologických otázkach, o ich pravdivosti či nepravdivosti sa nemôže rozhodovať hlaso-

vaním. Podľa tohto protestu stúpenci reformácie dostali pomenovanie protestanti.

Hneď nasledujúci rok, 1530, sa konal ďalší ríšsky snem, tentoraz v Augsburgu.

Karol V. sa tu snažil priblížiť teologické stanoviská evanjelikov a katolíkov a takto zachrániť jednotu západného kresťanstva. Protestantské kniežatá vyzval, aby jasne formulovali svoje názory a požiadavky. Tí vypracovali svoje vierovyznanie. Keďže Luther bol stále v ríšskej kliatbe, vedúcim protestantským teológom na sneme bol jeho blízky spolupracovník Filip Melanchton. Melanchton vypracoval tzv. augsburské vierovyznanie (*Confessio Augustana*), ktoré sa stalo teologickým základom luteránskej cirkvi. Na sneme väčšinová katolícka strana odmietla Melanchtonovo vierovyznanie akceptovať.

Veľký reformačný pohyb pod vplyvom Luthera nastal aj vo Švajčiarsku. Jeho vedenia sa ujal syn horalského prostredia vo vysokohorskom údolí Togenberg, Ulrich Zwingli (1484-1531). V tomto prostredí sa postup reformácie spájal s verejnými dišputami. Začiatok výmeny názorov podnietilo demonštratívne porušenie cirkevných predpisov o pôste. Dňa 29. januára 1523 zorganizovala mestská rada v Zürichu ďalšiu verejnú dišputu. Zwingli zo svojich kázni pripravil 67 článkov, v ktorých bol zhrnutý program jeho reformácie. Od jesene 1522 sa prestal považovať za kňaza, prestal slúžiť omšu a udeľovať sviatosti. Z vôle mestskej rady zostal mestským kazateľom. Jeho "reformáciu" predstavovale cirkev "oslobodená od odpustkov, púti, nespočítateľných cirkevných obetí, pôstov, sviatkov, sviec, svätenej vody, spovede, celibátu, modlitebného mrmľania, strachu pred očistcom". Zavrhol inštitúciu pápežstva. Verejné dišputy v Zürichu sa konali aj v rokoch 1523-1524. Po nich sa Zwingliho postavenie v Zürichu značne upevnilo. Z kostolov hromadne odstraňovali obrazy, sochy, oltáre, ba aj organy a zvony.

Zwingli sa snažil získať pre svoju reformáciu cisára Karola V. Tým si proti sebe poštval luteránov a ďalšie reformačné prúdy. Na druhej strane sa proti Zwingliho reformácii spájali švajčiarske katolícke mestá. Tie zorganizovali rozsiahlu blokádu Zürichu, kde začali ubúdať zásoby potravín. Následná vojna skončila porážkou Zürichu a smrťou samého Zwingliho, ktorý zomrel v boji (1531). Zürišská mestská rada sa však napriek tomu nevzdala Zwingliho reformácie.

Tretím centrom reformácie sa stala po Wittenbergu a Zürichu Ženeva. Sem utekali počas prenasledovania francúzski protestanti. Jedným z nich bol Ján Kalvín, ktorý prišiel do Ženevy roku 1535. Postupne sa dostal do vedenia protestantskej komunity v Ženeve. Kalvínova reformácia je rigoróznejšia ako Lutherova a Zwingliho. Základnou tézou Kalvína bolo učenie o absolútnom predurčení (predestinácii). Kalvín bol presvedčený, že Boh od počiatku rozdelil ľudí na tých, ktorí budú spasení a tých, ktorí spasení nebudú. Nikto z ľudí však dopredu nevie, či je medzi vyvolenými, alebo či je určený na zatratenie. To, že je človek Bohom vyvolený na spásu, sa dá poznať podľa toho, že sa mu darí, je úspešný a žije bohabojným životom. Tento človek je určený na spasenie. Naproti tomu ten, ktorému sa nič nedarí, ktorý je neúspešný, ten je predurčený na zatratenie. Z toho vyplýval aj fakt, že ten, kto bude zatratený, môže veľmi ľahko vyvoleným škodiť a preto ho je treba aj násilím prinútiť, aby žil podľa Božích prikázaní.

Kalvíново učenie viac vyhovovalo novým dravým, možno povedať „ranokapitalistickým“ podmienkam. Pohýnalo ľudí k aktivite, vlievalo do žíl vieru vo vlastné sily. Bohatosť chrámov, cirkevné obrady neznamenali u kalvínov nič.

Keď sa Karolovi V. nepodarilo dohodnúť s prívržencami reformácie, rozhodol sa, že proti nim zaútočí vojensky. Ešte predtým, v decembri 1530 utvorilo v meste Šmalkalden deväť

protestantských kniežat a jedenásť ríšskych miest Šmalkaldský spolok na obranu proti každému útoku na protestantskú vieru. Za vodcov boli zvolení Ján Fridrich, kurfirst saský, a Filip, landgróf hessenský. Členovia spolku nadviazali hneď styky s Francúzskom a Anglickom, odopreli Karolovi V. pomoc proti Turkom a neuznali jeho brata Ferdinanda I. za rímskeho kráľa, takže Karol V. bol nútený 23. júla 1532 povoliť náboženský norimberský mier.

Moc spolku potom neustále vzrastala. Jeho členovia postupovali spoločne v otázkach náboženských a usporiadali roku 1537 v nemeckom meste Šmalkalden schôdzu, na ktorej boli podpísané šmalkaldské články.

3.2. Rekatolizácia a protireformácia

Pod pojmom rekatolizácia chápeme vnútornú reformu existujúcej katolíckej cirkvi. Pod pojmom protireformácia zasa rozumieme pohyb proti reformácii.

Posledným veľkým pokusom o zachovanie jednoty západnej cirkvi bol jeden z najväčších koncilov v dejinách,

Tridentský koncil (1545-1563). Najväčšiu zásluhu na zvolaní koncilu mal cisár Karol V., ktorý stále dúfal, že sa mu na ňom podarí presadiť kompromis medzi luteránmi a katolíkmi. Keď sa v priebehu koncilu ukázalo, že dohoda už nie je možná, koncil upresnil katolícku vierouku a stanovil jasnú deliacu čiaru medzi katolíckou a nekatolíckou vieroukou.

Rokovanie Tridentského koncilu možno rozdeliť do troch období: **1. obdobie:** 1545-1548. Proti zásade protestantov - všetko treba obnoviť podľa Ježišovho evanjelia, teda podľa Svätého písma koncil stanovil dva pramene viery - písmo a tradíciu. Jednostranné obmedzenie na Písmo označil koncil za

heretické. Cisár Karol V., ktorý inicioval zvolanie koncilu, bol náchylný ku kompromisom s protestantmi, pápež Pavol III. bol rezolútne proti. Rokovania koncilu sa prerušili roku 1548. Po smrti Pavla III. sa stal pápežom Július III. (1550-1555). **Ten roku 1551 znovu obnovil rokovania koncilu.** V januári 1552 prišli do Tridentu dlho očakávaní protestantskí teológovia. Prišli s vopred stanovenými podmienkami, z ktorých nesmeli zľaviť. Žiadali, aby všetky uznesenia koncilu, ktoré boli prijaté bez ich prítomnosti a súhlasu, boli zrušené. Za základ vierouky sa malo zobrať výlučne sv. Písmo. Mala byť vyhlásená nadradenosť koncilu nad pápežom. Pápež zakázal vôbec jednať o protestantských požiadavkách. Rokovanie koncilu bolo v r. 1555 prerušené. To sa už rokovalo bez účasti protestantských teológov.

V treťom období (1562-1563) na koncile rokovali len katolíci. Stanovili presnú deliacu čiaru medzi katolíckou vieroukou a nekatolíckymi /heretickými/ názormi. Dekréty koncilu podpísalo 199 biskupov, 7 opátov a 7 rehoľných generálov. Všetky dekréty nakoniec potvrdil pápež.

Koncil uznal najvyššiu autoritu pápežskej moci. Obmedzil hromadenie cirkevných úradov v rukách jednotlivcov. Každý katolícky duchovný musel zložiť predpísané *Vyznanie viery*, čím vyjadril katolícku pravovernosť. Veľký dôraz sa mal do budúcnosti klásť na výchovu kňazov zriaďovaním biskupských seminárov.

Šmalkaldská vojna

V decembri 1530 utvorilo v meste Šmalkalden deväť protestantských kniežat a jedenásť ríšskych miest takzvaný Šmalkaldský spolok na obranu proti každému útoku na protestantskú vieru a politickú samostatnosť zo strany cisára Karola V. a katolíckych stavov. Za vodcov boli zvolení Ján Fridrich, kurfirst saský,

a Filip, landgrófov Hessensky. Členovia spolku nadviazali hneď styky s Francúzskom a Anglickom, odopreli Karlovi V. pomoc proti Turkom a neuznali jeho brata Ferdinanda I. za rímskeho kráľa, takže Karol V. bol nútený 23. júla 1532 povoliť náboženský norimberský mier.

Moc spolku potom neustále vzrastala. Posilňovaním protestantizmu vstupovali do spolku noví členovia. Členovia spolku postupovali spoločne v náboženských otázkach. V roku 1537 zorganizovali v meste Šmalkaldy (nem. Schmalkalden, mesto v juhozápadnom Durínsku) schôdzu, na ktorej boli podpísané šmalkaldské články.

Tým sa priostřil pomer oboch náboženských strán, najmä keď katolícke stavy pod vedením Bavorska utvorili 10. júna 1538 „norimberský spolok“. Keď potom cisár ukončil vojny s Francúzsku a Turkami, chystal sa definitívne ukončiť náboženské spory pomocou Tridentského koncilu.

Pretože členovia Šmalkaldského spolku svoju účasť na koncile odmietli, chystal sa cisár zlomiť ich odpor vojnou. Tajnými zmluvami zabezpečil si podporu katolíckych stavov aj protestantského vojvodu Mórica Saského, ktorého ustanovil vykonávateľom ríšskej kľatby, ktorá bola vyhlásená roku 1546 v Regensburgu. Tým začala šmalkaldská vojna.

Nesvornosť v protestantskom tábore dovoľovala Karolovi, aby sa dobre pripravil, avšak protestantskí spojenci mali na začiatku vojny značnú presilu. Poľný veliteľ Sebastian Schertlin von Burtenbach (tiež Schärtlin) manévroval s vojskom hornonemeckých miest pozdĺž Dunaja, aby uzavrel cestu cisárskemu vojsku, ktoré tiahlo z Talianska. Avšak nesvornosť vrchných veliteľov zmarila plány tohto výborného vojvodu, takže Karolovi bola zbytočne poskytnutá príležitosť, aby sústredil nielen talianske vojsko na Dunaji, ale aj privolal pomoc z Nizozemska. Keď potom prišla na juh zvesť, že Móric Saský vpadol na

územie saského kurfirsta Jána Fridricha, tak sa saský kurfirst vrátil na sever a za ním sa odobrali do svojich krajín aj ostatní spojenci, takže celé šmalkaldské vojsko sa rozišlo.

Spojenci v južnom Nemecku aj iné kniežatá a mestá prosili cisára o mier. Zatiaľ Jan Fridrich nielen vypudil Mórica zo svojich krajín, ale opanoval aj jeho vlastné krajiny. Severonemeckí spojenci stáli verne pri ňom, v Čechách sa protestantské stavy pokúšali príspeť mu na pomoc. Aj Francúzsko a Anglicko nadviazali spojenie s kurfirstom, avšak Karol V. pritiahol so všetkou brannou mocou a porazil vojsko Šmalkaldského spolku v bitke pri Mühlbergu (24. apríla 1547).

Ján Fridrich bol zajatý, landgrófov Filip Hesénsky sa tiež vzdal po neobratnom Móricovom sprostredkovaní a bol potom držaný v zajatí. Tiež severonemeckí členovia spolku, okrem Magdeburgu a Brém, sa vzdali cisárovi, takže spolok úplne zanikol.

3.3. Náboženská situácia v Rakúsku, Uhorsku a Čechách

Vzhľadom na geografickú blízkosť i ekonomické a kultúrne prepojenie s nemeckými krajinami, šírila sa reformácia v krajinách strednej Európy mimoriadne rýchlo. V polovici 16. storočia bolo rakúske habsburské súštie v mnohom protestantské. Katolícke obrady ustupovali do úzadia, rúcha boli ukladané, alebo predávané, relikvie a posvätné rituály ostro napádané, úcta k sviatostiam zmizla. Písmo sväté sa po celom regióne začalo kázať v národných jazykoch, preklady Biblie išli z ruky do ruky. Nastal veľký úpadok kláštorov. Veď aj Martin Luther bol pôvodne rehoľník a neskôr zistil, že rehole sú zbytočné. Mnoho rehoľníkov sa potom priklonilo k protestantizmu.

Takmer všetky kláštory v Uhorsku boli opustené, a sekularizované. Aj najstarší kláštor v Pannonhalme bol opustený už dávno predtým, ako ho v 90. rokoch 16. storočia obsadili Turci.

Dolné Rakúsko, najmä ich hlavné mesto Viedeň, čoskoro prestúpilo na novú vieru, ale až v 60. rokoch 16. storočia pocítili protestanti potrebu formálneho uznania nového náboženstva. Od Maximiliána II. získali na sneme roku 1568 pre šľachticov a ich poddaných výsadu slobodného vyznávania luteránskej viery. Rovnako Hornorakúšania s centrom v Linzi tiež získali ústne povolenie svojho náboženstva. Podobne to bolo aj v tzv. Vnútorom Rakúsku: Štajersku, Korutánsku a Kraňsku.

Nemci žijúci v Čechách prijali Lutherovo učenie ľahko. Medzi nimi pôsobili aj niektoré z vedúcich osobností reformácie, napr. Ján Mathesius, apoštol krušnohorských baníkov. V Čechách bola v tomto smere latentná energia husitských čias. Tiež v Uhorsku sa wittenberská doktrína zapáčila najprv Nemcom. Prijala ju tiež izolovaná saská komunita v Sedmohradsku. Podobne Nemci na severe Uhorska (na území dnešného Slovenska). Väčšina Maďarov a Slovákov prijímala evanjelické náboženstvo len opatrne.

Medzi evanjelikmi nebola jednota. Navyše od 50. rokov 16. storočia luteráni čelili konkurencii švajčiarskych konfesíí (kalvínov). Kalvínstvo získalo najväčšiu podporu v Uhorsku. Pred rokom 1570 prevládlo medzi maďarským obyvateľstvom v Uhorsku.

Po Maximiliánovi I. zdedil rakúske dedičné krajiny jeho vnuk Karol V. Habsburský. Keďže Karol bol rímskonemeckým panovníkom i španielskym kráľom, prenechal v roku 1521 rakúske dedičné krajiny bratovi Ferdinandovi. Ten už v roku 1523 zakázal tlačiť a rozširovať Lutherove spisy. Protestantizmus sa však šírila ďalej. Ferdinand reagoval povolaním jezuitov do Viedne v roku 1551. Protestanti si veľa sľubovali od ná-

stupcu Ferdinanda I., ktorým bol jeho syn Maximilián II. Ten otvorene prejavoval sympatie k novému hnutiu. Dolnorakúske stavy žiadali už v roku 1564 od Maximiliána, aby udelil úplnú slobodu pre augsburské vierovyznanie. K tejto ich požiadavke sa pridali v roku 1565 aj hornorakúske stavy. Maximilián v roku 1568 sľúbil šľachte tzv. náboženskú koncesiu, ak prispeje svojimi prostriedkami na tureckú vojnu. V roku 1571 povolil šľachte na ich majetkoch augsburskú konfesiu, avšak bez „poškodenia záujmov“ katolíckej cirkvi.

Maximilián II. zomrel v roku 1576. Jeho nástupcom sa stal jeho najstarší syn Rudolf II. (1576-1612). Ten poveril spravovaním rakúskych dedičných krajín brata Ernesta, ktorý v roku 1578 zakázal protestantské bohoslužby vo Viedni a ďalších mestách. Ďalším dôležitým krokom k ráznemu nástupu proti-reformácie bolo v roku 1588 menovanie Melchiora Khlesla za administrátora viedenského biskupstva.

Pozícia cisára Rudolfa II. sa postupne zhoršovala. Okrem politických a zdravotných problémov sa ukazoval ako najväčší problém nenaplnené ambície mladšieho Rudolfovho brata, Mateja Habsburského. Ernest, ktorý spravoval pôvodne rakúske dedičné krajiny, zomrel v roku 1595. Po jeho smrti Rudolf poveril ďalšieho svojho brata Mateja, aby spravoval rakúske krajiny a koordinoval boje s Turkami. V roku 1593 totiž po dlhšom období prímeria vypukla tzv. pätnásťročná vojna s Osmanskou ríšou. Matej využil nespokojnosť uhorských, rakúskych a moravských stavov, spojil sa s nimi a chcel dosiahnuť, aby Rudolf II. abdikoval. Matej s vojskom dopochodoval ku Prahe a tam sa nakoniec s Rudolfom dohodol na tzv. Libeňskom miery. Rudolf prenechal uhorskú kráľovskú korunu Matejovi (1608).

Tento ústupok však Rudolfovi II. príliš nepomohol. Svoje požiadavky mu predložili české stavy. V roku 1609 vydal tzv. Rudolfov majestát, ktorým kodifikoval náboženskú slobodu v Čechách. Po smrti Rudolfa II. (1612) sa novým cisárom stáva jeho brat Matej II.

Matej si na rozdiel od Rudolfa vybral za svoje sídlo Viedeň. Keďže Rudolf ani Matej nemali potomkov, bol v roku 1617 vyhlásený za nástupcu Mateja Ferdinand II. Štajerský, ktorý pochádzal zo štajerskej línie Habsburgovcov.

Ferdinand II. sa narodil 9. septembra 1578 v Štajersko Hradci (Graz) ako syn Karola Štajerského a Márie Bavorskej. Od svojej mladosti bol ovplyvňovaný protireformačnými, prísne katolíckymi Wittelsbachovcami. Aj jeho otec, Karol Štajerský, bol pod tlakom Wittelsbachovcov - tí ho nútili tvrdo postupovať proti protestantom.

Na druhej strane jeho državy - Štajersko, Korutánsko a Kraňsko boli ohrozované Turkami a tak musel Karol robiť ústupky stavom, ktoré boli v prevažnej miere protestantské. Wittelsbachovci naliehali, aby bol mladý Ferdinand vychovaný prísne katolícky - dali ho na výchovu k jezuitom.

Ferdinand študoval v rokoch 1589 – 1595, teda od 12. do 17. rokov na jezuitskej univerzite v Ingolstadte. Mal tam k dispozícii osobného učiteľa - slobodného pána Baltasara Schrattenbacha a mal dvor s 30 služobníkmi. Jeho spolužiakom tam bol napr. Maximilián I. Bavorský. Spolu bojovali v tridsaťročnej vojne.

Príbuzenské zväzky, z ktorých Ferdinand pochádzal, jeho otec Karol Štajerský bol ženatý s dcérou Albrechta V., ktorého manželkou bola arcivojvodkyňa Anna, dcéra Ferdinanda I., boli asi príčinou Ferdinandovej telesnej chyby. Ferdinand mal hrb alebo prinajmenšom ťažkú chorobu chrbtice. V roku 1590, keď bol Ferdinand ešte v Ingolstadte, Karol Štajerský zomrel. Potom vládla jeho vdova Mária Bavorská.

V roku 1596 nastúpil na uprázdnené miesto najstarší syn Ferdinand. Sľub zložil najprv v Grazi pre Štajersko, 1597 v Klagenfurte pre Korutánsko, 1597 v Lubľani pre Kraňsko.

Mladý vladár ako prvé, po zložení vladárskych sľubov uskutočnil púť do Loreta, kde sa nachádzala "casa santa", teda svätý domček, ktorý podľa legendy v stredoveku preniesol z Nazareta anjel do Loreta. Tomuto snáď najvýznamnejšiemu mariánskemu pútnemu miestu onej doby venoval Ferdinand striebornú závesnú lampu a večné svetlo. Cestou sa zastavil v Ríme, kde sa zišiel s pápežom Klementom VIII. Ovplyvnený jezuitmi i cestou do Ríma uskutočňoval Ferdinand tvrdú protireformáciu vo svojich krajinách. Hlavný cieľ - rekatolizovať mestá. Dokonca aj šľachtu postavil pred voľbu - buď konvertovať alebo opustiť krajinu. S každým získaným šľachticom boli automaticky získaní aj jeho poddaní.

Kto páli knihy, bude čoskoro páliť aj ľudí - hovorilo sa v Nemecku za vlády národného socializmu. Podobne to platilo aj pre Ferdinanda. V Grazi bolo napr. 8. augusta 1600 spálených 8 vozov naložených evanjelickými knihami. Čoskoro prišlo na rad aj zabíjanie ľudí. Spočiatku budilo vyhnanie šľachty z krajín Ferdinanda Štajerského úžas. Bol to veľký kontrast s krajinami, kde vládol Rudolf II. Mnohí štajerskí, korutánski i kraňskí šľachtici skutočne krajinu opustili.

U Ferdinanda náboženské ohľady boli vždy na prvom mieste. Vôbec nehľadel na dôsledky hospodárske. Jeho zbožnosť bola veľká - denne sa zúčastnil sv. omše, často aj viackrát, založil množstvo kostolov, podporoval najmä kapucínske kláštory. Jedným z jeho najlepších priateľov bol kapucín Vavrínek z Brindísi.

Ferdinand sa v r. 1600 oženil s bavorskou princeznou Annou Máriou, svojou sesternicou. Dokonca aj jeho spovedník Bartholomeus Viller mal proti tomuto príliš príbuzensky blíz-

kemu sobášu námietky. Napriek tomu Ferdinandova 1. manželka mu porodila 7 detí, roku 1608 aj následníka trónu, neskoršieho cisára Ferdinanda III. Ako sa ukázalo, ani tak, blízke príbuzenstvo jeho intelekt nepoznamenalo.

Po smrti Márie Anny v r. 1616 uzavrel Ferdinand v r. 1622 v Innsbrucku druhé manželstvo s 23 ročnou, krásnou a hlboko veriacou Eleonórou Gonzagou. Manželstvo ostalo bezdetné, Gonzaga založila kláštor karmelitánok vo Viedni a tiež Herzgruft /Kryptu srdc Habsburgovcov/ u augustiniánov vo Viedni.

Okrem zbožnosti Ferdinanda zamestnávali lov a hudba. Ferdinand bol však aj mimoriadne pracovitý - presedel mnoho času na zasadnutiach rady. Jeho hl. radcovia - tajný radca Hans Ulrich von Eggenberg, Dvorský vojenský radca Hermann von Questenberg, tajný radca Johann Baptista Verda von Werdenberg, František knieža Dietrichštajn, arcibiskup Olomoucký, cisárov tajný radca Albrecht z Waldštejna, tajný radca Gudakar z Lichtenštejn, Maximilián Trauttmannsdorf.

Tajná rada zasadala každý 4-5 deň. Tvorilo ju 11-12 radcov. Okrem tajných radcov boli významný aj Mikuláš Esterházy a český kancelár Vilém Slavata.

Ferdinand bol korunovaný v Prahe za českého kráľa 29. júna 1617. 1. júla 1618 - korunovaný v Uhorsku. Matej zomrel 28. augusta 1619. 9. septembra 1619 bol korunovaný Ferdinand II. za cisára. Ku Ferdinandovým rakúskym krajinám pripojil Matejovu časť - Horné a Dolné Rakúsko - z pôvodných troch častí rakúskych krajín sa stali dve. Druhú časť tvorilo už len Tirolsko a Vonkajšie Rakúsko.

3.4. Cesta k tridsaťročnej vojne

17. storočie bolo v dejinách Strednej Európy dobou, kedy sa pokračovalo v dôležitých politických a kultúrnych udalostiach, ktoré začali v predchádzajúcom storočí. Vyostrovanie politických a náboženských konfliktov viedlo k Tridsaťročnej vojne, ktorá bola jednou z najdlhších a najzničujúcejších vojen v dejinách. Vojna začala konfliktom v Čechách. Vyostrovanie situácie tu spôsobil Rudolfov majestát - povolil reformovaným stavať kostoly a to aj na cirkevných pozemkoch. Protestantskí poddaní bromovského opáta si postavili na cirkevnom pozemku kostol. Cisárska komisia kostol uzavrela. To bol signál k povstaniu.

Kolégium defenzorov zvolalo na 5. marca 1618 do Prahy zhromaždenie, aby túto otázku vyjasnilo. Český kráľ Matej II. zhromaždenie zakázal. Asi 100 delegátov tiahlo na Pražský hrad, aby proti zákazu protestovali. Skupina z nich na čele s Henrichom Matejom Thurnom chcela zabiť cisárskych miestodržiteľov Viléma Slavatu a Jaroslava Bořitu, grófa z Martinic.

23. mája 1618 prišlo k známej pražskej defenestrácii - Vilém Slavata, Jaroslav Bořita spolu s pisárom Fabriciom boli vyhodení z okna Pražského hradu. Táto udalosť ako vieme mala v Čechách tradíciu aj na začiatku husitskej revolúcie bola defenestrácia.

Traja muži padli asi zo 17-metrovej výšky do hradnej priekopy, kde bolo plno hnoja a tak sa zachránili a bežali to žalovať. Bořita ušiel do Mníchova. Potom urobil veľkú kariéru. V roku 1623 sa stal najvyšším sudcom. V roku 1638 najvyšším českým purkrabím.

Vilém Slavata sa neskôr stal českým miestodržiteľom. Po defenestrácii ho najskôr českí povstalci väznili. Neskôr emigroval do Pasova. 1621 sa vrátil do Čiech, 1628 sa stal najvyšším kancelárom Čiech.

Po defenestrácii sa ujali v Prahe vlády vzbúrené stavy. 31. júla 1618 sa spojili české, moravské, sliezske a lužické stavy. Stavy zriadili 30-členné direktórium, na čele ktorého bol Václav Viliam z Roupova. Thurn bol hlavným veliteľom vojsk.

Do čela českého povstania sa postavil paradoxne Nemec Matej Thurn Valsassina - ten bol už pri koncipovaní Rudolfovho majestátu (1609). České stavy začali rokovať s Anglickom, Švédskom, Nizozemskom, s protestantmi v ríši, s protestantskou úniou.

Za tejto situácie 20. marca 1619 zomrel Matej II. Začali sa búriť aj rakúske stavy. Thurn s vojskom českých stavov zaútočil na Viedeň. Za tejto situácie Andreas von Thonradl so skupinou protestantských šľachticov vnikol 5. júna 1619 do viedenského Hofburgu (sídla Ferdinanda II. Habsburského) a hrozbami sa pokúšal vymôcť na Ferdinandovi stavovské a náboženské práva (išlo o tzv. Sturmpetition - petícia podaná formou útoku). Túto situáciu nakoniec rozriešila jednotka cisárskych kirisníkov pod vedením Henricha Duvala grófa z Dampierre. Cisár neustúpil.

Vzbúrené české stavy vyhlásili 19. augusta 1619 voľbu Ferdinanda II. za neplatnú. V noci z 26. na 27. augusta 1619 zvolili nového českého kráľa - falckého kurfirsta Fridricha V., ktorý bol zaťom anglického kráľa Jakuba I. Stuarta. Dúfali, že budú môcť počítať s Jakubovou podporou. Avšak ešte predtým, ako bol Fridrich Falcký 4. novembra 1619 korunovaný v pražskom Chráme sv. Víta za českého kráľa, zlepšila sa podstatne situácia Ferdinanda.

9. septembra 1619 bol Ferdinand vo Frankfurte v kostole sv. Bartolomeja korunovaný za cisára. Cestou domou uzavrel v Mníchove s Maximiliánom I. Bavorským, bývalým spolužiakom z Ingolstadtu, zmluvu o vzájomnej pomoci.

Maximilián I. Bavorský stál na čele katolíckej Ligy. Ferdinandovi II. sľúbil podporu. Horné Rakúsko, ktoré sa pripojilo k rebelujúcim Čechom, dané do zástavy (prenájmu) Maximiliánovi I. Bavorskému. Nato 24 000-ová armáda generála Johana Tserclaes Tillyho obsadila Horné Rakúsko. To ostalo v rukách Maximiliána I. Bavorského až do roku 1628. Avšak stále tu boli vzbúrené Čechy. Nebezpečenstvo hrozilo Ferdinandovi aj v Uhorsku. 27. augusta 1620 bol v Banskej Bystrici zvolený za uhorského kráľa sedmohradský vojvoda a popredný magnát Gabriel Bethlen. Prezieravo sa však nenechal korunovať za kráľa. Nechcel si úplne zatvoriť dvere na prípadné rokovania s Ferdinandom II. Habsburským. Dobre si totižto uvedomoval, že za Ferdinandom stoja španielski Habsburgovci, ktorí mali prakticky neobmedzené finančné možnosti. Ferdinanda by určite nenechali padnúť.

Všetko vyriešila bitka na Bielej Hore. Vojská katolíckej Ligy na čele s Tilim zaútočili na Čechy. 8. novembra 1620 prišlo k bitke na Bielej hore v blízkosti Prahy. Bitka bola krátka, netrvala ani dve hodiny. Fridrich Falcký, ktorý mal prezývku „Zimný kráľ“, musel z Prahy utiecť.

Gabriel Bethlen musel uzavrieť mier v Mikulove - vzdal sa uhorskej koruny. Dostal za to kniežatstvo Opolie a Ratiboř v Sliezsku.

Už v januári 1621 bola na Fridricha Falckého uvalená ríšska kľatba, vojská Ligy na čele s Tilim obsadili Horné Falcko s hlavným mestom Heidelbergom. Maximilián I. Bavorský poslal pápežovi Gregorovi XV. knižnicu z Heidelbergu, zvanú Palatína, ako protislužbu za požičané peniaze. Heidelberská knižnica je dodnes súčasťou vatikánskej knižnice v Ríme.

Odmenou pre Bavorsko za pomoc v zápase s Fridrichom Falckým bolo mimo iného aj to, po čom Maximilián I. Bavorský najviac túžil. Na sneme kurfirstov v Regensburgu v roku

1622 bola falcká kurfirstská hodnosť prenesená na Bavorsko. 25. 2. 1623 bol Maximilián I. Bavorský slávnostne vymenovaný za kurfirsta.

Ferdinand II. Habsburský sa rozhodol exemplárne potrestať českých vzbúrencov. 21. júna 1621 bolo na pražskom Staromestskom námestí popravených 27 českých pánov. Boli to významné osobnosti politického, kultúrneho a vedeckého života - Jáchym Ondřej Šlik, Kašpar Kaplíř, Václav Budovec z Budova, známy cestovateľ, Krištof Harant, Ján Jesenius, osobný lekár Mateja II., rektor pražskej univerzity.

Nasledovali konfiškácie majetkov vzbúrencov - postihnutých bolo 680 príslušníkov šľachtického stavu (na Morave 300). Polovica pôdy v Čechách zmenila majiteľov. Vysťahovalo sa približne 36 000 rodín (150 000 ľudí).

Profitovala z toho jednak jezuitská rehoľa, ako aj pražský arcibiskup Ernest Vojtech z Harrachu, kardinál Ditrichštajn na Morave, katolícke rody, napr. Kinskí, Trnkovci, vojvodcovia – napr. Buquoy a Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna. Asi štvrtina pôdy pripadla cudzej šľachte - rody Eggenbergovci, Trauttmannsdorf, Thun, Mettrnich, Claryovci, Gallas.

V roku 1634, kedy bol zavraždený Valdštejn, bol prerozdelený jeho majetkový komplex. Bol rozdelený medzi rody Piccolomini, Collorodo, Isolani, Špork, Collalto, Coudenhove-Kallergi, Auersperg, Berchtolt, Fürstenberg, Haugwitz, Herberstein, Hohenlohe, Khevensholler, Larisch, Rohan, Schönborn, Schönburg. Nové rody vlastnili potom 40 % majetkov v Čechách. Čoskoro začali splývať so starými českými rodmi - Sternberg, Lobkovitz, Černínovci, Kinský, Martinicovci, Slavatovci, Valdštejnovci, páni z Bubna, Kolovratovci.

V roku 1624 bolo ako jediné povolené náboženstvo v Čechách vyhlásené katolícke.

10. mája 1627 bolo vyhlásené tzv. Obnovené zriadenie zemské, Habsburgovci boli prijatí za dedičných kráľov - už nebolo treba voľby. Nekatolícka šľachta musela opustiť krajinu. Približne 1/4 šľachty sa musela vysťahovať.

3.5. Tridsaťročná vojna

Tridsaťročná vojna bola pokračovaním náboženských vojen 16. storočia. Dôležitú úlohu tu však hralo aj pokračujúce mocenské súperenie Habsburgovcov a francúzskych kráľov.

Katolícky a protestantský tábor v Nemecku neustále súperili. Pochopiteľne jednotlivé nemecké kniežatá chceli z tohoto súperenia získať čo najviac. Tridsaťročná vojna začala v Českom kráľovstve. České stavy sa postavili proti svojmu panovníkovi Matejovi II. Habsburskému. V máji 1618 bol zvolaný do Prahy snem českej šľachty. Došlo k búrlivému vystúpeniu proti katolíckym habsburským miestodržiteľom Slavatovi a Martinicovi, ktorí boli spolu s úradníkom Fabríciov vyhodení z okien svojej kancelárie na pražskom hrade /tzv. pražská defenestrácia/. Keďže padli do hradnej priekopy, kde bola mäkká pôda, všetci túto udalosť prežili. Bola to však urážka panovníka, ktorú cisár nenechal bez odozvy. Českí páni sa tým otvorene postavili proti Habsburgovcom. Zostavili tzv. **direktórium**, teda vládu tridsiatich direktorov, ktorí sa začali okamžite pripravovať na obranu pred očakávaným útokom nového panovníka Ferdinanda II. Vyjednávali o pomoc v celej protestantskej Európe. Radikálni nemeckí protestanti boli spojení v Únii pod vedením falckého kurfirsta Fridricha. Tí sa okamžite postavili na stranu Čechov. Ďalšiu pomoc Česi očakávali od Anglicka, Nizozemska, Francúzska, ba i Benátok a Turkov. Vystúpenie českých stavov

proti Habsburgovcom súčasne prebiehalo s vystúpením sedmohradského vojvodu Gabriela Betlena.

České stavy sa odhodlali aj k formálnemu zvrhnutiu Ferdinanda z českého trónu a za panovníka si zvolili vedúcu osobnosť protestantskej únie Fridricha Falckého. Vteda sa však ukázalo, že Fridrich ako kalvín nemá podporu nemeckých luteránov na čele so saským kurfirstom.

Ferdinand II. postupoval prezieravejšie. Podarilo sa mu zozbierať silné vojsko, podporované katolíckou Ligou. Na jeseň 1620 toto vojsko tiahlo do Čiech. 8. novembra porazilo české stavy v bitke na Bielej hore pri Prahe. Habsburské vojsko, zložené zo skúsených žoldnierov porazilo české vojsko, ktoré malo zlých veliteľov i slabú bojovú morálku. Fridrich Falcký ušiel z Čiech. Vládol len jednu zimu, preto ho nazvali "zimný kráľ".

Ferdinand II. dokázal svoje víťazstvo dokonale využiť. Vláda v Čechách bola zverená miestodržiteľovi Karolovi Lichtensťajnskému. Zemský snem bol úplne paralyzovaný. 21. júna 1621 na Staromestskom námestí v Prahe popravili 27 hlavných predstaviteľov odboja. Dve tretiny majetkov v Čechách skonfiškovali a neskôr prideliť ľuďom, ktorí boli oddaní Habsburgovcom. Postavenie katolíckej cirkvi sa upevnilo. Protireformácia však víťazila len postupne. Z Čiech vypovedali príslušníkov Jednoty bratskej, kalvínov a niektorých luteránov. V roku 1627 vyhlásil panovník v Čechách tzv. „Obnovené zriadenie zemské“. Čiastočne obnovili predchádzajúce poriadky, Habsburgovci rozhodnutím snemu získali dedičnosť českého trónu po meči aj praslici.

České povstanie bolo len prvou etapou tridsaťročnej vojny. Nasledovala **vojna falcká a dánska**. Protestantské štáty hľadali ochranu u dánskeho kráľa Kristiana IV. Ferdinand II. sa opäť ocitol vo veľkom nebezpečenstve. Pomoc prišla od českého pána Albrechta z Valdštejna, ktorý v predchádzajúcich

rokoch nesmierne zbohatol kúpou konfiškovaných českých majetkov. Ako skúsený vojak mal dostatok schopností zozbierať vojsko a pomôcť Ferdinandovi. Ten vymenoval Valdštejna za cisárskeho generála a poveril ho vojenskými akciami proti Dánom. Kristian IV. bol porazený. V roku 1629 vydal Ferdinand II. reštitučný edikt, ktorý nútil protestantov vrátiť katolíckej cirkvi zabraté majetky.

Známy ochranca protestantov, švédsky kráľ Gustáv II. Adolf (1611-1632) bol znepokojený úspechmi katolíkov, ktoré ohrozovali vec reformácie a zároveň záujmy Švédska v oblasti Baltického mora. V roku 1630 sa odhodlal k radikálnej akcii, vylodeniu v Pomoransku. Postupne začal obsadzovať územia v severnom, strednom i južnom Nemecku. V septembri 1631 v bitke pri Breitenfelde (pri Lipsku) porazil vojsko katolíckej Ligy. Ferdinand II. sa opäť ocitol v ťažkom položení. V najväčšej tiesni sa cisársky dvor opäť obrátil na Valdštejna, ktorému sa podarilo švédsky postup aspoň zastaviť. V novembri 1632 sa odohrala ďalšia veľká bitka pri Lützene, ktorá skončila nerozhodne. Mala však na Švédov dosť nepriaznivý vplyv, keďže v nej zomrel Gustav II. Adolf.

Napriek všetkým problémom však Švédi v boji pokračovali. Valdštejn už v tejto dobe sledoval viac svoje vlastné nenaplnené mocenské ambície ako záujmy cisárova. 25. februára 1634 bol v Chebe zavraždený cisárskymi dôstojníkmi a tak skončila jedna veľká vojenská legenda.

Poslednou fázou tridsaťročnej vojny bola tzv. **švédsko-francúzska vojna (1635-1648)**. V priebehu tejto vojny zomrel Ferdinand II. (1637) a nastúpil Ferdinand III. Do konfliktu sa zapojilo Francúzsko. Francúzsku zahraničnú politiku vtedy viedol mocný kardinál Richelieu, ktorý sa snažil upevniť postavenie Francúzska a rozšíriť hranice svojho kráľovstva. Aby mohol poraziť Habsburgovcov, potreboval udr-

žať v boji Švédov. Vojnový konflikt sa postupne rozšíril takmer do celej Európy.

Cisár Ferdinand II. Habsburský sa konca vojny nedočkal. Jeho nástupcom sa stal **Ferdinand III. (1637-1657)**. Ten nakoniec ukončil dlhý konflikt. Unavené vojnové strany podpísali tzv. **Vestfálsky mier**. Boli vytvorené podmienky pre ďalší mierový život. Uzákoniť sa rovnosť katolíckeho, luteránskeho a kalvínskeho vierovyznania. Rovnováha síl v Nemecku, ktorá bola dosiahnutá, vyhovovala Francúzsku, ktorého celkové postavenie sa upevnilo. Cisárovi sa nepodarilo upevniť postavenie ako panovníka Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Nemec-ké kniežatá si podržali svoju moc.

4. Habsburská monarchia na ceste k veľmoci

4.1. Monarchia za Leopolda I.

Doba vlády troch cisárov - Leopolda I. Jozefa I. a Karola VI., teda obdobie vrcholného baroka, býva tiež označovaná ako „vzostup Rakúska k veľmoci“.

Prvý z trojice menovaných cisárov, Leopold I., pôvodne nebol určený na vládnutie. Na trón mal nastúpiť jeho starší brat Ferdinand IV., ktorý bol aj dokonca zvolený za kráľa Svätej rímskej ríše. Zomrel však už ako 21-ročný v roku 1654.

Leopold bol pôvodne ako mladší brat panovníka určený na duchovnú dráhu. Mal dôkladné teologicko-vedecké vzdelanie. Ciele protireformácie kládol nado všetko. Bol jazykovo nadaný, vedel nemecky, taliansky, španielsky, francúzsky a rozumel aj slovanským jazykom.

Na dvore Leopolda I. žila až do roku 1686 vdova po Ferdinandovi III. Eleonóra Gonzaga (1630-1686), princezná mantovská. Bola veľmi zbožná. Založila vo Viedni kláštor uršulínok a známy Rád Hviezdneho Kríža pre urodzené dámy. Rozhodujúcim spôsobom prispela k silnej italianizácii viedenského dvora.

Leopold bol 27. 6. 1655 korunovaný v Bratislave za uhorského kráľa (ako 14-ročný). Následne bol v roku 1656 korunovaný za českého kráľa a v roku 1658 bol zvolený kurfirstami za rímsko-nemeckého kráľa a cisára.

Jeho zahraničná politika bola v znamení vojen s Osmanmi a Francúzskom, ale zamiešal sa aj do vojny Švédska s Poľskom, ktorá bola ukončená v roku 1660 mierom v Olive, kláštore v Gdaňsku.

Leopold vládol spočiatku pod vplyvom vládneho tímu svojho otca, Ferdinanda III. Jeho najbližšími radcami boli „šéf“ jeho vychovávateľov Johann Ferdinand Portia, ďalej Johann Weikhard von Auersperg, Václav Eusébius Lobkovic a odborník na vojenské záležitosti Raimund Montecuccoli. Po smrti Portiu (1665) Leopold vyhlásil, že už nebude menovať splnomocneného ministra (premiéra), že bude vládnuť sám podľa vzoru francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV.

V roku 1663 vypukla vojna s Osmanskou ríšou. Veľkovezír Küprülü Mehmed paša vytiahol s 12-tisícovým vojskom do Uhorska. Za hlavný cieľ výpravy bolo stanovené dobytie Nových Zámkov. Adam Forgáč, veliteľ novozámockej posádky sa rozhodol zaútočiť na predvoj osmanských oddielov pri Parkáni (Štúrovo). Turci však prečítali jeho zámer a Forgáčovu armádu porazili. Ten sa so zvyškami bojovníkov vrátil do Nových Zámkov. Súčasťou osmanského ťaženia boli plieniace skupiny krymských Tatárov, Valachov a Moldavcov. Veľkovezír následne obľahol Nové Zámky, ktoré po 39 dňoch obliehania kapitulovali.

Osmanskí Turci za tejto situácie začali plánovať útok na Viedeň. Pád Nových Zámkov mal ohlas v celej Európe. Bolo jasné, že Osmanskí Turci sú úspešní najmä vďaka nejednotnosti európskych kresťanských štátov. Preto ríšsky snem v Regensburgu odsúhlasil poskytnutie väčšej pomoci v boji proti Osmanov. K tejto iniciatíve sa postupne pridávali aj ďalšie štáty.

Výsledkom tejto spolupráce kresťanských štátov bola aliancia, vďaka ktorej mohol Leopold postaviť silnejšiu armádu a v roku 1664 v bitke pri Mogersdorfe/sv. Gottharde cisársky maršál Raimund Montecuccoli porazil osmanské vojsko. Zda-

lo sa, že nastáva ten správny okamih na vytlačenie Osmanov z Uhorska. Avšak Leopold nebojoval len s Osmanmi, ale aj s Francúzskom, kam potreboval nutne presunúť svoje armády. Preto uzavrel, z hľadiska Uhorska hanebný Vasvársky mier (1664).

Po podpísaní Vasvárskeho mieru uhorské stavy dospeli k záveru, že Habsburgovci nemajú záujem na vytlačení osmanských Turkov z Uhorska a vlastne nechcú obnoviť územnú integritu Uhorska z obdobia pred bitkou pri Moháči (1526). Popredný uhorský politik, pôvodom z Chorvátska, Mikuláš Zrínsky vypracoval koncepciu na bližšie spojenectvo s Francúzskom, nemeckými kniežatami a susednými štátmi. Budúcnosť Uhorska videl v konfederácii so susednými krajinami, mimo Habsburskej monarchie. Zrínsky však 14. novembra 1664 zomrel.

Po smrti Zrínskeho sa na čelo uhorskej politiky postavil úradujúci palatín František Vešelényi (Wesselényi). Ďalej rozvíjal koncepciu Zrínskeho v spolupráci s novým chorvátskym bánom Petrom Zrínskym a s krajinským sudcom Františkom Nádašdim. K nim sa pridávali aj ďalšie popredné osobnosti uhorského politického života, napr. ostrihomský arcibiskup Juraj Lipai (Lippay), František I. Rákoci, František Frangepán a ďalší. V roku 1667 zomrel František Vešelényi. Napriek tomu celé hnutie za oslobodenie Uhorska dostalo názov Vešelénioho sprisahanie. Dôležité miesto v hnutí mala aj vdova po Františkovi Vešelénim, Mária Széchyová.

Ozbrojené vystúpenie sprisahanci naplánovali na rok 1668. Nakoniec sa začalo až v roku 1670. František I. Rákoci 9. apríla 1670 vyhlásil povstanie stavov v Hornom Uhorsku. Vtedy sa ukázalo, že po organizačnej stránke ozbrojené povstanie nie je dobre pripravené. Sprisahanci boli v kontakte aj s Osmanskou ríšou, ktorá im mala pomôcť zvrhnúť Habsburgovcov. S tým nesúhlasili mnohí predchádzajúci podporovatelia sprisahancov.

Navyše Osmanská ríša podporovala sprisahancov len naoko. Navyše prezradila Leopoldovi plány povstalcov a tak bol ich osud spečatený. Vodcovia sprisahania, Peter Zrínsky, František Frangepán a František Nádašdi boli popravení (1671). Nasledovali tvrdé represálie Leopolda I. proti ďalším účastníkom sprisahania.

4.2. Situácia v Poľsku

V Poľsku v roku 1587 nastúpila na kráľovský trón nová dynastia Vasovcov (vládla tu v rokoch 1587-1668). Prvým panovníkom z tejto dynastie bol **Žigmund III. Vasa** (1587-1632). Bol katolíkom, keďže bol vychovávaný v Poľsku. V rokoch 1592-1598 bola aj švédskym kráľom. Pre svoje prokatolícke správanie a absolutizmus bol zbavený švédskeho trónu. Zavliekol Poľsko do dlhých vojen so Švédskom. V roku 1595 bolo hlavné mesto prenesené z Krakova do Varšavy. Krakov ale osla korunovačným mestom poľských kráľov.

Po smrti Žigmund III. Vasa sa stal poľským kráľom ďalší Vasovec, **Vladislav IV.** (poľský kráľ 1632-1648, súčasne bol aj titulárnym švédskym kráľom). Táto doba je známa v ruských dejinách ako „smuta“ – išlo o vyvrcholenie snáh Poľska o ovládnutie ukrajinských a ruských oblastí. Už v roku 1610 bol Vladislav zvolený časťou ruskej šľachty za cára. Pritiahol s vojskom do Moskvy a obsadil ju poľským vojskom. Avšak už v roku 1612 bol z Ruska vyhnaný, avšak titulu ruského cára sa zriekol až v roku 1634. V roku 1646 vystúpil s koalíčným plánom boja kresťanských štátov proti Osmanskej ríši. Posledným Vasovcom na poľskom tróne bol **Ján II. Kazimír** (1648-1668). Pokračoval v zápase o švédsky trón. Nakoniec sa však musel titulu švédskeho kráľa zriecť. Prusko sa v tomto období zbavilo poľskej nadvlády a stáva sa z neho nezávislé vojvodstvo.

V roku 1671 vypukla Poľsko-Osmanská vojna. 11. novembra 1673 porazil Turkov v bitke pri Chocimi veľký korunný hajtman Ján III. Sobieski. Deň pred bitkou zomrel poľský kráľ **Michal I.** (1669-1673). Za nového kráľa bol zvolený **Ján III. Sobieski** (1673-1696). Ten potom otočil poľskú nepriateľskú politiku voči Habsburgovcom, uzavrel s nimi priateľskú zmluvu a neskôr sa rozhodujúcim spôsobom zúčastnil na porážke Osmanskej ríše v bitke pri Viedni (1683).

4.3. Situácia v Uhorsku

Podpísaním mieru v Karlovaci 26. januára 1699 sa skončili prakticky 15 rokov trvajúce boje habsburskej monarchie s Osmanskou ríšou. Porážka Turkov princom Eugenom Savojským v bitke pri Zente (september 1697) znamenala definitívne vytlačenie Turkov z Uhorska. Na druhej strane však vypukla vojna o španielske dedičstvo (1700 – 1714) a tiež posledné, avšak najväčšie protihabsburské stavovské povstanie Františka II. Rákociho (Rákocziho, 1703 – 1714).

Tieto vojnové udalosti si vyžiadali na uhorskej strane veľké obete. Obrovské daňové zaťaženie vystupňované ešte štátnymi monopolmi doliehalo na všetky vrstvy spoločnosti. Keďže Rákociho povstanie skončilo kompromisom stavov s panovníkom, systém nastolený v Uhorsku po Satmárskom mieri (1711) síce možno považovať za absolutizmus, avšak omnoho miernejší ako v Čechách po bitke na Bielej Hore (1620) alebo vo Francúzsku za Ľudovíta XIV.

Uhorsko malo na začiatku 18. storočia asi 4 000 000 obyvateľov. Do roku 1787 sa tento počet zvýšil na 6 440 000 osôb. Ak by sme chceli porovnať v percentuálnom pomere počet obyvateľov v Uhorsku v rokoch 1720 a 1787, pomer by bol 62% :

100%. Najviac rástol počet obyvateľov vo veľkej maďarskej nížine, v Banáte a na severovýchode Uhorska (Podkarpatská Ukrajina).

Rástla aj hustota osídlenia krajiny. Kým v roku 1720 predstavovala hustota obyvateľstva na jeden štvorcový kilometer 19 osôb, v roku 1787 to už bolo 31 osôb. Najhustejšie osídlenými oblasťami boli západné časti Uhorska a sever (dnešné územie Slovenska). Tu na jeden štvorcový kilometer pripadalo koncom 18. storočia od 48 do 58 ľudí, kým najmenej osídlené časti na severovýchode mali hustotu len 27 obyvateľov na kilometer štvorcový.

Veľkým problémom Uhorska aj na začiatku 18. storočia bola skutočnosť, že rozsiahle časti krajiny boli minimálne z času na čas zaplavované. Dunaj i Tisa meandrovali. Bolo treba rozsiahle územia v povodí Dunaja i Tisy vysušiť a toky riek zregulovať. Tieto práce prebiehali po celé 18. storočia a pokračovali aj neskôr.

Pokiaľ ide o mestá, ich lokalizácia v rámci Uhorska bola veľmi nerovnomerná. Dve tretiny tzv. slobodných kráľovských miest a polovica zemepanských mestečiek ležala na bývalom území „kráľovského“ Uhorska. Najviac ich bolo na území dnešného Slovenska. Počet obyvateľov 44 slobodných kráľovských miest bol v rokoch 1720 208 000, v roku 1787 392 000. V mestách žilo v roku 1720 asi 5, 2 % obyvateľov krajiny, pričom tento počet sa v ďalšom období neustále zvyšoval. V 19. storočí už žilo v mestách vyše 10 % obyvateľstva.

Rovnako pre 18. storočie v Uhorsku bolo signifikantné, že v niekoľkých mestách mimoriadne prudko počet obyvateľov rástol. Išlo najmä o Pešť, Budín, Debrecín a Szeged. V týchto štyroch mestách žilo v roku 1787 už prakticky štvrtina všetkého mestského obyvateľstva krajiny.

Zmeny sa však týkali aj vidieka. Okolo roku 1720 bývalo v sídlach do 500 obyvateľov 70-80 % obyvateľstva. V roku 1787 to však bolo len 57 %. Typickou sídliskovou formou na veľkej uhorskej nížine boli veľké dediny s 6000 až 10 000 obyvateľmi.

Počas celého 18. storočia prebiehala v Uhorsku rozsiahla migrácia obyvateľstva. Kým v dobách tureckých vojen migrovalo obyvateľstvo z juhu na sever, v 18. storočí to bolo presne naopak.

Okrem vnútornej kolonizácie prišlo v tomto období do Uhorska množstvo zahraničných migrantov. Ich cieľom boli najmä riedko osídlené oblasti na juhu oslobodené nedávno od Turkov. Tento proces viedol k posilneniu nemaďarského obyvateľstva v krajine. Posilnilo sa ním aj postavenie katolíckej cirkvi, nakoľko viedenský dvor uprednostňoval migrantov katolíckeho vierovyznania.

Viedenské centrálné úrady aj sami organizovali osídľovanie slabo obývaných oblastí. Migranti bývali oslobodení na prvých šesť rokov od daní (u remeselníkov to bolo až 15 rokov). Hlavným cieľom bolo osídlenie voľakedajších tureckých území (Podunajsko, Banát, Báčka, veľká meďarská nížina). Počas tzv. prvej švábskej kolonizácie (1722-26) prišlo do Banátu 10-15 000 migrantov z Nemecka (Švábsko, Schwarzwald, Rýnska Falc). Počas druhej vlny švábskej kolonizácie (1764-71) sa presídlilo do Banátu 20 000 migrantov. Samostatné vlny migrantov tvorili Srbi a Rumuni. Nezanedbateľnú skupinu migrantov v rámci tzv. vnútornej kolonizácie predstavovali Slováci. Už od konca 17. storočia sa sťahovali zo severného Slovenska do dolnouhorských oblastí. V prvej polovici 18. storočia sa takto presídlilo asi 20 000 slovenských rodín.

Vplyvom týchto migračných vln vzrástol počet obyvateľstva v Uhorsku asi o jeden milión. Z toho asi 40 % tvorili Nemci a Rumuni, zvyšok ostatné národnosti. Väčšinou išlo o roľníkov,

boli však medzi nimi aj remeselníci (najmä Nemci) a obchodníci (Srbi, „Gréci“, Židia), ktorí sa usadzovali najmä v mestách Podunajska a centrálnej časti Uhorska (Stoličný Belehrad, Pécs, Budín, Pešť, Arad, Temešvár).

Charakteristický pre sociálnu štruktúru Uhorska bol neprimerane veľký počet príslušníkov šľachty a slabý ekonomický vplyv meštianstva. Väčšinu obyvateľov Uhorska tvorili poddaní. Medzi poddanými boli veľké majetkové rozdiely. Prevalu mali sedliaci, ale medzi poddaných patrili aj remeselníci zemepanských mestečiek a neprivilegované skupiny obyvateľov slobodných kráľovských miest (tovariši, nádenníci). Aj keď sa pomyselná čiara medzi privilegovanými a neprivilegovanými v Uhorsku udržala až do roku 1848, postavenie jednotlivých obyvateľov Uhorska sa v 18. storočí rapídne zmenilo.

18. storočie sa v európskych dejinách vyznačovalo obnovením vnútornej stability a dynamickým rozvojom celého kontinentu. V Uhorsku po Satmárskom mieri bol poverený zvláštny snemový výbor vypracovaním plánu prestavby politického, hospodárskeho a vojenského systému Uhorska. Oslobodené Uhorsko už bolo v tomto čase rozsiahlym územím s bohatými prírodnými zdrojmi.

V roku 1705 zomrel cisár a uhorský kráľ Leopold I. a na jeho miesto nastúpil jeho syn Jozef I. (1705 – 1711). Nástupom Jozefa I. nastupuje v habsburskej monarchii obdobie raného osvietenstva. Okolo Jozefa sa zhromaždili zástancovia reformných síl – v prvom rade Eugen Savojský, ďalej Johann Fridrich Seilern a Ján Václav Vratislav z Mitrovíc, Quido Starhemberg, Filip Sitzendorf. Jozef a jeho radcovia sa v prvom rade snažili zvýšiť príjmy štátu. Začali preto vznikať návrhy reforiem sedliackej otázky. Predčasná Jozefova smrť pribrzdzenie i zastavenie niektorých pripravovaných projektov.

4.4. Počiatok obdobia modernizácie

V modernizácii monarchie pokračoval brat Jozefa I. Karol III. (VI.). Mierom v Utrechte (1713) ukončil vojny o španielske dedičstvo, pričom získal prakticky všetky španielske územia na európskom kontinente (Milánsko, Neapolsko, Sardíniu, časť Toskánska a najmä Španielske Nizozemsko). Požarevackým mierom s Osmanskou ríšou (1718) získal severnú časť Srbska vrátane Belehradu, Banát, časť Bosny a Valašska. Súčasne bola uzavretá obchodná dohoda s Osmanskou ríšou (21. júla 1718). (obr. 22)

Po podpísaní Požarevackého mieru sa Karol rozhodol posilniť prístavy na Jadrane – 2. júna 1717 vyhlásil prístav Terst za slobodný prístav a 18. marca 1719 sa to isté podarilo prístavu Fiume (dnešná Rieka v Chorvátsku). Ako clo sa tam platila len tzv. konzulárna a admirálska dávka, ktorá predstavovala 0,5 % ceny predávaného tovaru. S podporou Viedenskej mestskej banky (Wiener Stadt-Banco) začala výrazná modernizácia a prestavba prístavu v Terste. Budovali sa cesty – z Viedne cez Brenner do severného Talianska a tiež tzv. *Via Carolina* z Uhorska na Istriu.

Podľa vzoru západných štátov (Anglicko, Francúzsko, Spojené nizozemské provincie) začala habsburská monarchia zakladať výsadné obchodné spoločnosti. V roku 1719 bola cisárskym patentom založená v Laxemburgu *Cisárska privilegovaná orientálna spoločnosť*. Fungovala ako akciová spoločnosť. Mala vyvážať výrobky do Osmanskej ríše. Odtiaľ späť mala zasa dovážať orientálne tovary. Zatiaľ čo iné štáty uskutočňovali takýto obchod tak, že prepožičiavali výsadným spoločnostiam monopolné právo na obchod s pomerne vzdialenými teritóriami, Karol poskytol takéto práva spoločnosti, ktorá obchodovala so susedným štátom.

Orientálna spoločnosť založila textilnú manufaktúru v Linzi. V roku 1723 zasa manufaktúru na výrobu bavlnených výrobkov vo Schwechate.

Ďalšou oblasťou vhodnou na založenie medzinárodnej obchodnej spoločnosti bolo Rakúske Nizozemsko. 19. decembra 1722 bola v tamojšom prístave Ostende založená tzv. Všeobecná spoločnosť v Rakúskom Nizozemsku. Patent povolil spoločnosti používať cisársku a kráľovskú vlajku. Základný majetok spoločnosti bol 6 miliónov zlatých.

Prvých 7 riaditeľov spoločnosti vymenoval cisár. Spoluvlastníci spoločnosti ich mohli doplniť na 9 až 11 riaditeľov. Okrem riaditeľov tam fungovalo generálne zhromaždenie akcionárov. Riaditelia a hlavný pokladník museli mať trvalé bydlisko v Rakúskom Nizozemsku. Voľba všetkých riaditeľov bola podmienená súhlasom panovníka. Pre riaditeľov platili tvrdé podmienky. V direktóriu nemohli byť viacerí príbuzní.

Generálne zhromaždenie vlastníkov (tvorili ho najväčší vlastníci akcií – tí ktorí mali nad 12 akcií (jedna akcia = 1000 zlatých)). Mohlo vydávať nariadenia a poriadky zaoberajúce sa plavbou lodí, obchodom a vedením účtovníctva. Určovalo tiež platy úradníkov.

Platy riaditeľov určoval cisár – bolo to 4000 zlatých ročne. Miesto predaja orientálneho tovaru boli Bruggy alebo Ostende. Generálne zhromaždenie sa po prvé tri roky schádzalo v Antverpách, ďalšie tri roky v Bruggách a Gente. Mohlo odvolávať všetkých účtovníkov, tajomníkov, kapitánov lodí, dôstojníkov.

Akcie spoločnosti neboli voľne obchodovateľné, majitelia ich mohli predať iba vedeniu spoločnosti. Dividendy mali byť vyplácané každoročne. Ich výšku stanovovali riaditelia. Raz za päť rokov mali riaditelia skladať účty vlastníkom a vyplatiť mimoriadnu dividendu podľa hospodárenia spoločnosti.

Generálne zhromaždenie volilo tiež na tri roky auditorskú komisiu. Plat členov komisie nemal byť vyšší ako 1200 zlatých ročne. Spoločnosť mala právo zakladať pevnosti a mestá v Indii a udržiavať v nich posádku. Poddaným, ktorí odídu do kolónií, boli zaručené rovnaké práva ako v ich domovine. Vojsko spoločnosti bolo verbované v cisárskych dŕžavách.

Cisár spoločnosti povolil „rokovať našim menom s panovníkmi a štátmi Indie a s ostatnými, ... Môžu s nimi uzatvárať také dohody, o ktorých spoločnosť usúdi, že sú primerané pre slobodu jej obchodovania. Tieto zmluvy budú platiť 6 rokov – potom ich musíme my ratifikovať. Spoločnosť nebude môcť vyhlásiť vojnu žiadnej mocnosti bez nášho predchádzajúceho súhlasu. V tejto veci teda Ostendská spoločnosť nedisponovala právomocami, ktoré mali ostatné obchodné spoločnosti (anglická Východoindická spoločnosť – založená 1600, nizozemská Spojená východoindická spoločnosť – založená 1602).

Ostendská spoločnosť mala právo nakladať na svoje lode zbrane, drahé kovy a tovary („aj keď budú pašované“). Stavba lodí bola povolená v Rakúskom Nizozemsku a v Taliansku, nie však v Istrii a Dalmácii – „kde je stavba lodí povolená Našej Východnej spoločnosti zriadenej vo Viedni, s ktorou sa táto naša Ostendská spoločnosť bude môcť dohodnúť na prevzatí najmenej 2 – 3 lodí ročne. Dovezené tovary boli zdanené 6 percentami. Majetok a územia, ktoré spoločnosť získa, budú patriť jej.

23. januára 1723 vymenoval Karol VI. riaditeľov Preta a Raya (už predtým pôsobili ako importéri v Bengálsku), potom Maelcampu (vedúceho veľkého španielskeho obchodného domu v Gente), Proliho (významného bankára v Antverpách) a troch ďalších – Conecka, Kimpea a Bauta v Ostende.

Keďže okamžite po založení Ostendskej spoločnosti podali Angličania, Francúzi a Spojené nizozemské provincie protest proti jej založeniu, mala potom Ostendská spoločnosť len

málo zahraničných akcionárov. Väčšinu akcií kúpili občania Bruselu, Gentu a Ostende, ďalej veľkí obchodníci z Flámska a Antverp. Princ Eugen Savojský mal 60 akcií v celkovej hodnote 5650 zlatých (jedna akcia približne 94 zlatých). Administratíva Všeobecnej spoločnosti sídlila v budove antverpskej burzy. Tam sídlili riaditelia.

Centrom spoločnosti však ostalo Ostende. V meste sídlil komisár, ktorý realizoval direktívy riaditeľov z Antverp. Riaditelia schvaľovali všetky nákupy tovaru. Menovali a inštruovali všetkých kapitánov. Kapitáni zodpovedali za plavbu, dôstojníkov a posádku, vykonávali aj isté súdne právomoci. V Ostende chceli založiť aj nautickú školu. To sa nepodarilo. Väčšinu znalostí získali kapitáni ostendských lodí od Angličanov. Obchodnú stránku plavieb, predaj a nákup tovaru, boli v rukách strážcov tovaru – boli to poväčšine Angličania. Posádky lodí pochádzali z mnohých krajín. Na jednej lodi bola posádka 90 – 150 ľudí.

Orientálne tovary boli nakupované za drahé kovy, keďže vyspelejšie ázijské prostredie neakceptovalo tovar európskeho priemyslu. Drahý kov bol zhromažďovaný z rôznych zdrojov. Peniaze s obsahom drahého kovu (mexické toliare, koloniálne piastre, francúzske ecu) nakupovali v Paríži, Londýne, Madride atď. Do Bengálska sa tiež vyvážalo anglické železo, do Číny olovo. Posádky lodí boli zásobované vínom z Porýnia a Bordeaux, mäso nakupovali v Bruggách. Na lodiach nesmel chýbať citrónový džús.

Pokusy o užšie zapojenie Uhorska do modernizačného procesu možno v 18. storočí sledovať najmä v snahe o zakladanie manufaktúr.

Manufaktúry

18. st. bolo obdobím, keď sa v Uhorsku objavil, upevnil a začal rozvíjať nový typ výroby, reprezentovanej manufaktúrami. Máme síce údaje o tom, že v 2. pol. 17. st., niekedy okolo r. 1666 v dedine Hubice na Žitnom ostrove založili prvú manufaktúru, a to vďaka ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi Szelepcsénymu, ale nemala trvalejší charakter. Išlo však skôr o skupinu samostatných súkenníckych dielní.

Po roku 1711 vznikli ďalšie menšie súkennícke manufaktúry, a to z iniciatívy šľachticov, ktorí vlastnili vojenské pluky. Preto potrebovali súkno pre vojakov. Najznámejšia z nich bola manufaktúra Pálfiovcov v Malackách, ktorá pracovala v rokoch 1722 – 1728. Podobný charakter mali aj manufaktúry v Šuranoch a Veľkom Mederi.

Počiatok skutočného manufaktúrneho obdobia v dejinách Uhorska možno položiť až k roku 1725 založením súkenníckej manufaktúry v Banskej Bystrici. Jej zakladateľom bol tamojší mešťan a obchodník Teofil Sterz s dvomi spoločníkmi. Mala zásobovať súknom baníkov.

Roku 1736 vznikol najväčší manufaktúrny podnik. F.Š. Lotrinský, manžel následníčky trónu Márie Terézie, kúpil zadlžené šaštínske panstvo. Ešte v roku 1736 v jednom krídle šaštínskeho kaštieľa zriadil veľkú tkáčsku dielňu na výrobu kartúnu. V priebehu niekoľkých rokov tu vyrástla najväčšia manufaktúra v celom Uhorsku. Šaštínska kartúnka požívala spolu s kartúnkou vo Schwechate tzv. privilegia exclusiva – výhradné právo vyrábať kartún v celej rakúskej ríši. Privilégium z 10. 3. 1753, ktoré potvrdzovalo a ešte rozširovalo už staršie výsady z rokov 1740 a 1747, zabezpečilo obom fabrikám na 10 rokov monopolné postavenie v Rakúsku. Žiadny tkáč v Hornom a Dolnom Rakúsku a vo Viedni nesmel pod trestom konfiškácie a pokuty vyrábať kartún, iba ak pre potreby oboch podnikov. Dokonca

aj clo na dovoz bavlny a farbív mali obe manufaktúry zvýhodnené a rovnako aj dopravu i samotný vývoz. 10 rokov po založení vyrábala šaštínska manufaktúra 1500 kruhov kartúnu ročne, pričom každý kruh obsahoval 16 laktov látky. Veľká časť kartúnu bola zakúpená u viedenských tkáčov a v kartúnke bola len upravená. Celková hodnota produkcie neprekročila sumu 20 000 zlatých. Na konci 40-tych rokov ročná produkcia stúpila na 6-7 tisíc kruhov kartúnu a polokartúnu. V 50-tych rokoch sa v Šaštíne vyrábalo 12 – 15 000 kruhov kartúnu v celkovej cene 150 000 zlatých. V polovici 18. st. mala šaštínska kartúnka 400 zamestnancov, tkáčov, farbiarov a pomocného personálu. Mnohí špecialisti na potlač boli Lotrinčania.

F. Š. Lotrinský zriadil ešte jednu fabriku. Manufaktúru – továreň na výrobu majoliky a anglického riadu v Holíči, ktorá patrila osem desaťročí k najvýznamnejším podnikom tohto druhu v Európe. Holíčska majolika produkovala predovšetkým pre potreby dvora, no viac ako polovica jej výrobkov sa predávala v samotnom Holíči alebo prostredníctvom obchodnej siete v Bratislave, Banskej Štiavnici, Pešti, Brne a Prahe. V Holíči sa vyrábala široký sortiment výrobkov dennej potreby z pálenej hliny, ako misy, tanieri, džbány, vázy. Hlavné výrobné kádre boli spočiatku odborníci zo starých remeselníckych rodov pôvodom prevažne z Lotrinska.

Veľký rozvoj manufaktúr začal v polovici 60.rokov 18. st. Podnet k tomu dalo zrušenie monopolných privilégií manufaktúr vo Schwechate a v Šaštíne, čo dávalo možnosť vyrábať textilie z bavlny aj iným podnikateľom. Ďalším impulzom pre zakladanie manufaktúr bolo rozhodnutie Márie Terézie z 5. marca 1765 o potrebe rozvoja manufaktúr v Uhorsku. Z početných podnikov, ktoré vtedy vznikli sa treba zmieniť o troch významných textilkách (Čeklís – dnes Bernolákovo), Halič pri Lučenci a v Teplicke nad Váhom.

Kartútku v Čeklísi založil r. 1765 jeden viedenský a dvaja bratislavskí obchodníci, ktorí vložili do podniku pomerne značný kapitál 60 000 zlatých. Výroba dosiahla čoskoro značné rozmery. Začiatkom 70. rokov však podnik výrobu zastavil. V roku 1767 vznikla manufaktúra na výrobu vlnených textílií v Haliči pri Lučenci. Jej zakladateľom bol gróf Ján Forgáč.

V druhej polovici 18. storočia sa objavujú prvé manufaktúry aj v Bratislave. V roku 1765 založil známy vynálezca Wolfgang Kempelen tlačiareň textílií. V sedemdesiatych rokoch založil bratislavský obchodník Peter Ernest Strasser manufaktúru, pre ktorú pracovali štyria cechovní súkenníci. Strasser ako majiteľ podniku im dával na spracovanie priadzu, ktorú preňho vyrábali pracovníci v Bratislave. Súkenníci z priadze potom vyrábali súkno. To ďalej spracovávali bratislavskí členovia cechov valchárov a postrihovačov. Hotové súkno potom podnikateľ predával. V ďalšom období v Bratislave vyrástlo viacero podnikov na výrobu hodvábnych textílií.

5. 18. storočie – obdobie osvieten- ského absolutizmu

5.1. Nástup osvietenského absolutizmu

Po vojne o španielske dedičstvo sa z habsburskej monarchie stala skutočná veľmoc. A rozširovala sa ďalej. Požarevackým mierom z roku 1718 získali Habsburgovci Banát, časť tzv. Malého Valašska (dnes v Rumunsku) a Srbsko.

Vážnym súperom sa Habsburgovcom na začiatku 18. storočia v strednej Európe (predovšetkým v Nemecku) stalo Prusko. Situácia sa vyhrotila kvôli tomu, že Karol VI. Habsburský nemal mužského potomka, len dcéry. Preto vydal Pragmatickú sankciu, ktorá zabezpečovala nástupníctvo aj v ženskej línii Habsburgovcov. Išlo konkrétne o najstaršiu dcéru Karola VI., Máriu Teréziu, ktorá si zobrala za manžela Františka Štefana Lotrinského (založená dynastia habsbursko-lotrinská).

Karol VI. potreboval, aby veľmoci uznali Pragmatickú sankciu. Do tejto komplikovanej situácie sa zamiešala ešte situácia v Poľsku, kde po smrti Augusta II. Silného boli viacerí kandidáti o trón. Časťou šľachty bol zvolený Stanislav Leszczyński (kandidát aj Francúzska). Pod vplyvom Ruska a Rakúska sa uchádzal o trón aj August III. Nasledoval boj. Nakoniec prišlo k dohode. Stanislav Leszczyński sa vzdal nároku na poľský trón. Zato získal Lotrinsko, ktoré po jeho smrti malo pripadnúť Francúzsku.

Dovtedajší lotrinský vojvoda František Štefan Lotrinský (snúbenec Márie Terézie) bol odškodnený Toskánskom (získal aj Florenciu), kde práve vymrel Medicejský rod. Rakúsko ďalej

dalo španielskym Bourbonovcom Neapolsko a Sicíliu. Zato dostalo Parmu a Piacenzu.

Všetci účastníci dohody (tzv. Viedenského mieru, 1738) uznali Pragmatickú sankciu. Súhlas Anglicka a Holandska s Pragmatickou sankciou získal Karol zrušením Ostendskej orientálnej spoločnosti.

Avšak keď Karol VI. Habsburský v roku 1740 zomrel, veľmoci sa postavili proti nástupu Márie Terézie na trón. Vypukla tzv. prvá vojna o rakúske dedičstvo (1740-1742). Na jar 1741 pruský kráľ Fridrich II. obsadil Sliezsko. Bavorský kurfirst Karol Albrecht (manžel dcéry bývalého habsburského panovníka Jozefa I.) sa nechal s podporou Francúzska korunovať za českého kráľa a cisára Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Márii Terézii ostalo verné len Uhorsko a dedičné rakúske krajiny. Uhorské vojsko s finančnou podporou Anglicka vytlačilo Prusov z Čiech. V roku 1742 uzavrela Mária Terézia s Pruskom prímerie vo Vratislavi a formálne sa vzdala Sliezska, najpriemyselnejšej časti habsburskej monarchie.

13. marca 1741 sa Márii Terézii narodil syn Jozef II. Tým sa jej postavenie upevnilo. Už 25. júna 1741 bola korunovaná za uhorskú kráľovnú. V roku 1743 bola korunovaná za českú kráľovnú.

Keďže Mária Terézia chcela získať späť územia, ktoré v minulosti stratila, vypukla v rokoch 1744-45 „**Druhá Sliezska vojna**“ zvaná aj „Druhá vojna o rakúske dedičstvo“ (1744 – 1745). Po uzavretí mieru vo Vratislavi (1742) s Pruskom Mária Terézia vytlačila Karola Albrechta z Čiech a zaútočila na Bavorsko. Pri Simbachu porazila v roku 1743 bavorské vojsko a ovládla veľkú časť Bavorska. Rovnako spojenci Bavorov Francúzi boli porazení spojencami Márie Terézie Angličanmi. Úspechy Márie Terézie vyľakali pruského kráľa Fridricha II., ktorý sa rozhodol obnoviť boje a prenikol cez Sasko do Čiech. Ovládol

dokonca Prahu. Rakúske vojsko sa stiahlo z Bavorska. Karol Albrecht (Karol VII.) však čoskoro nato zomrel a jeho nástupca Maximilián Jozef uzavrel s Máriou Teréziou mier. Vzdal sa nároku na rakúske krajiny a sľúbil dať svoj kurfirstský hlas pri voľbe cisára Svätej rímskej ríše nemeckého národa manželovi Márie Terézie Františkovi Štefanovi Lotrinskému. Druhú vojnu o rakúske dedičstvo definitívne ukončil **drážďanský mier** 25. decembra 1745. Mária Terézia potvrdila Fridrichovi II. podmienky vratislavského mieru.

5.2. Osvietenské reformy Márie Terézie

Po podpise Drážďanského mieru sa začalo obdobie konsolidácie a reforiem. Už 13. septembra 1745 bol František Štefan Lotrinský zvolený za cisára. Súčasne nastáva prvá fáza tereziánskych reforiem. Táto je spojená s osobnosťou grófa Fridricha Wilhelma von Haugwitz (1702-1765), ktorý bol prezidentom novovytvoreného centrálného úradu s názvom *Directorium in publicis et cameralibus*. Haugwitz uskutočnil daňovú a správnu reformu podľa vzoru pruského Sliezska. Dôležitým poradcom Márie Terézie bol aj právnik Joseph slobodný pán von Sonnenfels (1732-1817), ktorý odstránil mučenie pri súdnictve. Ďalším dôležitým poradcom Márie Terézie bol Gerhard van Swieten (1700-1772) osobný lekár Márie Terézie. Zaslúžil sa o reformu Viedenskej univerzity. Bol zakladateľom Prvej viedenskej lekárskej školy. Ignác von Felbiger uskutočnil školskú reformu. Všetky deti medzi 6 a 12 rokom mali chodiť do školy. Na vidieku sa zriaďovali jednotriedne triviálne školy. Vo väčších mestách sa zakladali hlavné školy s tromi triedami.

Aj ďalšie daňové, správne a hospodárske reformy mali za cieľ zvýšiť príjmy štátu, zreorganizovať armádu, aby mohlo byť

Sliezske získané späť. Prusko, ktoré ho anektovalo, však nečakalo so založenými rukami. S Veľkou Britániou uzavrelo v roku 1756 Vestminsterskú konvenciu. Habsburská monarchia si bola vedomá, že ak chce späť získať Sliezske, musí radikálne zmeniť svoju zahraničnú politiku. Preto uzatvorila 1. mája 1756 obranný spolok s Francúzskom. Francúzsko bolo od 15. storočia tradičným habsburským nepriateľom. Teraz sa však situácia zmenila. Zásľuhu na tom mal Václav Eusebius knieža Kaunitz, ktorý od roku 1753 viedol rakúsku zahraničnú politiku.

Habsburská monarchia utvorila koalíciu nielen s Francúzskom, ale aj s Ruskom a Švédskom. Proti nej stála koalícia Pruska s Veľkou Britániou. Otvorená vojna (**Sedemročná vojna 1756-1763**) začala pruským vpádom do neutrálneho Saska, ktoré bolo nútené poskytnúť Prusku svoju armádu. Prusko pokračovalo ťažením do Čiech, kde dosiahol pruský kráľ Fridrich II. víťazstvo pri Lovosiciach v októbri 1756. Vojna pokračovala pruským obliehaním Prahy. Obrat vo vojne znamenal víťazstvo habsburskej monarchie pri Kolíne v júni 1757. Fridrich II. sa stiahol do Sliezska. V auguste 1759 utrpelo pruské vojsko ďalšiu porážku od spojených rakúsko-ruských jednotiek pri Kunnersdorfe. Zdalo sa, že Prusko je na kolenách. Od úplnej porážky ho zachránila nečakaná zmena na ruskom tróne. Zomrela cárovna Alžbeta. Na jej miesto nastúpil Peter III. Ten obdivoval pruského panovníka Fridricha II. Zrušil preto spojenectvo s Máriou Teréziou, uzatvoril mier s Pruskom. Pod týmto dojmom uzatvorilo mier s Pruskom aj Švédsko. Sedemročná vojna sa intenzívne viedla aj v kolóniách Francúzska a Anglicka v severnej Amerike. Tam boli úspešnejší Angličania. Francúzi preto uzatvorili s Veľkou Britániou mier. Čoskoro nato prišlo aj k ukončeniu prusko-rakúskej vojny. V roku 1763 bolo potvrdené, že Sliezske ostáva v pruských rukách.

Strata Sliezska, najpriemyselnejšej oblasti habsburskej monarchie, viedla k rozsiahlym hospodárskym reformám. Väčší dôraz sa začal dávať na rozvoj iných hospodárskych regiónov monarchie. Išlo napríklad o stredoslovenské banské mestá. Už v dňoch 3. -13. júna 1751 navštívil túto oblasť manžel Márie Terezie, František Štefan Lotrinský so sprievodom. Rokovalo sa o investíciách do tunajšieho baníctva. V roku 1762 bola v Banskej Štiavnici založená centrálna škola pre výchovu banských a hutníckych odborníkov pre všetky krajiny habsburskej monarchie. Z nej sa vyvinula slávna Banícka akadémia.

Tereziánske reformy začali už v roku 1742, kedy došlo k oddeleniu rakúskej štátnej kancelárie od dvorskej kancelárie (tá bola poverená vedením zahraničnej politiky celej monarchie). Roku 1746 bolo zriadené *Všeobecné komerčné kolégium* pre riadenie obchodných záležitostí. V roku 1749 bola pod vedením grófa Fridricha Wilhelma Haugwitza začatá obsiahla správna reforma smerujúca k potlačeniu moci stavov a k zrušeniu daňových privilégií šľachty. R. 1749 bola rakúska a česká kancelária nahradená jednotným úradom – *Directorium in publicis et cameralibus*. Začalo sa tiež so zapojením Uhorska do modernizačného procesu. Cieľom bolo posilnenie ekonomiky, kompenzácia straty Sliezska a spravodlivejšie rozvrhnutie finančných záväzkov jednotlivých subjektov. Dosiahnutie prvej a druhej z týchto úloh malo byť zaistené tarifnými predpismi z r. 1754. Jej autori, inšpirovaní zásadami merakantilizmu a kameralizmu, vytýčili vnútornú colnú hranicu medzi Uhorskom a ostatnými habsburskými krajinami. Na západ od tejto colnej hranice, najmä v Čechách a na Morave, boli zo štátnych fondov významne podporované manufaktúry. A aj keď modernizácia poľnohospodárstva prebiehala v celej monarchii, očakávalo sa, že Uhorsko sa stane dodávateľom lacných potravín a surovín pre priemyselné oblasti. Na druhej strane malo byť Uhorsko vý-

znamným trhom, kde sa budú realizovať priemyselné výrobky zo západných častí monarchie. To všetko bolo zaistené nízkymi clami na tovar smerujúci z dedičných krajín a Čiech do Uhorska. Na druhej strane boli stanovené nesmierne vysoké clá na tovar prichádzajúci do monarchie zvonku. Vysoké clá však boli stanovené aj pre uhorské výrobky.

Tieto nariadenia boli pre Uhorsko nesporne diskriminačné. Administratíva sa snažila získať z Uhorska vyššie dane, keď postupne obmedzovala daňové privilégiá šľachty. Na sneme 1751 bola hl. bodom žiadosť panovníčky o zvýšenie vojenskej subvencie. Žiadala 2, 5 mil zl., dostala 1, 2 mil.

Uhorsko bolo predovšetkým agrárnou krajinou, v poľnohospodárstve pracovalo 80 % obyvateľstva. Stále väčšiu obľubu mali nové plodiny – zemiaky, kukurica či tabak. Zatiaľ čo sa pokračovalo v kultivácii ďalších oblastí – takmer štvrtina uhorských nížin bola po väčšinu roku zaplavená.

Jednou z najvýznamnejších reforiem Márie Terézie bolo vydanie urbárskeho patentu (1767). Podľa rozsahu a kvality pôdy, ktorú poddaní obrábali, sa určilo, koľko majú odvádzať pracovných, peňažných a naturálnych dávok. Už nebolo na ľubovôľu zemepána, koľko museli poddaní odvádzať dávok. Tým boli poddaní chránení pred nadmerným vykorisťovaním.

Veľmi dôležitou reformou Márie Terézie bol program jednotného školského systému – **Ratio educationis**. Cieľom bolo sprístupniť vzdelanie širokým vrstvám spoločnosti. Školy boli rozdelené na rôzne typy. Tzv. triviálne školy (ľudové) mali naučiť deti čítať, písať a počítať. Vyšším stupňom štátnych škôl boli tzv. hlavné školy, umiestnené v mestách. Na nich sa okrem latinčiny vyučovali aj odborné predmety, napr. domáce a poľné hospodárstvo. V hlavných mestách jednotlivých krajín monarchie boli zriadené vzorové, tzv. normálne školy. Ich absolventi vyučovali na nižších stupňoch škôl. Popri štátnych školách

existovali aj školy cirkevné, najmä gymnáziá, ktoré pripravovali študentov na štúdium na univerzitách.

V roku 1773 bola zrušená pápežom jezuitská rehoľa. Školy tejto rehole potom prešli do štátnych rúk, bol zriadený špeciálny študijný fond. V Čechách z Olomouckej univerzity sa stala stredná škola – jedinou univerzitou v Čechách tak ostala Pražská univerzita (Karlo-Ferdinandova univerzita). Na Slovensku bola Trnavská univerzita presídlená do Budína. Jedinou vysokou školou na území dnešného Slovenska tak ostala Banícka akadémia v Banskej Štiavnici.

Vráťme sa však k politike. V roku 1764 bol za kráľa Svätej rímskej ríše nemeckého národa zvolený najstarší syn Márie Terézie a Františka Štefana Lotrinského, Jozef II. Ten sa rok nato, po smrti cisára Františka Štefana Lotrinského, stal nielen cisárom, ale aj spoluvládárom svojej matky Márie Terézie.

Nové usporiadanie mocenských síl v strednej Európe po Sedemročnej vojne sa prejavilo v roku 1772, za tzv. **prvého delenia Poľska**. Podnet k rozdeleniu poľského štátu dal pruský kráľ, ktorý na základe spoločných dohôd mocností obsadil západnú časť Poľska. Rusku pripadla jeho východná časť a k habsburskej monarchii bola pripojená južná časť (Halič). O dva roky neskôr získala habsburská monarchia súhlas Ruska na zabratie ukrajinskej Bukoviny.

Neúspešná bola snaha habsburskej monarchie o získanie Bavorska, kde vymrel po mužskej línii tamojší vládnucci rod. Vypukla krátka vojna o bavorské dedičstvo. Proti habsburskému zámeru získania Bavorska sa postavilo Prusko, ktoré v roku 1778 opäť napadlo Čechy. Krátka vojna skončila mierom v Tešíne v roku 1779. Habsburská monarchia sa vzdala nároku na Bavorsko.

Vojna o bavorské dedičstvo ukázala, že hlavným mocenským problémom strednej Európy je vzťah habsburskej monar-

chie a Pruska. V roku 1780 zomrela po 40-ročnej vláde Mária Terézia. Novým panovníkom sa stal Jozef II. (1780-1790). Ten jasne videl, že treba vojensky posilniť územie severných Čiech, ktoré boli viackrát Prusmi napadnuté. Boli tu vybudované nové opevnenia – moderné pevnosti Terezín a Jozefov.

5.3. Obdobie vlády Jozefa II.

V roku 1782 uskutočnil Jozef reformu ústredných správnych orgánov. Spojil rakúsku a českú kanceláriu s dvorskou komorou a uhorskú kanceláriu s kanceláriou sedmohradskou. Uhorskú komoru spojil s guberniou a roku 1784 presťahoval takto vzniknutý centrálny úrad z Bratislavy do Budína. V máji 1784 vyhlásil nemčinu za úradný jazyk v Uhorsku aj v Sedmohradsku.

Jozef ďalej nariadil sčítanie ľudu s katastrálnou evidenciou pôdy a jej topografickým vymieraním, ktoré sa vzťahovalo na všetko obyvateľstvo vrátane šľachty. Jedným z cieľov sčítania ľudu bolo zistiť počet bojaschopných mužov. Sčítanie ľudu (zverejnené 1787) ukázalo, že Uhorsko má 6 440 000 obyvateľov (spolu s Chorvátskom malo 8,7 milióna obyvateľov). Veľkú väčšinu tvorili roľníci, pričom podiel šľachty – 5 %, bol veľmi vysoký. Bratislava a Debrecín boli s takmer 30 000 obyvateľmi najväčšími mestami, ale populácia súmestia Budína a Pešti bola 50 000 obyvateľov. V krajine žilo asi 20 000 kňazov, zatiaľ čo úradníkov a laických intelektuálov bolo asi 5000.

Najväčšou reformou verejnej správy v Uhorsku bolo zrušenie žúp v roku 1785. Boli nahradené dištriktami (bolo ich 10). Ďalšia skupina reforiem sa týkala roľníctva. Dôležitou reformou bolo zrušenie nevoľníctva. Patent z roku 1789 stanovil jednotnú daň na všetok pozemkový majetok v krajine. Šľachtici

mali platiť 12, 25 % zo svojho príjmu z pôdy do štátnej pokladnice. Roľník bol povinný platiť ďalších 17, 25 %, avšak už nebol povinný robotovať.

Samuel Tešedík, luteránsky kňaz v Szarvaši, založil vzorovú farmu. V roku 1784 svoje skúsenosti zhrnul v diele *Uhorský roľník: aký je a aký by mal byť*. Roku 1797 **Juraj Festetics** založil v Keszthely tzv. Georgicon, prvú odbornú poľnohospodársku školu.

Osvietenské reformy v dobe Jozefa II. mali špecifický charakter. Zaviedol sa vládny systém, **jozefinizmus**, ktorého cieľom bolo vybudovať jednotný, vojensky silný a prísne centralizovaný štát. Osvietenski teoretici chápali štát ako spoločenský mechanizmus, ktorý má fungovať ako hodinový stroj. Nástrojom k tomu mali byť dobré a zmysluplné zákony. Jozef II. vydal za desať rokov svojej vlády 6 000 reformných právnych predpisov.

Jozefinizmus sa opieral o osvietenskú myšlienku, že všetci ľudia sú si pred Bohom rovní. Každý, kto slúži štátu, koná v súlade s Božími zámermi. Hlavnou úlohou štátu bolo dosiahnutie všeobecného blaha.

V takomto myšlienkovom svete už nebolo miesto pre vnučovanie určitého konkrétneho cirkevného vyznania. Doba štátom presadzovanej rekatolizácie skončila. Jozef II. vydal v roku 1781 Tolerančný patent. Ten dovoľil evanjelikom, kalvínom a pravoslávny m slobodnejšie vykonávať náboženské obrady. Upravil postavenie ich duchovných. Príslušníci týchto vierovyznaní boli zrovnoprávnení aj občiansky. Mohli pracovať v úradoch, štátnej správe a získať akademické tituly. Jozef II. vyšiel v ústrety aj židom. Zrušil niektoré dane, ktoré ich zťažovali, mohli sa venovať remeslám, poľnohospodárstvu, zastávať úrady, študovať na vysokých školách.

V roku 1782 vydal Jozef II. patent o zrušení kláštorov, žobravých a kontenplatívnych reholí, ktoré považoval za neosožné pre štát. Vyprázdnené kláštorne budovy prebral štát a premieňal ich na nemocnice, kasárne či väzenia. Výchovu kňazského dorastu sústredil do generálnych seminárov. Jeden z nich sídlil na Bratislavskom hrade.

V roku 1781 bolo zrušené nevoľníctvo v Čechách, v roku 1784 v Uhorsku. Týmto krokom umožnil poddaným, aby sa mohli slobodne sťahovať, sobášiť, dávať deti na štúdium.

Patent o zrušení nevoľníctva však nepriniesol zrušenie poddanstva. Poddanstvo sa odvodzovalo od zemepanského vlastníctva pôdy. Poddaný musel naďalej za držbu pôdy plniť predpísané povinnosti – musel odvádzať poddanské dávky.

6. Spoločenské a hospodárske pomery v habsburskej monarchii

6.1. Šľachta a jej miesto v spoločnosti v 16. – 18. storočí

Jednotlivé časti habsburskej monarchie boli prakticky po celú dobu jej existencie prepojené najmä cez osobu panovníka. Ten si pochopiteľne vytvoril celú sieť svojich radcov a centrálnych úradov, ktorými spravoval štát. Anglický historik z Oxfordu R. J. W. Ewans v diele *Vznik habsburskej monarchie 1550-1700* (1979) dokazoval, že jednotlivé časti monarchie boli s panovníckym dvorom prepojené cez príslušníkov tých najvýznamnejších šľachtických rodov. Priblížme si preto tieto „*Habsburgovcom vždy verné*“ rody.

Habsburgovci sa opierali najmä o rody, ktoré pochádzali z rakúskych krajín. Jedným z takýchto rodov boli **Lichtenštajnovci**. Išlo o rod, ktorý pochádzal zo Štajerska, ale etabloval sa v niekoľkých rakúskych krajinách. Vrcholom snaženia šľachtických rodov bolo získanie najvyššieho stupňa – teda kniežacej hodnosti. Prvým povýšeným šľachticom bol Karol z Lichtenštajnu (1569 – 1627). Bol schopným politikom, diplomatom i hospodárom na svojich panstvách. Postupne postupoval po schodíkoch kariérneho postupu až na cisársky dvor Rudolfa II. Rudolf ho vymenoval za najvyššieho hofmajstra, čo bol najdôležitejší úrad na cisárskom dvore. Stal sa tak jedným z najbližších radcov cisára. Je však známe, že duševné zdravie

Rudolfa II. sa postupne zhoršovalo a Lichtenštajnovi sa stále viac nezdalo chaotické Rudolfovo vládnutie. Spojil sa preto s poprednou osobnosťou moravskej nekatolíckej opozície Karolom starším zo Žerotína. Obaja prestali Rudolfa podporovať a prešli na stranu jeho ambiciózneho brata, arcivojvodu Mateja Habsburského.

V roku 1608 poskytol Karol z Lichteštajnu Matejovi pôžičku na verbovanie vojska proti Rudolfovi. Vývoj potom viedol k abdikácii Rudolfa II. a nástupu Mateja II. na uhorský, český a neskôr aj ríšsky trón. Za túto pomoc sa Matej Lichtenštajnovi odvdiaľil udelením kniežacej hodnosti.

Počas českého stavovského povstania stál Karol z Lichteštajnu verne na strane Ferdinanda II. Preto mu stavy skonfiškovali majetky v Čechách i na Morave. Po bitke na Bielej hore dosiahol vrchol svojho postavenie – stal sa kráľovským miestodržiteľom v Čechách.

V 17. storočí boli povýšené do kniežacieho stavu ešte 4 rody. Boli to Auersbergovci (1653), Portiovcí (1662), Schwarzenbergovci (1670) a uhorskí Esterházyovci (1687).

Auersbergovci boli starobílý rakúsky rod pôvodom z Kraňska. Johann Weikhard von Auerssberg (1615 – 1677) bol najvyšším hofmajstrom na cisárskom dvore a hlavným vychovávateľom Ferdinanda IV. Na začiatku vlády Leopolda I. pôsobil ako diplomat. Uzavrel tajnú dohodu s Francúzskom o rozdelení španielskych území po vymretí španielskej vetvy Habsburgovcov.

Na rozdiel od Auersbergovcov **Portiovcí** mali pôvod v Taliansku. Johann Ferdinand knieža Portia, gróf z Mitterburgu a Ortenburgu (*1605 Benátky - +1665 Viedeň) sa stal na začiatku vlády Leopolda I. najvyšším hofmajstrom, prvým ministrom a predseda Tajnej rade. Mal teda v podstate funkciu predsedu

vlády, po cisárovi bol na druhom mieste v hierarchii ríše. Bol tiež povýšený do stavu ríšskeho kniežaťa a získal Rád zlatého rúna.

Schwarzenbergovci boli tiež starobilým rodom. Ide o pôvodne franský šľachtický rod, prvý raz doložený v roku 1172 pod menom Seinsheim. **Erkinger zo Seinsheimu** (1362 - 1437) zakúpil panstvo Schwarzenberg a začal si písať namiesto zo Seinsheimu prídomok - zo Schwarzenbergu. V rokoch 1420 - 1421 sa zúčastnil vojenskej výpravy proti husitom. V roku 1654 získali Schwarzenbergovci inkolát (domovské právo) v Čechách a v roku 1670 bol Jan Adolf I. zo Schwarzenbergu povýšený na ríšske knieža.

Jediným rodom z Uhorska, ktorý získal v 17. storočí kniežací titul, boli **Esterházyovci**, ktorí sa postupne vypracovali na najvýznamnejší rod Uhorska. Ešte v prvej polovici 16. storočia však Esterházyovci žili ako obyčajný vidiecky, neveľmi bohatý rod. Ich osud sa zmenil v súvislosti s kariérou Mikuláša Esterházyho (1583-1645), ktorý sa vypracoval do pozície palatína. Jeho majetok sa zväčšil vďaka úspešnej sobášnej politike, najmä jeho druhým sobášom s Kristínou Nyáryovou, vdovou po Imrichovi Thurzovi. Tak sa časť obrovského Thurzovského majetku dostala do rúk Esterházyovcov. Podobne synovia Mikuláša Esterházyho zväčšili rodový majetok. Do roku 1700 sa Esterházyovci – podobne ako Lichtesteinovci v Rakúsku a Lobkovicovci v Čechách – stali najpoprednejším uhorským rodom. Ich pozemkovému vlastníctvu konkurovali v Uhorsku Batthyányovci, Pálffyovci a Nádasdyovci.

Možno konštatovať, že najvyššiu úroveň zemskej správy v Uhorsku ovládalo približne 30 – 40 rodov. Ovládali orgány miestnej štátnej správy, boli sudcami, županmi, strážcami kráľovskej koruny, radcami panovníka či rôznych orgánov, ich bandériá bránili hranice s Osmanskou ríšou. Zatiaľ čo v roku

1600 bola len hŕstka najmocnejších rodov katolícka, po roku 1650 už bolo len pár rodov protestantských.

Ďalším významným rakúskym šľachtickým rodom bol rod **Trauttmansdorf**, pôvodne zo Štajerska. Prvýkrát je písomne doložený v roku 1308 Herrand z Trauttmansdorfu. Významný diplomat a dvoran Maximilián Trauttmansdorf (1584-1650) dosiahol v roku 1623 grófsky titul. Bol zakladateľom vzostupu rodu Trauttmansdorff medzi najvýznamnejšie rody habsburskej monarchie. Zastával vplyvné posty pri dvore, uplatnil sa ako diplomat.

Ďalším starobyľým rodom zo Štajerska bol **rod Herberstein**. Prvé zmienky o ňom sú už z 12. storočia. Herbersteinovci dosiahli v 16. storočí titul slobodných pánov, v roku 1644 im bol udelený grófsky titul pre rakúske krajiny, v roku 1710 bola platnosť grófskej hodnosti rozšírená pre celú Ríšu. V službách Habsburgovcov dosiahli Herbersteinové tie najvyššie funkcie v štátnej správe a armáde. Niektorí členovia rodu sa uplatnili aj ako cirkevní hodnostári (biskupi v Regensburgu, Ľubl'jane, Terste).

Za zakladateľa rodu sa považuje Otto von Hartberg († 1338), ktorý získal hrad Herberstein v Štajersku. Odtiaľ pochádza ich rodové meno. Najvýznamnejšou osobnosťou rodu je Žigmund (1486-1566), ktorý pôsobil ako cisársky diplomat v Poľsku a Rusku. Jeho latinské pojednanie o Rusku bolo prvým a na dlhú dobu najvýznamnejším dielom o tejto časti Európy. Grófsky titul pre celý rod získal v roku 1644 Jan Maximilián Herberstein (1601-1680).

Mimoriadne významným českým rodom, o ktorý sa Habsburgovci opierali, bol rod Lobkovicovcov. **Zdeněk Vojtech Popel z Lobkovic** (15. august 1568 - 16. jún 1628 Viedeň) bol prvý knieža z Lobkovic, najvyšší český kancelár (1599-1628). Narodil sa ako syn dvorského maršálka a neskoršieho najvyšš-

šieho hofmajstra Ladislava Popela z Lobkovic. Po štúdiách na jezuitskej akadémii pri pražskom Klementíne a na jezuitskej univerzite v Ingolstadte podnikol gavaliersku cestu po Európe, spojenú s niekoľkými študijnými pobytmi v Taliansku. Po návrate bol v roku 1591 vymenovaný za ríšskeho dvorského radcu a roku 1599 prevzal úrad najvyššieho kancelára Českého kráľovstva. V tomto úrade zotrval aj za ďalších panovníkov, Mateja a Ferdinanda II. Na dvora Rudolfa II. patrila ku katolíckej španielskej strane. Odmietol podpísať Rudolfov Majestát, ktorý schvaľoval slobodu vyznania podľa Českej konfesie. V roku 1619, počas stavovského povstania, bol zahrnutý medzi osoby, ktoré české stavy vypovedali z krajiny.

Do stavu ríšskych kniežat bol povýšený v roku 1623. Jeho manželkou bola známa šľachtická - Polyxena z Pernštejna, vdova po Viliamovi z Rožmberka, vďaka ktorej získal obrovský rožmberský majetok.

V tejto časti sme spomenuli len niekoľko z najvýznamnejších šľachtických rodov habsburskej monarchie. Ako sme už vyššie uviedli, Habsburgovci plánovite podporovali tieto rody a opierali sa o ne pri presadzovaní svojej politiky. Boli dôležitým tmelom, ktorý udržiaval pokope jednotlivé oblasti mnohonárodnostnej monarchie. Tieto rody mali medzi sebou pomerne časté rodinné spojenia.

6.2. Hospodárstvo a spoločnosť v Uhorsku v 16. – 18. storočí

Hospodárstvo strednej Európy bolo v 16. storočí výrazne poznamenané dôsledkami cenovej revolúcie. Cenová revolúcia bola dôsledkom veľkých zámorských objavov. Do Európy sa

postupne dostalo veľké množstvo drahých kovov z novoobjavených baní v južnej Amerike. Drahé kovy zaplavovali trhy v západnej Európe. To zapríčinilo, že hodnota peňazí klesala. Na druhej strane stúpala cena všetkých výrobkov. Preto bolo výhodné vyrábať. Túto skutočnosť pochopili vznikajúce podnikateľské vrstvy v Nizozemsku, Anglicku, Francúzsku. Západ Európy sa začal rozvíjať rýchlejšie ako stred a východ kontinentu. Situácia v Nemecku bola navyše komplikovaná 30-ročnou vojnou, ktorá spôsobila veľké materiálne škody.

Základom výroby bolo aj v tomto období poľnohospodárstvo. Sediaci tvorili hlavnú masu obyvateľstva a žili v rámci feudálneho systému. Ich životné podmienky sa v 16. storočí značne zhoršili. Neustále znehodnocovanie peňazí znamenalo pre feudálnu vrchnosť znižovanie feudálnych dávok. Preto mnohí feudáli prechádzali na hospodárenie vo vlastnej réžii. Zakladali majere, feudálne veľkostatky. Poddaných nútili, aby odvádzali dávky vo forme roboty. Teda poddaní museli zadarmo pracovať na feudálovej pôde. Významný český historik František Graus nazval tento vývoj „*vývojom späť k robotě*“. Feudáli v tejto forme hospodárenia zintenzívnili výrobu náročnú na výkon. Pokračujúci vývoj pivovarníctvam, najmä v českých krajinách, podporoval pestovanie chmeľu a jačmeňa. Pestovane chmeľu na šľachtických panstvách zvyšovalo príjmy šľachty, podobne aj chov rýb v rybníkoch. V južných Čechách možno od konca 16. storočia tento vývoj jasne pozorovať, napríklad na rožmberských a třeboňských panstvách v južných Čechách.

Situáciu v Uhorsku ovplyvňovali vojny s Turkami i občianske vojny medzi prívržencami Jána Zápoľského a Ferdinanda Habsburského. Aj keď najprv mnohé dediny spustli, čoskoro boli opäť zaľudnené. Napriek tomu však predsa začalo Uhorsko hospodársky, kultúrny i spoločensky zaostávať za západoeurópskymi krajinami, kde bol v tomže období zazname-

naný všeobecný trend rozvoja hospodárstva i rastu počtu obyvateľstva.

Napriek rozdeleniu Uhorska na tri časti v 16. a 17. storočí malo pre Habsburgovcov veľký význam. Ročné príjmy z Uhorska predstavovali nezanedbateľných 700 000 – 900 000 rýnskych zlatých. Poľnohospodárske produkty z Uhorska boli významné pre rakúske oblasti. Navyše bolo Uhorsko dôležitou zásobárňou nerastných surovín.

Na druhej strane si Uhorsko uvedomovalo význam svojho spojenia s rakúskymi dedičnými krajinami, Českým kráľovstvom a nakoniec aj so Svätou rímskou ríšou nemeckého národa – bez ich finančnej a vojenskej pomoci by nemohlo existovať.

Severná a západná časť Uhorska sa stala už v polovici 16. storočia definitívne súčasťou habsburskej monarchie. Tá mala centrálné riadenie vo Viedni ako hlavnom a sídelnom meste panovníka. Tam boli zriadené centrálné orgány správy – Tajná rada (zal. 1527), Dvorská kancelária (zal. 1528), Dvorská komora (zal. 1531) a Dvorská vojenská rada (zal. 1556). V Uhorsku boli ustanovené Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada a v roku 1528 Uhorská komora v Budíne, preložená v roku 1531 do Bratislavy. Panovníkovi veľmi záležalo na centrálnom finančnom riadení krajiny. Prostredníctvom Uhorskej komory spravoval viedenský dvor kráľovské príjmy, pochádzajúce z výberu tridsiatku (cla), solného monopolu, taxy kráľovských miest a iných tradičných príjmov štátu.

V šesťdesiatych rokoch 16. storočia sedmohradské knieža Ján Žigmund znovuzískal niektoré predtým stratené teritória v tzv. Hornom Uhorsku, teda na území dnešného východného Slovenska. Dovtedajšie finančné riadenie Uhorska habsburskou správou z Bratislavy a Viedne sa ukázalo ako ťažkopádne. Preto v roku 1567 založil Maximilián II. na radu svojho popredného generála Lazara von Schwendi (1522 – 1528) tzv.

Spišskú komoru (*Camera Scepusiensis*) so sídlom v Košiciach. Tá nebola podriadená Uhorskej kráľovskej komore v Bratislave, ale Dvorskej komore vo Viedni. Prvoradou úlohou komory bolo zásobovanie pevností a vojakov potravinami a ďalšími potrebami.

Od tohto obdobia bolo finančné a hospodárske riadenie Kráľovského Uhorska rozdelené na tzv. Dolné a Horné Uhorsko. Pojmy Horné Uhorsko a Dolné Uhorsko boli definované z pohľadu Viedne. Bližšie k nej boli – dolnouhorské, vzdialenejšie boli hornouhorské. Odlišnosť týchto dvoch oblastí bola podtrhnutá aj tým, že patrili do správy odlišných komôr. Toto opatrenie vytvorilo administratívno-finančné rozdelenie územia na dve časti.

Pre riadenie strategicky dôležitého baníctva v rámci Dolného Uhorska bol vytvorený Hlavný komorskogrófsky úrad so sídlom v Banskej Štiavnici. Ten bol od roku 1548 až do konca roku 1625 podriadený Dolnorakúskej komore. Od začiatku roku 1626 prestala Dolnorakúska komora existovať, splynula s Dvorskou komorou vo Viedni. A tak aj Hlavný komorskogrófsky úrad bol podriadený tejto komore. V roku 1630 bola Dolnorakúska komora znova zriadená a Hlavný komorskogrófsky úrad sa vo veciach úradu a po účtovnej stránke dostal opäť pod jej právomoc. V otázkach peňažných ho však aj naďalej riadila Dvorská komora. V druhej polovici roku 1635 boli obe komory (dolnorakúska a dvorská) opäť zlúčené a Hlavný komorskogrófsky úrad bol opäť podriadený Dvorskej komore vo Viedni. Takže napriek protestom uhorských stavov, ktoré žiadali podriaďiť baníctvo Uhorskej kráľovskej komore, zostalo toto ako kráľovský regál priamo pod panovníkom prostredníctvom Dvorskej komory vo Viedni.

Napriek rozdeleniu Uhorska na tri časti bolo tzv. Kráľovské Uhorsko pre Habsburgovcov v druhej polovici 16. i v 17. storočí veľmi dôležité. Ročné príjmy z Uhorska predstavovali nezanedbateľných 700 000 až 900 000 rýnskych zlatých. Uhorské poľnohospodárske produkty rastlinného i živočíšneho charakteru boli pre dedičné krajiny i České kráľovstvo veľmi dôležité. Rovnako bolo Uhorsko dôležitou zásobárňou nerastných surovín (meď, striebro atď.).

Na druhej strane si aj Uhorsko uvedomovalo význam svojho spojenia s rakúskymi krajinami, krajinami českej koruny a nakoniec aj so Svätou rímskou ríšou nemeckého národa – bez ich finančnej a vojenskej pomoci by Uhorsko nemohlo v 16. a 17. storočí existovať.

Poľnohospodárstvo

V 16. a 17. storočí technologická a organizačná úroveň poľnohospodárskej výroby zotrvala v podstate na tradičnej úrovni. Produkčná sila pôdy sa z najväčšej časti obnovovala úhorom. Tretina, príp. polovica ornej pôdy sa nechávala ležať úhorom. Hnojenie sa v podstate obmedzovalo na vinohrady a na pôdu určenú na pestovanie špeciálnych plodín, ako boli konope, ľan, kapusta a iné zeleniny. To viedlo pochopiteľne v priemere k nízkym výnosom.

Rastlinná výroba sa orientovala z najväčšej časti na produkciu pšenice, raži, jačmeňa a ovsa. Hlavným predstaviteľom tzv. chlebového obilia bola pšenica. Okolo roku 1630 začalo pestovanie pšenice upadať v prospech raži, teda menej kvalitného obilia. V menších množstvách sa dorábalo proso a pohanka. V extravilánoch sa pestovali na malých plochách hrach a repa. Na vyhradených miestach, v tzv. záhradách, ktoré sa zakladali na najúrodnejšej pôde, pestovali kapustu, ľan a konope. V prí-

domových záhradách pestovali rozličné druhy zeleniny, tekvicu, mak. Pestovaniu ovocia sa venovala malá pozornosť. Dedinské obyvateľstvo sa zväčša uspokojilo zberom divo rastúcich sliviek, jabĺk, čerešní, orechov.

Napriek vojnovým problémom si Uhorsko zachovalo postavenie popredného európskeho vývozcu potravín i nerastných surovín. Opustené polia vo veľkej uhorskej nížine poskytovali pasienky pre dobytok, ktorý bol následne exportovaný cez územie Slovenska do Rakúska, Čiech a odtiaľ ďalej do Nemecka. Tento dobytok sa choval najmä na juhovýchode Uhorska. Uhorsko bolo v druhej polovici 16. storočia najväčším európskym vývozcom mäsa. V osemdesiatych rokoch 16. storočia sa vyviezlo ročne až 200 000 kusov hovädzieho dobytku.

Ceny dobytky smerom na západ citeľne narastali. Hodnota dobytky prehnanej cez Uhorsko okolo roku 1580 bola na trhoch v Uhorsku 16 000 až 20 000 kg striebra. Vo Viedni vzrástla na 23 000 až 30 000 kg. V južnom Nemecku až na 32 000 až 40 000 kg striebra. Hoci na týchto ziskoch participovali aj domáci obchodníci a chovatelia, predsa väčšina zisku putovala zahraničným veľkokupcom, najmä viedenským, nemeckým a benátskym.

Okrem chovu hovädzieho dobytky a jeho exportovaniu na západ veľký dopyt bol aj po iných poľnohospodárskych produktoch, najmä po obilninách. Veľkoobchod s obilím bol v rukách zemepánov. Najväčším konzumentom bola armáda. Šľachta na základe nových európskych kultúrnych i spoločenských prúdov zvyšovala svoje nároky na vlastnú reprezentáciu stavaním nových prepychových sídiel nielen na vidieku, ale aj vo významných mestách. V súvislosti so snahou zemepánov zvýšiť svoje príjmy zvyšovala sa produkcia obilnín na predaj. To bolo umožnené zvyšujúcim sa zaťažením poddaných robotami i rôznymi naturálnymi dávkami. Výrobky na predaj i pre vlastnú

potrebu získavali zemepáni v stále väčšej miere hospodárením vo vlastnej réžii, ktoré sa prejavovalo najmä zakladaním majerov. Prvotným popudom k zakladaniu majerov bola väčšinou snaha zúžitkovať pôdu opustených usadlostí. Na majeroch sa zemepáni snažili hospodáriť modernými metódami s vyšším stupňom organizácie výroby. Zakladanie majerov však nemalo jednotný trend, ba miestami existovali aj panstvá, na ktorých majere vôbec neboli.

Ďalším dôležitým uhorským exportným artiklom bolo **víno**. Na sever sa každoročne vyvážali veľké množstvá tokajského vína. Šľachta sa už v priebehu 16. st. zapojila do tohto obchodu. Keďže víno bolo vtedy aj nápojom širokých vrstiev obyvateľstva, dosahovali sa obchodom s ním vysoké obraty.

V 16. storočí ovplyvnila hospodársky i sociálny vývoj v Uhorsku, podobne ako aj v iných európskych krajinách, cenová revolúcia. Ceny obilnín sa začali zvyšovať už začiatkom 16. storočia a tento proces pokračoval počas celého predmetného storočia. Začiatkom 17. storočia vzrástli ceny obilnín oproti polovici 16. storočia o viac ako 400 %. Ceny vína a mäsa sa zvýšili o 100 – 200 %. Ceny remeselníckych výrobkov za to isté obdobie vzrástli len o 100 – 150 %. Tento vývoj bol sčasti spôsobený skutočnosťou, že ceny remeselných výrobkov boli regulované zo strany cechov i magistrátov miest. Ceny poľnohospodárskych komodít omnoho viac podliehali zákonom ponuky a dopytu.

Dôsledky cenovej revolúcie zjavne zvýhodňovali poľnohospodársky sektor a najmä veľkých zemepánov. Z vývoja však ťažili aj bohatší sedliaci a námezdné pracujúci v poľnohospodárskych odvetviach.

Inflácia a zvyšovanie cien poľnohospodárskych komodít i remeselných výrobkov pokračovala aj v prvých dvoch desaťročiach 17. storočia. Po roku 1628 však nastalo obdobie relatív-

nej stability. Ceny stúpali pomalšie. Cena mäsa a vína v druhej polovici 17. storočia stúpila o 100 % oproti začiatku storočia. Za tejto situácie bola zákonným článkom 40/1625 udelené právo regulovať ceny stoliciam. Stolice začali vydávať tzv. cenové limitácie, teda maximálne možné ceny najmä remeselníckych výrobkov. Tak bolo opäť brzdené zvyšovanie cien týchto výrobkov. Je zaujímavé, že k cenám obilnín sa stolice takmer nevyjadrovali. To malo za následok oslabovanie ekonomickej i politickej sily mestského obyvateľstva.

Okrem vývozu dobytku dôležitým uhorským exportným artiklom boli odpradáva banské produkty. Uhorsko bolo krajinou bohatou na drahé a farebné kovy.

Dlh Uhorska

V polovici 16. st. boli ročné príjmy z Kráľovského Uhorska sotva 500 000 zlatých, kým výdavky na obranu činili asi 900 000 zlatých.

Habsburgovci boli preto nútení požičať si na tento účel finančné prostriedky od nemeckých obchodných domov alebo od rakúskych, českých a uhorských feudálov. Prostriedky poskytnuté na vojnu proti Osmanom evidoval viedenský dvor ako „Dlžobu Uhorska“. Roku 1567 bola táto dlžoba už 8 miliónov a po skončení 15-ročnej vojny 12 miliónov zlatých. Nemalé prostriedky poskytovala aj Svätá ríša nemeckého národa (Turken Hilfe).

Materiálny príspevok Uhorska ku vlastnému oslobodeniu v osemdesiatych rokoch 17. st. bol však pomerne významný – vzhľadom k vyčerpanosti Uhorska z predchádzajúcich desaťročí. V každom vojnovom roku bolo 50 – 70 % subvencií z habsburských krajín získaných v Uhorsku. Boli to aj náklady na vydržiavanie posádok v pevnostiach, súkromné výdaje jed-

notlivých magnátov, pracovné sily nasadené k preprave zbraní a munície, budovanie opevnení. Samotné mesto Debrecín, v ktorom boli v zime 1686 ubytované jednotky generála Caraffu, zaplatilo len na výpalnom takmer 1 milión zlatých. V Uhorsku sa všeobecne malo za to, že krajina zaplatila Nemcom viac než Osmanom za 150 rokov.

Štruktúra spoločnosti v 17. storočí

Od počiatku tureckej expanzie do Uhorska prebiehalo sťahovanie obyvateľstva z obsadeného alebo ohrozeného územia do severných častí krajiny. Najvýhodnejšie podmienky na sťahovanie mala šľachta. Sčasti presídlila na svoje severnejšie položené majetky, sčasti sa usadzovala v slobodných kráľovských mestách, kde si kupovala alebo prenajímala domy. Do slobodných kráľovských miest sa sťahovalo aj nešľachtické obyvateľstvo.

Šľachta sa vnútorne členila. Vysoká šľachta si upevnila svoje postavenie, keď si v roku 1608 na sneme odhlasovala povolenie sťahovania do miest a rozdelenie dovtedy jednotného snemu na dve tabule. V hornej zasadali baróni, župani a vysoká cirkevná hierarchia. V dolnej tabule zasadali zástupcovia stoličnej šľachty, miest, nižší cirkevní hodnostári. Stredná šľachta si upevnila postavenie v stoličnej správe. Najpočetnejšou skupinou v rámci šľachty bola nižšia šľachta (zemianstvo). Niektorí nemali ani poddaných a sami museli pracovať na svojom majetku.

V štruktúre mestského obyvateľstva prvé miesto zaujímali mešťania. Meštianske právo bolo viazané na vlastníctvo nehnuteľného majetku v meste. Najbohatšie a najvplyvnejšie rody mali najväčší vplyv na správu mesta.

Pokiaľ ide o poddanské obyvateľstvo, existovali tri základné kategórie – sedliaci, želiari a podželiari. Poddaní nemali vlastnícke právo k majetku, ktorý užívali. Medzi jednotlivými

kategóriami poddaných boli značné majetkové rozdiely. Hospodársky najsilnejšou kategóriou boli sedliaci, ktorí užívali celú poddanskú usadlosť alebo jej časť. Želiari užívali menej ako jednu osminu usadlosti, bývali v dome, na ktorý mali užívateľské právo. Podželiari boli poddaní bez domu a usadlostnej pôdy. Okrem toho existovali aj tzv. zmluvní poddaní, ktorí užívali a obrábali pôdu na základe dohody so zemepánom. Nemali robotné povinnosti, odvádzali len peňažné a naturálne dávky.

Poddanské obyvateľstvo malo len obmedzené možnosti na legálne sťahovanie. Podmienky sťahovania poddaných určovali stolice. Obmedzenie sťahovania sa nevzťahovalo na poddaných s právom slobodného odchodu, zmluvných poddaných a slobodníkov. Slobodníci boli ľudia, ktorí boli z nejakého konkrétneho dôvodu oslobodení od poddanskej závislosti.

V dôsledku tureckej expanzie sa na územie Uhorska dostalo pomerne veľa balkánskych Slovanov. Ich presídľovanie bolo sčasti organizované chorvátskou a srbskou šľachtou, ktorá získala majetky v tzv. Kráľovskom Uhorsku.

Po porážke českého stavovského povstania v bitke na Bielej hore (1620) prišli do Uhorska exulanti z Čiech a Moravy. Medzi exulantmi boli nielen príslušníci Jednoty bratskej, ale aj novokrtenci, utrakvisti, luterani.

V 17. storočí postihli Uhorsko viaceré vlny morových epidémií. Mor vypukol napr. v roku 1645, potom v rokoch 1663 – 1664 a 1683.

Ďalšou skupinou obyvateľstva v Uhorsku boli baníci, ktorí boli osobne slobodní a nepodliehali daňovej ani vojenskej povinnosti.

ZÁVER

Dejiny strednej Európy v období od 15. storočia do konca 18. storočia boli poznačené výraznými integračnými aj dezintegračnými procesmi, ktoré formovali politickú, náboženskú a spoločenskú podobu regiónu. Kľúčovú úlohu v tomto vývoji zohrali dynastické zmeny, náboženské konflikty, osmanská expanzia a postupné formovanie moderných štátnych útvarov.

Už v 15. storočí sa objavili prvé vážne pokusy o politickú integráciu strednej Európy. Významným aktérom bol Žigmund Luxemburský, ktorý spojil v jednej osobe vládu nad Svätou rímskou ríšou, Českým a Uhorským kráľovstvom. Tento integračný pokus však zlyhal po jeho smrti v roku 1437. Jeho nástupca Albrecht Habsburský vládol len krátko a po jeho smrti sa spoločný štátny celok rozpadol. Nasledovalo obdobie politickej nestability, počas ktorého sa v jednotlivých krajinách presadili rozdielne mocenské riešenia – v Uhorsku Jagelovci, v Čechách Jiří z Poděbrad a v ríši Habsburgovci.

Svätá ríša rímska nemeckého národa zostávala konfederáciou mnohých štátov s obmedzenou centrálnou mocou cisára. Napriek tomu sa Habsburgovcom, najmä Fridrichovi III. a jeho synovi Maximiliánovi I., podarilo postupne upevňovať svoje postavenie. Maximilián I. je známy najmä úspešnou sobášnou politikou, prostredníctvom ktorej získali Habsburgovci rozsiahle územia v Európe vrátane Burgundska, Nizozemska a neskôr aj Španielska. Reformy z konca 15. storočia, ako zavedenie večného ríšskeho mieru a zriadenie ríšskeho komorného súdu, posilnili právny rámec ríše, hoci ju nepremenili na centralizovaný štát.

16. storočie prinieslo do strednej Európy zásadné zmeny. Jednou z najvýznamnejších bola reformácia, ktorú započalo vystúpenie Martina Luthera. Reformácia rozdelila dovtedy jednotnú kresťanskú Európu a mala hlboký vplyv na politiku aj spoločnosť. V českých krajinách nadviazala na husitskú tradíciu, v nemeckých oblastiach sa rýchlo rozšírila a výrazne oslabilo postavenie katolíckej cirkvi. Habsburgovci sa postavili do čela katolíckej protireformácie, čo sa stalo jedným z hlavných zdrojov náboženských konfliktov.

Ďalšou kľúčovou udalosťou bola bitka pri Moháči v roku 1526, ktorá znamenala smrť uhorského a českého kráľa Ľudovíta II. Jagelovského. Táto udalosť otvorila cestu Habsburgovcom k získaniu českého a uhorského trónu. Ferdinand I. Habsburský sa stal vládcom rozsiahleho súštátia, ktorého centrom sa stala Viedeň. V Uhorsku však jeho nástup vyvolal občiansku vojnu medzi ním a Jánom Zápoľským, čo v kombinácii s osmanskou expanziou viedlo k rozdeleniu Uhorska na tri časti: Kráľovské Uhorsko pod vládou Habsburgovcov, Sedmohradsko a územia priamo ovládané Osmanskou ríšou.

Osmanská expanzia predstavovala pre strednú Európu dlhodobú hrozbu. Turci prenikli hlboko do regiónu, obsadili Budín a v roku 1529 obliehali Viedeň. Hoci mesto nepadlo, osmanská prítomnosť výrazne ovplyvnila politický vývoj Uhorska aj celej strednej Európy na viac než sto rokov.

V 16. a 17. storočí sa v strednej Európe vyprofilovali tri veľké politické celky: Svätá ríša rímska nemeckého národa, habsburská monarchia a Poľsko-litovská únia. Všetky mali federatívny alebo konfederatívny charakter a silnú stavovskú štruktúru. V habsburskej monarchii sa presadzoval tzv. „mäkký absolutizmus“, ktorý musel brať ohľad na stavovské práva, jazykovú a národnostnú rôznorodosť i rozdielnu historickú tradíciu jednotlivých krajín.

Dôležitým míľnikom bola tridsaťročná vojna (1618 – 1648), ktorá mala náboženské, politické aj mocenské príčiny. Spustila najmä nemecké krajiny a definitívne potvrdila rozdrobenosť Svätej rímskej ríše. Vestfálsky mier priniesol princíp štátnej suverenity a náboženskej tolerancie, čím položil základy moderného medzinárodného systému.

V 18. storočí sa v strednej Európe presadzovali myšlienky osvietenstva a reformného absolutizmu. Panovníci ako Mária Terézia a Jozef II. zavádzali reformy v oblasti správy, školstva, armády a práva, čím sa monarchia postupne modernizovala. Napriek tomu zostávala stredná Európa regiónom s veľkou vnútornou rôznorodosťou a napätím medzi centralizačnými snahami panovníkov a tradičnými právami stavov.

Celkovo možno konštatovať, že obdobie od 15. storočia do roku 1800 bolo pre strednú Európu časom hlbokých premien. Región sa stal miestom stretu veľmocí, náboženstiev a kultúr, no zároveň aj priestorom postupnej integrácie, ktorá vytvorila základy jeho moderného politického a spoločenského vývoja.

POUŽITÉ A ODPORÚČANÉ ZDROJE

- ČAPLOVIČOVÁ, Kristína: Absolutizmus ako historický pojem a jav. In: *Historický časopis*, 49, 1, 2001, s. 100 – 118.
- SCHEUTZ, Martin – VOCELKA, Karl – WINKELBAUER, Thomas (eds.): *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*. Wien – München : R. Oldenbourg Verlag, 2005.
- MELICHAR, Václav (ed.): *Dějiny Polska*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1975.
- DÚLMEN, van Richard: *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit*. 3. Bd. München 1939.
- EAST-CENTRAL EUROPE in European History. Themes and Debates. Ed.: Jerzy Klockowski and Hubert Laszkiewicz. Lublin: Institut Europy Środkowo-Wschodniej, 2009.
- ENZYKLOPÄDIE der Neuzeit. 16 Bände. Stuttgart/Weimar: Verlag J.B.Metzler, 2005.
- EWANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie*. Praha: Argo 2003, 593 s.
- HONZÁK, Pavel. a kol.: *Evropa v proměnách staletí*. Praha: Nakladatelství Libri, 1997.
- IM HOF, Ulrich: *Evropa a osvětlení*. Praha 2001.
- KAMENICKÝ, Miroslav a kol.: *Lexikón svetových dejín*. Bratislava: SPN, 1997, 2001 a 2003.
- KAMENICKÝ, Miroslav: Študenti z Bratislavy na Technickej vojenskej akadémii vo Viedni do roku 1800. In: *Historia mea vita*. Zost. Imrich Purdek. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 152-157.

- KAMENICKÝ, Miroslav: Založenie a počiatky Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Súčasný stav výskumu dejín Akadémie. In: DENKOVÁ, Zuzana – KAMENICKÝ, Miroslav (ed.): *Vivat Akadémia Banská Štiavnica*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum 2013, s. 11 – 23.
- KHAVANOVA, Olga: Der ungarische Adel in Wiener Theresianum im 18. Jahrhundert: die soziale und kulturellen Grenzen einer politischen Nation. In: *Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens. Osztrák-magyar felsőoktatási kapcsolatok*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár, 2010, s. 95 – 120.
- KLECKER, Elisabeth: Ein humanistisches Studienprogram an der Universität Wien? Adrian Wolfhard, Panegyris ad Caesarem Maximilianum (Wien 1512), In: *Artes – Artisten – Wissenschaft. Die Universität Wien in Spätmittelalter und Humanismus*. Hgg. Thomas Maisel, Meta Niederjorn-Bruck, Christian Gastgeber, Elisabeth Klecker. Wien: Praesens Verlag, 2015, s. 212 – 240.
- KLECKER, Elisabeth: Das Reich der Gelehrten. Europa im Blick der Wiener Humanisten um 1500. In: *Wien 1365. Eine Universität entsteht*. Hg.: Heidrun Rosenberg – Michael Viktor Schwarz. Wien: Universität Wien – Österreichische Nationalbibliothek, 2015, s. 250 – 257.
- KONEČNÝ, Peter: *250. výročie Banskej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Jej význam pre vývoj montánného školstva v Rakúsko-Uhorsku, 1762-1919 (250. Jubiläum der Berg- und Forstakademie in Schemnitz. Ihre Bedeutung für die Entfaltung des höheren Montanschulwesens in Österreich-Ungarn, 1762-1919)*. Košice: Banská agentúra, 2012.

- KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska. (1000 – 1918)*. Prešov: Prešovská univerzita, 2013, 787 s.
- KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005, 1109 s.
- MARIA THERESIA. 1717-1780. *Strategin. Mutter. Reformerin*. Hg. Von Elfriede Iby, Martin Mutschlechner, Werner Telesko, Karl Vocelka. Wien: Amalthea, 2020, 351 s.
- NEUHAUS, Helmut: *Das Reich in der frühen Neuzeit*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2003.
- NIEDERSTÄTTER, Alois: *Österreichische Geschichte. Das Jahrhundert der Mitte : an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit : 1400-1522*. Wien: Ueberreuter, 1996, 557 s.
- PÁLFFY, Géza: *A tizenhatodik század története*. Budapest: Pannonica, 2000, 261 s.
- POHL, W. - VOCELKA, K.: *Habsburkové. Historie jednoho rodu*. Praha: Grafoprint – Neubert, 1996, 511 s.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a český národ*. Praha, 1960.
- SCHILLING, Heinz: *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517 – 1648*. Berlin, 1988.
- VOCELKA, Karl: *Österreichische Geschichte 1699-1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt : Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien: Ueberreuter, 2001.
- VOCELKA, Karl: *Geschichte der Neuzeit*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2010.
- WANDYCZ, Piotr S.: *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Academia, 1966, s. 11 – 127.
- WINCKELBAUER, Thomas: *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstertenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter. Teil 1*. Wien: Ueberreuter, 2003.

WINCKELBAUER, Thomas: *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstertenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter.* Teil 2. Wien: Ueberreuter, 2003.

WOLFRAM, Herwig: *Die Geburt Mitteleuropas.* Berlin: Siedler 1987, 584 s.

Úvodná strana obálky:

Stredná Európa v 17. storočí (Daniel Gurňák: *Štáty v premenách storočí. Dejepisný atlas.* Bratislava 2017, s. 23).

Záverečná strana obálky:

Cisár Maximilián I. Habsburský so synom Filipom a dcérou Margarétou a vnukmi Karolom a Ferdinandom. Na obraze je aj budúci manžel cisárovej vnučky Ľudovít II. Jagelovský (Kunsthistorisches Museum Wien)

ISBN 978 - 80 - 570 - 7492 - 2

